

Jaarverslag 2016

Stichting Pensioenfonds TNO

Stichting Pensioenfonds TNO

Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165
2289 DD Rijswijk
Telefoon: 070 - 4138602
Telefax: 070 - 4138620
E-mail: info@sp.tno.nl
Website: www.pensioenfondstno.nl

Ingeschreven in het Handelsregister van
de Kamer van Koophandel onder nummer 41150258

Verslag over het boekjaar

1 januari 2016 tot en met 31 december 2016

Inhoud

	Pagina
Voorwoord	5
Fondskarakteristieken	
Meerjarenoverzicht	7
Organisatie (situatie per 6 juni 2017)	9
Verslag van het Bestuur	
Het Fonds nu en straks	13
Governance	16
Pensioenbeheer, middelloonregeling	25
Pensioenbeheer, regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen	28
Kosten	31
Risicobeheer	37
Vermogensbeheer	52
Actuariële paragraaf	57
Vooruitblik	59
Medezeggenschap, verantwoording en toezicht	
Verantwoordingsorgaan	63
Bestuursreactie	65
Visitatiecommissie	66
Bestuursreactie	68
Jaarrekening	
Balans	72
Staat van baten en lasten	74
Kasstroomoverzicht	76
Grondslagen	77
Toelichting op de balans	81
Gebeurtenissen na balansdatum	86
Toelichting op de staat van baten en lasten	87
Resultaatbestemming	92
Risicoparagraaf	93

	Pagina
Overige gegevens	
Resultaatbestemming	103
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	103
Verklaringen	
Actuariële verklaring	105
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	107
Bijlagen	
1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2016)	113
2. Begrippenlijst	114
3. Overzicht huidige en nevenfuncties 2016	123
4. Ontwikkeling deelnemersbestand middelloonregeling	124
5. Ontwikkeling deelnemersbestand regeling Extra Pensioen Netto Pensioen en TOP	127

Voorwoord

Voor u ligt het jaarverslag 2016 van Stichting Pensioenfonds TNO. In dit jaarverslag leest u meer over de financiële positie van het Pensioenfonds en ontwikkelingen die in het verslagjaar hebben plaatsgevonden.

Het jaar 2016 kende een aantal opvallende gebeurtenissen. Het was het jaar dat de Britten via een referendum over het lidmaatschap van de Europese Unie voor een Brexit kozen en de Amerikanen voor hun nieuwe president. Financiële markten reageerden heftig op deze gebeurtenissen. Ook de forse daling van de Chinese Beurs op de eerste handelsdagen van dit jaar zorgde voor forse reacties op de financiële markten in de rest van de wereld. Binnen een maand resulteerde dit in een daling van de dekkingsgraad van het Fonds van meer dan vijf procentpunten. Voor het Fonds was dat het signaal om het financieel crisisplan in werking te stellen. In dit kader is wekelijks met het crisisteam de situatie intensief gevolgd. Uiteindelijk waren er geen bijzondere maatregelen nodig. Het herstel kwam gelukkig snel op gang. De rente bleef echter laag.

Het beleggingsresultaat eindigde in 2016 positief op bijna 9,7%. Dit kwam mede tot stand door een stijgende obligatieportefeuille als gevolg van een dalende rente. Het tegenstrijdige is dat deze resultaten de financiële situatie van het Fonds niet veel verbeterden. Daarvoor is de eerder genoemde aanhoudend lage rente te veel van invloed geweest op de toekomstige pensioenverplichtingen. Hierdoor bleek het realiseren van onze ambitie een lastige opgave. Uiteindelijk was er geen ruimte om per 1 januari 2017 de pensioenen te indexeren. De actuele dekkingsgraad is op 110% bijna ongewijzigd geëindigd ten opzichte van het begin van het jaar. De ontwikkelingen door het jaar heen zorgden er wel voor dat de beleidsdekkingsgraad daalde naar 106%, maar deze vertoonde in de laatste maanden van 2016 weer een stijgende lijn.

Was het ook een roerig jaar voor het Fonds? In de jaarlijkse evaluatiegesprekken met de bestuursleden kwam een genuanceerd beeld naar voren. Op de vraag: 'Wat voor een jaar was het eigenlijk, was het antwoord unaniem "rustig". Zeker in vergelijking met de voorgaande jaren, waarin de bestuurlijke werklast door onder meer de introductie van het nieuwe financiële toetsingskader voor pensioenfonds en bijzonder hoog was.

2016 was ook een feestelijk jaar. We bereikten een mooie mijlpaal: 75 jaar Pensioenfonds TNO. Dat was een goed moment om stil te staan bij ons ontstaan en vooruit te kijken. Samen met u en met de organisaties om ons heen. Goed weten wat er speelt en meebewegen met de veranderingen in onze omgeving. Dat bleek al die jaren het thema. Ook in de nabije toekomst zal ons aanpassingsvermogen belangrijk zijn.

Focus op het gezamenlijke doel. Luisteren naar elkaar, goed kijken en begrijpen wat we zien, elkaar scherp houden. Zo zullen we ook in 2017 in de wedstrijd zitten. Goed doordringen van onze verantwoordelijkheid voor het toekomstige inkomen van ruim 15.000 gezinnen.

Tot slot dank ik alle betrokkenen bij het Fonds voor de inspanning in het afgelopen jaar. In het bijzonder dank aan Jan-Willem Vethaak, die na 12 jaar afscheid heeft genomen als bestuurder, en een welkom aan Iris Blankers die als opvolger in 2017 is toegetreden tot het Bestuur.

Rijswijk, 6 juni 2017

Namens het Bestuur van de Stichting Pensioenfonds TNO
ir. Dick Ph. Schmidt
Voorzitter

Bert Boertje, divisiedirecteur Toezicht Pensioenfondsen bij DNB, sprak ter gelegenheid van ons 75-jarig jubileum over de stormen die we in het verleden hebben doorstaan en de innovatiekracht die we nodig hebben voor de toekomst.

Fondskarakteristieken

Meerjarenoverzicht

	2016	2015	2014	2013	2012
Aantallen					
Actieve deelnemers	4.207	4.303	4.489	4.807	4.937
Gewezen deelnemers	6.203	6.078	5.859	5.809	5.606
Pensioengerechtigden ¹⁾	5.277	5.221	5.152	5.038	4.761
Totaal	15.687	15.602	15.500	15.654	15.304
Financiële gegevens (in duizenden euro)					
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Belegd vermogen	3.322.430	3.079.488	3.049.153	2.576.795	2.563.746
Beleggingsopbrengsten	289.065	75.004	514.194	53.340	327.865
Beleggingsrendement	9,7%	2,6%	20,4%	2,3%	14,8%
Beleggingen voor risico deelnemers					
Belegd vermogen	124.112	127.931	133.442	129.524	134.279
Beleggingsopbrengsten	4.297	3.194	11.636	5.487	10.541
Gemiddeld rendement Lifecycle ²⁾	3,6%	3,2%	11,6%	5,9%	10,1%
Technische voorzieningen					
Technische voorziening voor risico pensioenfonds	2.993.946	2.775.148	2.666.822	2.338.070	2.438.474
Overige technische voorzieningen	238	420	715	1.156	1.799
Totaal technische voorzieningen	2.994.184	2.775.568	2.667.537	2.339.226	2.440.273

1) Het aantal ingegane pensioenen steeg in 2016 opnieuw. De toename van het aantal ingegane pensioenen is groter dan het jaar ervoor ondanks het feit dat de AOW-leeftijd met drie maanden is opgeschoven; 2016 was immers het eerste jaar met zo'n grote verschuiving. Omdat veel mensen hun Tijdelijk ouderdomspensioen opnemen voor het ingaan van het AOW-pensioen, heeft dat nauwelijks effect op het aantal nieuwe ingegane ouderdomspensioenen.

2) Dit betreft het gemiddelde rendement over de lifecycle mixen defensief, neutraal en offensief. Hierin is het rendement van deelnemers die gekozen hebben voor vrije keuze of om hun kapitaal op een spaarrekening te plaatsen niet meegenomen. Het rendement heeft hierdoor ook geen directe link met de nominale beleggingsopbrengsten en het belegd vermogen voor risico deelnemers.

	2016	2015	2014	2013	2012
Afgeleide rente ultimo ¹⁾	1,31%	1,66%	1,84%	2,73%	2,40%
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	124.112	127.931	133.442	129.524	134.279
Reserves					
Fondsvermogen	322.096	297.601	376.234	235.916	116.501
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers					
Premiepercentage	18,1% ²⁾	17%	17%	20% ³⁾	20% ³⁾
Premies pensioenregeling	44.083	42.317	43.966	53.899	53.663
Premies Extra en Netto pensioen	210	235	323	390	304
	44.293	42.552	44.289	54.289	53.967
Pensioenuitkeringen	94.878	93.432	92.380	92.116	92.346
Toeslagen	0,05% ⁴⁾	0,17% ⁵⁾	0,00%	0,00%	0,00%
Kosten					
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	2.892	3.133	2.757	3.473	3.990
Pensioenuitvoeringskosten (in euro per deelnemer en pensioengerechtigde)	305	329	286	353	411
Vermogensbeheer (excl. Transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,62%	0,60%	0,49%	0,75%	0,75%
Vermogensbeheer (incl. Transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,76%	0,72%	0,62%	0,80%	0,94%
Dekkingsgraad					
Minimaal Vereiste dekkingsgraad	104,1%	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%
Vereiste Dekkingsgraad	119,9%	119,5%	112,9%	115,2%	114,6%
Dekkingsgraad	110,3%	110,2%	114,1%	110,1%	104,8%
Beleidsdekkingsgraad	106,1%	111,7%	112,0%		
Reële dekkingsgraad ⁶⁾	87,8%	91,6%			

1) De afgeleide rente is de vaste rekenrente die resulteert in exact dezelfde technische voorziening ultimo boekjaar als de marktwaardevoorziening op basis van de DNB-renteterminstructuur.

2) 17,8% plus 0,3% extra werkgeversbijdrage.

3) Inclusief 2% Extra werkgeversbijdrage in verband met een dekkingsgraad beneden de 110% in het voorgaande jaar.

4) Op basis van de beleidsdekkingsgraad eind 2015 van 111,7 kon volgens wettelijke regels een indexatie worden toegekend op basis van de beschikbare financiële ruimte boven de 110%.

5) De beleidsdekkingsgraad eind 2014 kwam uit boven de 110%, maar onder de 115%. Hierdoor heeft het Bestuur besloten om volgens de geldende staffel een (gedeeltelijke) toeslag toe te kennen van 17% van de algemene salarismaatregel van TNO. Deze algemene salarismaatregel bedroeg per 1 januari 2015 1%.

6) Voor de berekening van de reële dekkingsgraad is bij de vaststelling van de benodigde voorziening rekening gehouden met toekomstbestendige indexatie op basis van een verwacht prijsindexcijfer van 2%. Voor de eerste jaren geldt voor het prijsindexcijfer een ingroepad naar 2% dat door DNB is gepubliceerd.

Organisatie (situatie per 6 juni 2017)

Bestuur ¹⁾

<i>Werkgeversleden</i>		<i>Deelnemersleden</i>	
ir. D.Ph. Schmidt	voorzitter	drs. J.A. Veltman	plv. voorzitter
dr. ir. J.W.L. Boumans		dr. F. Phillipson RTD	secretaris
mw. mr. drs. F. Marring RA		mw. I.J. Blankers MSc	vanaf 31-01-2017
M. Paulus		ir. J.W. Vethaak	tot en met 30-11-2016
		mw. A.C. Westerlaken MSc	
<i>Pensioengerechtigdenleden</i>			
dr. C.L. Ekkers			
drs. J.T. Ruijgrok MBA			

Verantwoordingsorgaan

<i>Werkgeversleden</i>		<i>Deelnemersleden</i>	
C.J.O.M. van Strien	voorzitter	K.W. Bouman	tot en met 01-04-2017
mr. T.E. Bonsing-Kuipers		mw. ir. M. van Dort	
drs. S.M. Brinkmann		dr. P.H. de Haan	
		dr. A.J. Kleinnijenhuis	vanaf 01-04-2017
<i>Pensioengerechtigdenleden</i>			
ir. A.C.G. van Strien	plaatsvervangend voorzitter		
ir. P.J. Brandenburg	secretaris		
dr. J.P.M. Jore			

Visitatiecommissie

drs. H.J.J. Debrauwer	voorzitter
mr. A.W.J. van Coberen	
mw. Mr. M. Meijer-Zaalberg	

1) Alle bestuursleden zijn benoemd voor een zittingstermijn van vier jaar.

Bestuurscommissies*Beleggingsadviescommissie*

drs. J.A. Veltman	Voorzitter
dr. F. Phillipson RTD	
drs. J.T. Ruijgrok MBA	
ir. J.W. Vethaak	(tot en met 30-11-2016)
drs. W.A.H. Baljet	Extern Adviseur
drs. B.P.H. Puijn	Extern Adviseur
drs. M. Sanders RBA	Extern Adviseur

Private Equity Committee

drs. C.H.M. van Gerven	Voorzitter
drs. J.A. Veltman	
mw. drs. R. Bagijn	Extern Adviseur tot 01-05-2016
drs. W.A.H. Baljet	Extern Adviseur
drs. M.J. Krikke	Extern Adviseur
drs. E.J. Vink	Extern Adviseur vanaf 01-10-2016

Ethische commissie

ir. D.Ph. Schmidt	Voorzitter
dr. F. Phillipson RTD	
mw. A.C. Westerlaken MSc	

Commissie Pensioenbeheer

M. Paulus	voorzitter
dr. F. Phillipson RTD	
drs. J.T. Ruijgrok MBA	
drs. J.A. Veltman	
mw. A.C. Westerlaken MSc	

Audit, Risk & Compliance Committee

dr. C.L. Ekkers	Voorzitter
dr. ir. J.W.L. Boumans	
mw. mr. drs. F. Marring RA	
ir. J.W. Vethaak	tot en met 30-11-2016
drs. R.P. van Leeuwen	Extern Adviseur
drs. A. de Waal	Extern Adviseur

Directie

drs. C.H.M. van Gerven	directeur
mr. A. van Luijk	adjunct-directeur

Adviserend actuaris

AZL N.V.	tot en met 31-12-2016
Willis Towers Watson	vanaf 01-01-2017

Certificerend actuaris

Aon Hewitt Nederland cv

Accountant

Deloitte Accountants B.V.

Compliance

Nederlands Compliance Instituut B.V.
mw. drs. M.P.J. Huisman-de Heij RA (interne Compliance Officer)

Geld voor de toekomst... Het thema van ons jubileum. Hoe maak je het verschil? Als maatschappij, als organisatie en als mens? Met geld moet je kiezen en elke keuze heeft impact.

Overhandiging van het TNO-cadeau door Cis Marring (lid van de Raad van Bestuur en CFO) namens alle TNO-collega's aan Dick Schmidt (voorzitter bestuur) en Kostijn van Gerven (directeur) van het pensioenfonds als herinnering aan het 75-jarig jubileum.

Verslag van het Bestuur

Het Fonds nu en straks

Missie

De missie van het Fonds is het uitvoeren van de pensioenregelingen op een correcte, evenwichtige, maatschappelijk verantwoorde en efficiënte wijze voor onze (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden.

Alle pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2016 die van invloed zijn geweest op het pensioenreglement en de uitvoeringsovereenkomst zijn hierin opgenomen en door de pensioenuitvoerder geïmplementeerd in de pensioenadministratie. Het Fonds heeft vastgesteld dat de uitkomsten naar aanleiding van de implementatie door de pensioenuitvoerder in overeenstemming zijn met de bedoelingen van de pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2016. Met betrekking tot de mogelijke effecten heeft steeds een evenwichtige belangenafweging plaatsgevonden.

Visie

Pensioen is een belangrijke arbeidsvoorwaarde. Veel (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden zijn nu en in de toekomst afhankelijk van dit pensioen.

Het Fonds streeft naar een toekomstbestendige uitvoering van de pensioenregelingen binnen de huidige en komende wettelijke kaders. Het Fonds voert een beleggingsbeleid passend bij de nominale pensioenrechten van de deelnemers, met daarbij een gerede kans op toekomstig koopkrachtbehoud. Hiervoor is een betaalbare en stabiele premie nodig alsmede een voldoende hoog rendement tegen een acceptabel risico. Een goed en stabiel rendement op de lange termijn vereist voldoende aandacht voor milieu, maatschappij en goed ondernemingsbestuur. Het Fonds voert daarom een verantwoord beleggingsbeleid met aandacht voor duurzaamheid. Dit alles (wordt) vertaald in aansprekende en persoonlijke communicatie met de belanghebbenden, voorzien van realistische verwachtingen en transparantie over risico's.

Strategie

Het Fonds streeft bij de uitvoering van het beleid een hoge kwaliteit van dienstverlening na binnen de door de sector gehanteerde Code Pensioenfondsen (voorheen: normen voor goed pensioenfondsbestuur). Het Fonds bepaalt en volgt daarom een beleid dat zorgt voor:

1. een betaalbare en acceptabele premie, nu en in de toekomst;
2. voldoende kapitaaldekking voor de nominale pensioenaanspraken;
3. voldoende kans op waardevastheid van de pensioenen;
4. een beleggingsbeleid dat gebaseerd is op vastgestelde beleggingsovertuigingen;
5. evenwichtige belangenbehartiging bij besluiten;
6. een heldere en duidelijke communicatie, met oog voor persoonlijke vragen;
7. een correcte en efficiënte uitvoeringsorganisatie.

In de visie van het Pensioenfonds TNO is aandacht voor een verantwoord beleggingsbeleid en duurzaamheid nadrukkelijk opgenomen.

Dit beleid is in de strategie uitgewerkt in de door het Bestuur vastgestelde beleggingsovertuigingen.

Het Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid (MVB) van Pensioenfonds TNO is gestoeld op een aantal pijlers. Dat zijn:

- Uitsluiting;
- Transparantie;
- en ESG-integratie.

Ten aanzien van uitsluiting heeft het Bestuur als beleid vastgesteld bedrijven uit te sluiten die 'non-compliant' zijn aan de United Nations Global Compact Principles (UN GCP).

Een onderdeel van het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid (MVB) van Pensioenfonds TNO is dat het Fonds transparant (zichtbaar) maakt waar het zijn geld belegt. Op de website van het Fonds zijn de namen te vinden van alle bedrijven waarin het Fonds belegt.

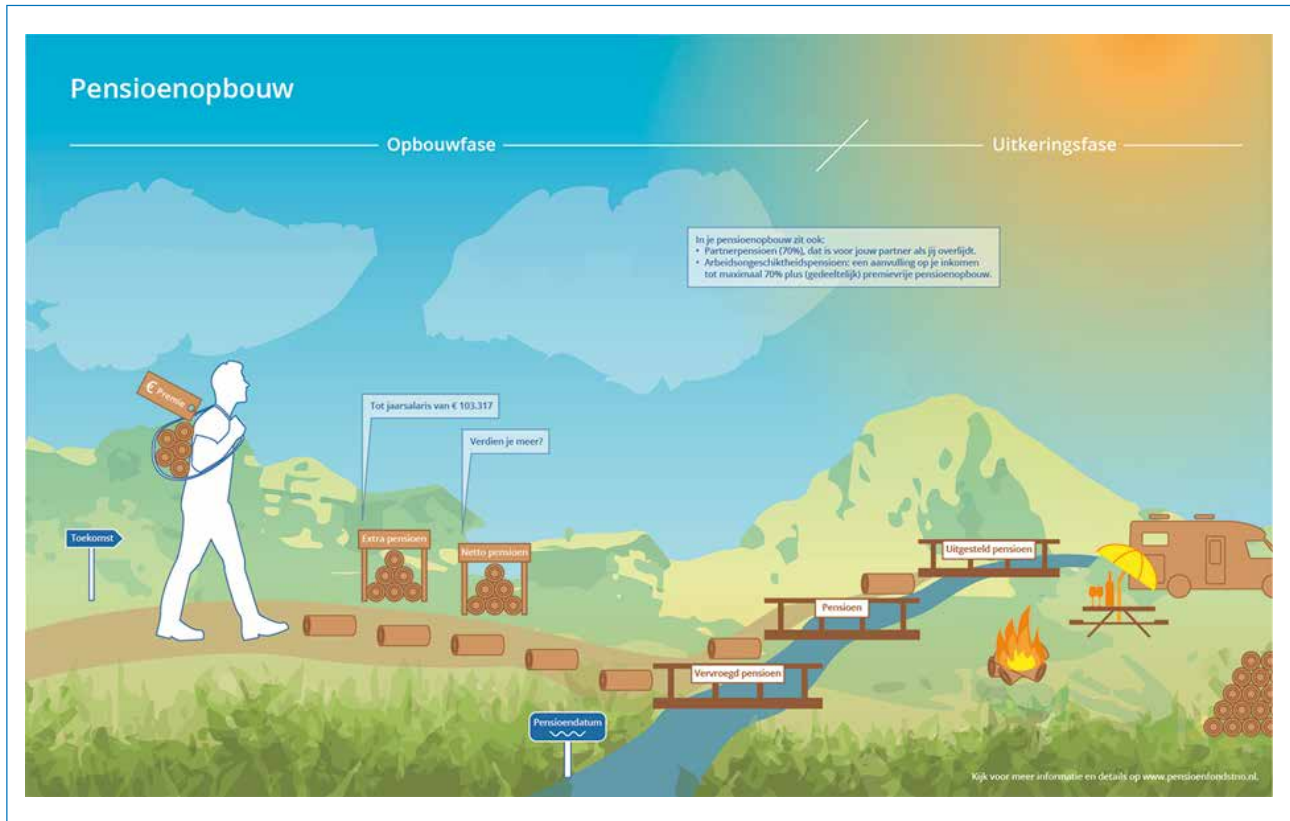
ESG-integratie houdt in dat het Fonds van haar vermogensbeheerders eist dat zij een MVB-beleid hebben dat aansluit bij (inter)nationaal geaccepteerde normen. MVB-aspecten spelen een nadrukkelijke rol bij managersselectie.

Toekomstbestendigheid en -visie

De verwachte ingrijpende veranderingen in de pensioensector zullen vorm krijgen onder het nieuwe kabinet. Ontwikkelingen met betrekking tot het toekomstig pensioenstelsel in Nederland, maar ook mogelijk toekomstige ontwikkelingen bij de bij het Fonds aangesloten werkgevers kunnen gevolgen hebben voor het Pensioenfonds. Al deze ontwikkelingen maken het noodzakelijk voor het Pensioenfonds om de uitvoering van de pensioenregeling –via een eigen ondernemingspensioenfonds– periodiek te toetsen, te evalueren en daar waar noodzakelijk bij te stellen. In dat kader heeft het Bestuur daarom in de tweede helft van 2015 een start gemaakt om zich op dit punt opnieuw te oriënteren en afwegingen voor de toekomst te maken. Deze oriëntatie is in 2016 voortgezet.

Ondanks deze ontwikkelingen zijn er voor de korte termijn nog steeds goede argumenten voor een eigen ondernemingspensioenfonds. Met name de invloed op de pensioenregeling, de daarbij behorende prijs, de betrokkenheid van de belanghebbenden, het serviceniveau en het niveau van de uitvoerings- en vermogensbeheerkosten zijn daarbij van belang. Met betrekking tot de middellange termijn houdt het Bestuur alle mogelijkheden open. Gelet op de ontwikkelingen is dit een permanent punt van aandacht voor het Bestuur.

Pensioenregelingen

Het Pensioenfonds kent een middelloonregeling met een voorwaardelijke toeslag. Deze regeling is een zogenoemde uitkeringsregeling. De regeling voorziet in de opbouw van een ouderdomspensioen dat vanaf 2015 een ingangsdatum kent van 67 jaar en een partner- en wezenpensioen voor de nabestaanden. Ook kent de regeling premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid en een arbeidsongeschiktheidspensioen op risicobasis indien het pensioengevend loon boven de maximum WIA-dagloongrens uitkomt. De tot en met 2014 opgebouwde pensioenaanspraken zijn vastgesteld met een pensioenrichtdatum van 65 jaar. Daarnaast bestaan de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen die het karakter hebben van een zogenaamde beschikbare premieregeling. De premies hiervan worden belegd en zijn voor eigen rekening, waarbij de verantwoordelijkheid voor de keuze van het beleggingsconcept en het daarbij behorende risico ook geheel bij de (gewezen) deelnemer ligt. Deze regelingen worden voor wat betreft het beleggingsdeel uitgevoerd door Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

Per 1 januari 2015 geldt er een wettelijk maximum voor het deel van het inkomen waarover pensioen wordt opgebouwd, de zogenaamde aftoppingsgrens. Daarom biedt het Pensioenfonds sinds die datum ook een Netto Pensioenregeling en een netto risicoverzekering voor het nabestaandenpensioen aan voor het deel van het inkomen van medewerkers dat uitkomt boven de wettelijke aftoppingsgrens. Deze Netto Pensioenregeling is wat de opzet betreft identiek aan de (bruto) Extra Pensioen- en TOP-regeling. De netto risicoverzekering voor het nabestaandenpensioen is ondergebracht bij Elips Life, onderdeel van Swiss-RE. Beide netto-regelingen zijn voor risico en rekening van de deelnemer.

Governance

Onder governance wordt het besturen van het Pensioenfonds verstaan. Dit hoofdstuk bevat de opzet van de organisatie, de bemensing en afspraken en relaties met andere organen. Tot slot komt de communicatie met en de tevredenheid van de deelnemers en pensioengerechtigden aan de orde.

Organisatie

Het Bestuur is gebaseerd op het paritaire bestuursmodel en bestaat uit tien leden. Vier werkgeversleden, vier deelnemersleden en twee pensioengerechtigdenleden. Het Pensioenfonds kent een Verantwoordingsorgaan en een Visitatiecommissie. Het Bestuur wordt geadviseerd door de Beleggingsadviescommissie, de Commissie Pensioenbeheer en de Audit, Risk & Compliance Committee. Voor de beleidsvoorbereiding en de uitvoering laat het Bestuur zich adviseren en ondersteunen door het bestuursbureau.

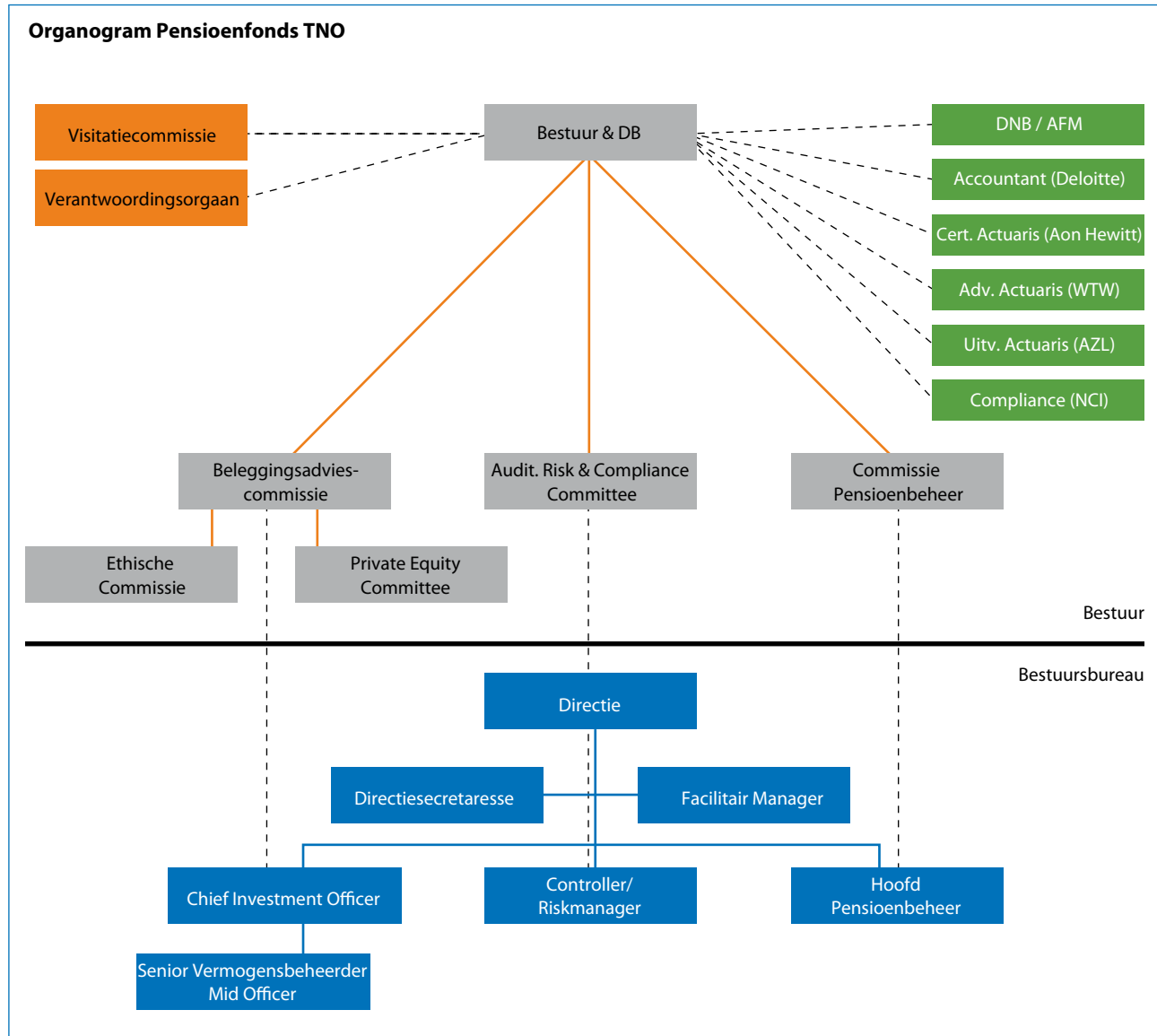
De bestuursleden worden bij (her-) benoeming getoetst op geschiktheid. Alleen bij gebleken geschiktheid wordt de kandidaat (her-)benoemd. Het is belangrijk dat bestuursleden zich blijven ontwikkelen en op de hoogte zijn van actuele ontwikkelingen. In 2016 zijn overzichten samengesteld op basis van een door de bestuursleden uitgevoerd self-assessment waarin voor elk lid is vermeld (a) het geschiktheidsniveau op de acht deskundigheidsgebieden, (b) de aanwezige competenties en (c) de voornemens om het niveau door opleidingen te versterken.

Het Bestuur heeft een Jaarplan vastgesteld dat tevens een doorkijk biedt naar de komende periode. De agenda van het Pensioenfonds volgt uit het Jaarplan en de actuele ontwikkelingen. Voor het afhandelen van deze agenda kwam het Bestuur in 2016 zevenmaal in vergadering bijeen. De beleidsadvisering en toetsing door de bestuurscommissies en subcommissies vergde 25 bijeenkomsten. Naast bestuursvergaderingen hebben overlegvergaderingen met het Verantwoordingsorgaan, workshops en bijeenkomsten met het intern toezicht (Visitatiecommissie) plaatsgevonden. De workshops hadden als thema's Factor Investing, de ALM Scenario-set, bestuurszelfevaluatie, het strategisch beleggingsbeleid en Maatschappelijk Verantwoord Beleggen.

Om de ambities van het Bestuur waar te maken heeft het bestuursbureau een belangrijke rol op het voorbereidende, ondersteunende en monitorende vlak. Een tweehoofdige directie heeft de dagelijkse leiding en legt verantwoording af aan het Bestuur. Verder bestaat het bestuursbureau uit een secretariaat en de afdelingen vermogensbeheer, pensioenbeheer en risicobeheer.

Het bestuursbureau zorgt onder meer voor de selectie van de externe vermogensbeheerders, de toetsing en monitoring van het gevoerde externe beheer, het laten uitvoeren van risicoanalyses, de aanlevering van gegevens voor ALM-studies, het maken van beleidsvoorstellen, uitvoeren van bestuursbesluiten, secretariaatsvoering van het Bestuur en de bestuurscommissies en het verstrekken van rapportages.

Organogram

Service Level Agreement

Het Bestuur heeft specifieke taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden gemandateerd aan het bestuursbureau. Met de outsourcing van de meer uitvoerende taken heeft het bestuursbureau de afgelopen jaren een andere, meer coördinerende rol gekregen. Om deze rol te formaliseren, bestaat er een Service Level Agreement (SLA) voor de relatie tussen Bestuur en bestuursbureau. Deze SLA heeft als doel het inzichtelijk maken van de dienstverlening van het bestuursbureau aan het Bestuur. Daardoor is het Bestuur enerzijds beter in staat de eigen taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden te structureren en in te richten en anderzijds inhoudelijk en gestructureerd te sturen op de kwaliteit en inhoud van de dienstverlening. De SLA bevat daartoe afspraken tussen het Bestuur en het bestuursbureau met betrekking tot de uitvoering van de pensioenregeling, het vermogensbeheer, het risicobeheer en de bestuursondersteuning.

Visitatiecommissie.

De Visitatiecommissie heeft de wettelijke taak toezicht te houden op het beleid van het Bestuur en op de algemene gang van zaken in het Pensioenfonds. De Visitatiecommissie is belast met het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het Bestuur en legt verantwoording af over de uitvoering van de taak aan het Verantwoordingsorgaan, het Bestuur en de werkgever, alsmede in het jaarverslag.

De samenstelling van de commissie is in 2016 gewijzigd. De heer L.J.M. Roodbol AAG is opgevolgd door mevrouw Mr. M. Meijer-Zaalberg. Voor de visitatie van 2016 is geen specifiek thema meegegeven. Het onderzoek heeft bij de commissie een positief beeld opgeleverd. Het Fonds heeft zijn zaken goed op orde. Het Bestuur werkt gemotiveerd en met kennis van zaken en heeft oog voor evenwichtige belangenafweging. Meer specifieke bevindingen volgen later in dit verslag.

Vanaf 2017 zal de Visitatiecommissie de opvolging door het Bestuur van de aanbevelingen van de Visitatiecommissie ook gedurende het jaar het Bestuur monitoren. Periodiek zal hierover worden gerapporteerd.

Relatie met stakeholders

Het Bestuur of een delegatie daarvan heeft regelmatig overleg met de stakeholders zoals de sociale partners en de vereniging van gepensioneerden, eTNOs en met het Verantwoordingsorgaan en de Visitatiecommissie. Het Verantwoordingsorgaan heeft een vijftal adviezen uitgebracht, te weten over:

- (1) de uitvoeringsovereenkomst;
- (2) invulling visitatie 2016;
- (3) jaarverslag;
- (4) benoeming Visitatiecommissie en de bijbehorende opdrachtformulering en tenslotte;
- (5) vaststelling van de kostendekkende premie.

Daarnaast heeft het Verantwoordingsorgaan een algemeen oordeel uitgesproken over het handelen van het Bestuur en het door het Bestuur uitgevoerde beleid in het voorgaande jaar. In het kader van themaonderzoeken en themabijeenkomsten van DNB heeft het Bestuur contacten met de toezichthouder onderhouden.

Beloning c.q. vergoeding bestuursleden en leden van het Verantwoordingsorgaan

Alle bestuursleden hebben recht op een vaste onkostenvergoeding van het Fonds van € 1.128 per persoon per jaar, exclusief eventuele reiskosten. Dit bedrag dient ter dekking van alle kosten die de bestuursleden maken. Daarnaast wordt, rekening houdend met de tijdsbesteding, een passende compensatie aan de werkgever betaald. De compensatie van het Fonds aan de werkgever voor het beschikbaar stellen van werkgevers- en werknemersleden tijdens de reguliere werktijd is gemaximeerd op het WNT-bedrag (Wet Normering Topinkomens) van € 16.924 per persoon per jaar. Werkgevers- en werknemersleden in het Bestuur hebben zelf géén recht op een beloning van het Fonds voor het bestuurswerk. De pensioengerechtigdenleden in het Bestuur hebben naast de onkostenvergoeding recht op een vaste vergoeding van € 9.000 per persoon per jaar.

Ook de leden van het Verantwoordingsorgaan hebben recht op een vaste onkostenvergoeding. Deze bedraagt 60% van de onkostenvergoeding van het Bestuur, exclusief eventuele reiskosten. Als compensatie aan de werkgever voor gederfde tijd van de werkgevers- en werknemersleden van het Verantwoordingsorgaan en aan de pensioengerechtigdenleden in het Verantwoordingsorgaan is een bedrag van € 2.000 per lid per jaar vastgesteld.

Financieel crisisplan

Het Fonds beschikt over een financieel crisisplan. Hierin zijn twee crisissituaties te onderscheiden. Eén crisissituatie die voortkomt uit het niet tijdig kunnen herstellen van een dekkingstekort of reservetekort met gebruikmaking van de vastgestelde premie- en toeslaginstrumenten. En één crisissituatie die voortkomt uit grote negatieve uitslagen op de financiële markten dan wel een daling van de actuele dekkingsgraad beneden het kritische niveau van 90% zoals

vastgelegd in het risicokader. In het crisisplan zijn de kenmerken van deze crisissituaties gedefinieerd en zijn de te volgen processtappen door het crisisteam beschreven. De samenstelling van het door het Bestuur benoemde crisisteam is beschreven in het crisisplan dat op de website van het Pensioenfonds is gepubliceerd.

In 2016 is het crisisteam tijdelijk geactiveerd toen er sprake was van een grote daling van de dekkingsgraad in januari. Het crisisteam is wekelijks bij elkaar geweest om de situatie te bespreken en te bepalen of aanvullende maatregelen noodzakelijk waren. Deze bleken niet nodig te zijn. Toen de dekkingsgraad weer herstelde heeft het Bestuur in de bestuursvergadering van 15 maart 2016 besloten om de activiteiten van het crisisteam te beëindigen.

Herstelplan

De buffer van het Fonds bedoeld om financiële tegenvallers op te vangen, is eind 2016 nog niet groot genoeg. Deze buffer dient 19,9% te zijn. De huidige buffer bedraagt 6,1%.

Het Fonds heeft het betreffende herstelplan geëvalueerd. De evaluatie is aan DNB aangeboden. In het herstelplan werkt het Pensioenfonds uit hoe het in maximaal 10 jaar weer voldoet aan het strategisch Vereist Eigen Vermogen (VEV) op basis van de beleidsdekkingsgraad. Uit de evaluatie blijkt dat het Fonds ruim binnen de wettelijke hersteltermijn van 10 jaar blijft.

Communicatieplan

Het Bestuur is zich ervan bewust dat begrijpelijke, duidelijke en transparante voorlichting over pensioenen van groot belang is voor de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Het communicatiebeleid is er op gericht genoemde doelgroepen tijdig en op een duidelijke, transparante en begrijpelijke wijze voor te lichten over hun pensioen, relevante veranderingen en het wel en wee van het Pensioenfonds. Het Pensioenfonds wil de deelnemers in de pensioenregeling ook inzicht geven in hun pensioenvoorziening en in staat stellen weloverwogen keuzes te maken. Met dit beleid heeft het Bestuur tot doel voor de langere termijn het pensioenbewustzijn te vergroten en het vertrouwen in het Fonds te stimuleren. Ook moet een goede pensioencommunicatie bijdragen aan een correcte pensioenuitvoering. Hiertoe heeft het Bestuur de missie, visie en strategie geformuleerd en vastgelegd in het communicatieplan, waaronder de ambitie en beleidsdoelstellingen ten aanzien van de communicatie.

Begin 2015 is een uitgebreid communicatieplan opgesteld voor de periode 2015 - 2016. Dit plan beschrijft de visie van het Pensioenfonds op de communicatie met zijn doelgroepen en de strategie die het Pensioenfonds kiest. Dit communicatieplan biedt een kader voor de uitvoering. Toekomstige communicatieplannen en -middelen worden steeds getoetst aan de uitgangspunten uit dit plan. Het huidige communicatieplan staat vooral in het teken van de per 1 januari 2015 ingegane wet pensioencommunicatie die gefaseerd wordt ingevoerd. Deze nieuwe wet heeft tot doel de digitale communicatie te bevorderen en uitingen van Pensioenfonds in een meer uniforme en duidelijkere taal volgens het pensioen 1-2-3 principe te publiceren.

Als communicatiemiddelen gebruikt het Fonds de website, Uniforme Pensioenoverzichten (UPO), brieven aan de deelnemers, persoonlijke gesprekken, presentaties voor (bijna-) gepensioneerden en voor deelnemers op werkgeverlocaties, brochures en elektronische nieuwsbrieven. Periodiek brengt het Fonds ook het magazine Life & Pension zowel als print en instant magazine uit.

Als onderdeel van het communicatieplan 2015-2016 is de website van het Fonds vernieuwd en in lijn gebracht met het Pensioen 1-2-3. Op basis van het Pensioen 1-2-3 is een duidelijke en herkenbare gelaagdheid aangebracht in de website. Na het lezen van laag 1 kent de deelnemer de belangrijkste elementen van zijn pensioenregeling (de pensioenregeling 'in 5 minuten'). De deelnemer kan vervolgens zelf bepalen of hij meer wil weten, door te klikken naar laag 2 (de regeling 'in 30 minuten') en/of laag 3 (alle detailinformatie en een pensioenplanner zijn beschikbaar in een afgeschermd omgeving).

Daarnaast is in 2016 ook de uitbreiding van het pensioenregister aan de orde geweest. In 2017 zullen de laatste stappen uit de nieuwe wet pensioencommunicatie worden geïntroduceerd.

Uit de evaluatie van het communicatieplan 2015 - 2016 blijkt dat het Fonds geslaagd is in de opzet om meer digitaal en gelaagd volgens het pensioen 1-2-3 principe te communiceren.

Klanttevredenheidsonderzoek.

In 2016 heeft het Pensioenfonds wederom deelgenomen aan het klanttevredenheidsonderzoek van KANTAR TNS om meer inzicht te krijgen in de tevredenheid, loyaliteit, mate van openstaan voor pensioeninformatie, het vertrouwen en handelingsperspectief van onze deelnemers en pensioengerechtigden. Daarnaast zijn de prestaties van onze communicatie-inspanningen gemeten en gaat het onderzoek ook in op het imago van het Pensioenfonds en het draagvlak voor het collectieve pensioensysteem. Het onderzoek, Benchmark Onderzoeksplatform Pensioenfonds (BOP) genoemd, wordt door KANTAR TNS sinds enkele jaren uitgevoerd bij een aantal ondernemings- en bedrijfstakpensioenfonds, waardoor er een benchmark is ontstaan.

Het BOP-onderzoek kijkt onder meer naar tevredenheid over de communicatie en dienstverlening, vertrouwen en imago. Actieve deelnemers gaven het Fonds gemiddeld een score van 7,1 uit 10 (2015: 7,1) en pensioengerechtigden gaven een 7,7 uit 10 (2015: 7,6). Deze scores lagen boven het landelijk gemiddelde.

Uit de vergelijking van de resultaten van 2016 ten opzichte van 2015 blijkt dat de tevredenheid onder actieve deelnemers stabiel is. De dienstverlening en de pensioenregeling scoren goed.

Onder de actieve deelnemers is het vertrouwen in het pensioenstelsel gedaald. Het vertrouwen in het eigen Pensioenfonds is daarentegen toegenomen. Bij de pensioengerechtigden is het vertrouwen zowel in het eigen Pensioenfonds als in het pensioenstelsel gedaald. Het vertrouwen in het eigen Pensioenfonds blijft echter veel hoger dan in het pensioenstelsel en is hoger dan de benchmark.

Bij de actieve deelnemers is het draagvlak voor het collectieve systeem hoger dan de benchmark. Volgens de actieve deelnemers is het Fonds meer betrouwbaar en zorgvuldiger dan de specifieke benchmark. Onder jongeren is het imago minder goed dan bij oudere leeftijdsgroepen. Volgens de pensioengerechtigden heeft het Fonds een beter imago dan de specifieke benchmark.

Uit het onderzoek blijkt ook dat veel deelnemers niet op de hoogte zijn van de flexibiliseringsmogelijkheden en de gevolgen die deze keuzes met zich meebrengen. Het Fonds zal hier in de komende jaren meer aandacht aan besteden.

Het Bestuur van het Fonds is tevreden met de resultaten van het onderzoek en heeft besloten om in het vervolg om de twee jaar mee te doen aan deze benchmark.

Code Pensioenfonds.

Sinds 1 januari 2014 is de Code Pensioenfonds, opgesteld door de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid, van toepassing. De Code richt zich op uitvoering van de drie functies van 'goed pensioenfondsbestuur': besturen, toezicht houden en verantwoording afleggen. De Code gaat in op het functioneren van de verschillende organen binnen een Pensioenfonds en de daaraan gekoppelde thema's als benoemingen en zittingstermijnen. Ook onderwerpen als integraal risicomanagement, beloningen, diversiteit en verantwoord beleggen komen aan bod.

Uitgangspunten diversiteitsbeleid

Diversiteit binnen de organen en commissies van het Fonds wordt nadrukkelijk nagestreefd vanuit het besef dat het de horizon van het Bestuur en het Verantwoordingsorgaan verbreedt en daardoor een beter bestuur, een betere verantwoordingsfunctie respectievelijk een beter intern toezicht met zich meebrengt. Diversiteitsbeleid is daarmee een kernelement in de samenstelling van de organen van het Fonds. Bij de samenstelling en de opvolging van het Bestuur en het Verantwoordingsorgaan wordt daarom naast de vereiste deskundigheid, competenties en professioneel gedrag, rekening gehouden met diversiteit zoals beschreven in de Code Pensioenfondsen. Voor de bezetting en de opvolging van het Bestuur en het Verantwoordingsorgaan wordt gestreefd naar:

- verscheidenheid aan vaardigheden, culturen en zienswijzen, waarbij de leden van het Bestuur en het Verantwoordingsorgaan een redelijke afspiegeling vormen van de belanghebbenden in het Fonds;
- een goede mix van mannen en vrouwen;
- een evenwichtige verdeling van leeftijden.

Bij deze doelstellingen dient men zich wel te realiseren dat TNO een organisatie is met traditioneel (en nog steeds) veel meer mannen dan vrouwen. Voor Pensioenfonds TNO geldt tevens dat het deelnemersbestand 'vergrijsd' is.

Een andere dimensie van diversiteit is complementariteit; het elkaar aanvullen vanuit een diversiteit aan deskundigheid en competenties. Dit leidt tot een completer Bestuur en Verantwoordingsfunctie.

In de profielschetsen voor kandidaat-leden voor het Bestuur zijn bovengenoemde vereisten voor diversiteit opgenomen. Hetzelfde geldt voor de competentievisie van het Verantwoordingsorgaan. Het Bestuur toetst voorgedragen kandidaten voor organen en commissies van het Fonds mede aan de hand van de diversiteitsdoelstellingen.

Toets op naleving Code Pensioenfondsen

Jaarlijks wordt er een inventarisatie uitgevoerd om te bezien in hoeverre het Fonds conform artikel 107 van de Pensioenwet voldoet aan de 83 normen uit de nieuwe Code Pensioenfondsen. Daarbij is vastgesteld dat het Fonds aan vrijwel alle normen uit deze Code voldoet.

Aan de gewenste diversiteit in het Verantwoordingsorgaan werd in 2016 wel voldaan aan de norm voor verdeling van het aantal zetels tussen mannen en vrouwen maar nog niet aan de norm voor wat betreft de leeftijdsverdeling (normen 66 en 68). Door pensionering van één van de leden is deze vrijgekomen plek binnen het Verantwoordingsorgaan sinds begin 2017 ingevuld door een deelnemer die de 40 jarige leeftijd nog niet heeft bereikt. Hiermee voldoet het Verantwoordingsorgaan ook op dit punt aan de Code Pensioenfondsen.

Conform de statuten is de reguliere zittingstermijn van bestuursleden maximaal 4 jaar, met de mogelijkheid van herbenoeming. Behalve de voorzitter is geen van de bestuursleden meer dan twee keer herbenoemd. De voorzitter is tussentijds op het rooster van aftreden van zijn voorganger benoemd en daarna tweemaal voor de volledige zittingstermijn van 4 jaar en eenmaal voor 2,5 jaar herbenoemd. Zijn zittingstermijn is vervolgens verlengd om in de tussentijd een geschikte opvolger als voorzitter te vinden. Met deze herbenoemingen inclusief verlenging komt de maximale zittingstermijn van de voorzitter uit op 14 jaar en 3 maanden.

Samenstelling naar geslacht en leeftijdsopbouw per 31 december 2016

	Geslacht		Leeftijd						
	Man	Vrouw	<30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	>80
Bestuur	7	3	1	1	2	3	2	1	0
Verantwoordingsorgaan	8	1	0	0	1	3	4	1	0

Het Bestuur voert jaarlijks een zelfevaluatie uit. Norm 51 van de Code Pensioenfondsen schrijft voor dat het Bestuur één keer in de twee jaar een derde partij betreft bij de zelfevaluatie. In 2014 heeft dat plaatsgevonden, echter niet in 2016. In 2017 zal onder begeleiding van een derde de zelfevaluatie worden uitgevoerd.

Comply or Explain

Het Fonds heeft een vaste structuur voor het uitvoeren van een jaarlijkse zelfevaluatie, bestaande uit individuele gesprekken met de bestuursleden en een gezamenlijke sessie. Deze structuur is door een externe partij gekarakteriseerd als voldoende en gedisciplineerd.

Op de website van het Pensioenfonds is een uitgebreide beschrijving van de Code Pensioenfondsen beschikbaar waarin per norm deze stand van zaken is beschreven per 1 april 2017.

Naleving wet- en regelgeving

Het Bestuur heeft in 2016 een compliancetoets uitgevoerd aan de wet- en regelgeving volgens normen 82 en 83 van de Code Pensioenfondsen. Daarbij is getoetst of de reglementen, statuten en ABTN van het Fonds in overeenstemming zijn met de geldende wet- en regelgeving. Uit de toets blijkt dat het de aanbeveling verdient om artikel 55 lid 1 (pensioenaanspraak dient afgefinancierd te zijn bij ontslag) explicieter in het pensioenreglement vast te leggen. Dit is momenteel indirect in het pensioenreglement geregeld in artikel 3 lid 3a en artikel 18 lid 1. Dit punt zal bij de eerstkomende reglementswijziging worden meegenomen. Conclusie van de toets is dat bovengenoemde fondsdocumenten in overeenstemming zijn met vigerende wet- en regelgeving.

Toezicht door DNB en AFM

In 2016 zijn aan het Pensioenfonds door de toezichthouders geen dwangsommen of boetes opgelegd. Evenmin zijn door de toezichthouders aanwijzingen aan het Pensioenfonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is de bevoegdheidsuitoefening van organen van het Pensioenfonds gebonden aan toestemming van de toezichthouders.

Klachten

Pensioenfonds TNO heeft een interne klachten- en geschillenregeling. Indien een (gewezen) deelnemer of een pensioengerechtigde een klacht heeft of meent dat hij of zij niet correct is behandeld door onze pensioenuitvoerder en hier met de pensioenuitvoerder niet uitkomt dan kan hij of zij gebruik maken van de interne klachten- en geschillenregeling.

Via de managementrapportage wordt het Bestuur per kwartaal door AZL geïnformeerd over de status van ontvangen en behandelde operationele voorvallen en klachten. De uitvoeringsorganisatie meldde in 2016 in totaal 17 operationele voorvallen. Van dit aantal hadden er vier betrekking op de informatievoorziening. Eén van deze operationele voorvallen heeft geleid tot een officiële klacht. Vijf operationele voorvallen hadden betrekking op een gemaakte fout en acht hadden betrekking op bepalingen in het reglement. Hiervan hebben er twee geleid tot een officiële klacht. Alle operationele

voorvallen en/of klachten zijn binnen de gestelde termijn in behandeling genomen en afgehandeld. Waar dit van belang was, zijn uitvoeringsprocessen in overleg met het Fonds verbeterd.

Zoals hierboven vermeld heeft het Bestuur in 2016 drie officiële klachten ontvangen die onder de interne klachten- en geschillenregeling vielen. De klachten zijn naar tevredenheid van partijen afgehandeld. Op verzoek van betrokkene heeft de Ombudsman Pensioenen in 2016 één van de geschillen met betrekking tot Pensioenfonds TNO in behandeling genomen. De Ombudsman Pensioenen heeft het Fonds na beoordeling van de klacht in het gelijk gesteld in de aan de orde gestelde kwestie.

Terugkijkend over 2016 kunnen we vaststellen dat het aantal operationele voorvallen en klachten beperkt is. Dit positieve beeld wil het Bestuur voortzetten in de komende jaren. De interne klachten- en geschillenregeling is openbaar en kan worden geraadpleegd op de website van het Pensioenfonds.

Wet melding datalekken

Sinds 1 januari 2016 geldt een meldplicht omtrent datalekken op grond van de Wet melding datalekken. Deze meldplicht houdt in dat organisaties (zowel bedrijven als overheden), die persoonsgegevens verwerken op grond van artikel 34a Wbp, direct een melding moeten doen bij de Autoriteit Persoonsgegevens (opvolger van het College Bescherming Persoonsgegevens) zodra zij een ernstig datalek hebben. In bepaalde gevallen dient het datalek ook te worden gemeld aan de betrokkenen (de mensen van wie de persoonsgegevens zijn gelekt). Er is sprake van een datalek als er een inbreuk is op de beveiliging van persoonsgegevens (zoals bedoeld in artikel 13 Wbp). Bij een datalek zijn de persoonsgegevens blootgesteld aan verlies of onrechtmatige verwerking.

Het beleid is erop gericht om persoonsgegevens te beveiligen en datalekken te voorkomen. Omdat veel data elektronisch worden opgeslagen en bewerkt is dit beleid voor een belangrijk deel ook gericht op het ICT-beleid.

Aangezien het Fonds de pensioenuitvoering heeft uitbesteed aan een externe professionele pensioenuitvoerder, wordt deze externe uitvoerder in het kader van de Wbp aangemerkt als "bewerker". Door middel van een bewerkersovereenkomst zorgt het Fonds er contractueel voor dat deze bewerker voldoende waarborgen biedt ter bescherming van persoonsgegevens conform de Richtsnoeren "Beveiliging van persoonsgegevens" van het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP-Richtsnoeren, februari 2013). Verder zorgt het Fonds ervoor dat deze bewerker voldoende waarborgen biedt ten aanzien van de naleving van de meldplicht voor datalekken. Voorts dat deze bewerker de maatregelen treft die nodig zijn, zodat tijdig en adequaat aan de meldplicht voor datalekken kan worden voldaan conform de recent door de Autoriteit Persoonsgegevens gepubliceerde Beleidsregels voor toepassing van artikel 34 van de Wbp (gepubliceerd december 2015). Het Fonds ziet toe op de naleving hiervan.

Het interne beleid ter voorkoming van datalekken c.q. bescherming van persoonsgegevens bij het Fonds is nader vastgelegd in de Gedragscode voor het gebruik van communicatiemiddelen, systemen voor gegevensverzamelingen en informatiedragers.

In 2016 zijn door de bewerker en het Fonds geen situaties gemeld waarbij sprake is van een datalek. Sinds 2016 vindt het e-mailverkeer tussen de bewerker en het bestuursbureau plaats via een beveiligde lijn, een zgn. lijn waarbij het gebruik van TLS (Transport Layer Security ¹⁾) wordt afgedwongen ("forced TLS"), om te voorkomen dat persoonlijke gegevens van deelnemers kunnen worden onderschept.

1) Dit is een encryptieprotocol voor de authenticatie en beveiliging van gegevens die via het internet verzonden worden

Juridische procedure omzetbelasting

Dienstverlening door derden aan het Pensioenfonds, uitgezonderd dienstverlening aan de beleggingsfondsen van de uitvoeringsorganisatie, wordt belast met btw. Btw voor pensioenfondsen vormt veelal een kostenpost. Daarentegen zijn pensioenfondsen met een zuivere DC-pensioenregeling vrijgesteld van btw.

Toen een uitspraak van het Europese Hof van Justitie een nuancering gaf op de interpretatie van de Europese btw-wetgeving, waardoor ook een DB-regeling mogelijk van btw vrijgesteld zou kunnen worden, hebben vele pensioenfondsen, waaronder Pensioenfonds TNO, in 2014 bezwaar aangetekend tegen de btw-heffing door de Nederlandse fiscus.

In een door een bedrijfstakpensioenfonds aangespannen procedure oordeelde de Hoge Raad echter op 9 december 2016 dat de btw-vrijstelling voor collectief vermogensbeheer niet van toepassing is op de activiteiten van vermogensbeheer bij een DB-regeling, omdat het Fonds volgens de Hoge Raad niet kwalificeert als een "gemeenschappelijk" beleggingsfonds. Volgens de Hoge Raad loopt een deelnemer in een pensioenfonds niet het risico dat een belegger loopt. Een belegger in een beleggingsfonds is één-op-één gerechtigd tot de positieve of negatieve resultaten op de beleggingen. Een deelnemer in een pensioenfonds is dat niet. Daarmee is de collectief vermogensbeheervrijstelling niet van toepassing op een pensioenfonds.

De Staatssecretaris van financiën heeft laten weten de hoge btw-lasten voor pensioenfondsen in stand te houden mede op basis van deze uitspraak van de Hoge Raad. Pensioenfonds TNO heeft daarop het bij de fiscus ingediende bezwaarschrift in december 2016 ingetrokken.

Wat zijn jouw wensen en dromen? Stel je hebt je eerste pensioendag... wat ga je dan doen? Dat hebben we gevraagd aan deelnemers en gepensioneerden van 25, 50 of 75 en deelnemers die met pensioen gingen. Het resultaat? Hele persoonlijke verhalen over wensen, dromen en ervaringen die november 2016 te lezen waren in ons magazine Life & Pension.

Pensioenbeheer, middelloonregeling

Het Pensioenfonds kent twee pensioenregelingen. Een middelloonregeling (DB-regeling) waarin de deelnemers ouderdomspensioen en partnerpensioen opbouwen en waarin de risico's voor overlijden en arbeidsongeschiktheid ook geregeld zijn. Hierover gaat deze paragraaf. Vanaf pagina 28 volgt de informatie over de Regeling Extra Pensioen Netto Pensioen en TOP (DC-regeling).

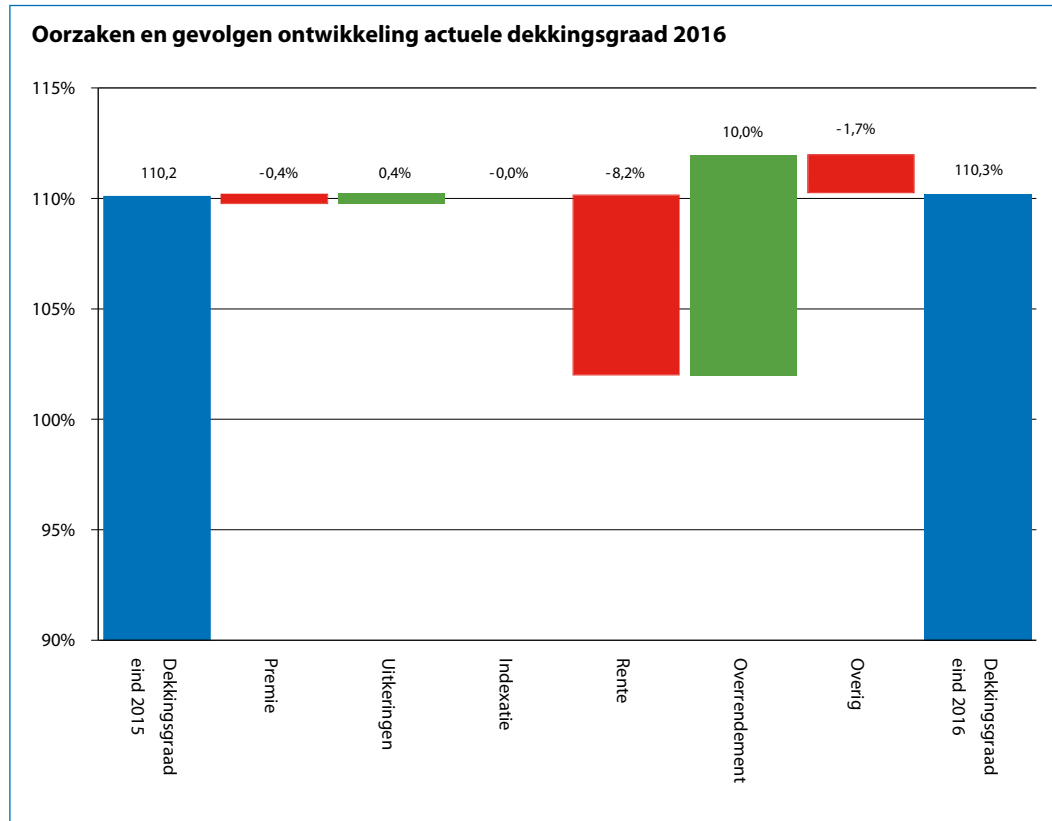
Het pensioenbeheer omvat de administratie en monitoring van alle pensioenaanspraken en pensioenrechten van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Mutaties worden aangeleverd door de aangesloten ondernemingen en verwerkt in de pensioenadministratie. Naar aanleiding van deze mutaties wordt de deelnemer op de hoogte gebracht van de gevolgen voor het pensioen. Jaarlijks ontvangt de deelnemer een uniform pensioenoverzicht. De pensioenadministratie is ook de basis voor de uitkeringsadministratie, de premiebepaling, premie-incasso en het jaarwerk.

Haalbaarheidstoets

Onder het eerder genoemde nFTK in 2015 is een haalbaarheidstoets geïntroduceerd ter vervanging van de eerdere continuïteitsanalyse en consistentietoets. Voor pensioenfonds is de haalbaarheidstoets een belangrijk instrument met als doel inzicht te geven in de effecten van de financiële opzet en zelf gekozen normering (ondergrenzen); onderbouwing evenwichtig beleid en realistisch en haalbaar premiebeleid. Deze haalbaarheidstoets dient ook als grondslag voor de communicatie naar de deelnemers en pensioengerechtigden of het Pensioenfonds in staat is om koopkrachtbehoud te realiseren. Per 1 juli 2016 is deze haalbaarheidstoets opnieuw uitgevoerd.

Uit de toets blijkt dat het verwacht pensioenresultaat op fondsniveau berekend vanuit het vereist eigen vermogen uitkomt op 99% en berekend vanuit de feitelijke financiële positie op 98,5%. Dit blijft boven de door het Bestuur vastgestelde ondergrenzen van 93% resp. 90%. De relatieve afwijking van het mediane pensioenresultaat bij de slechtste scenario's komt op fondsniveau uit op 30% en daarmee op de door het Bestuur vastgestelde maximale relatieve afwijking.

Ontwikkeling dekkingsgraad

*Toelichting***Premie**

De feitelijke pensioenpremie van 18,1% van de loonsom is lager dan de marktwaarde van de nieuwe pensioenaanspraken (22%). Dit levert een negatieve bijdrage van 0,4% op aan de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad.

Uitkeringen

Bij een startdekkingsgraad hoger dan 100% is er voor elke uitkering sprake van vrijval van solvabiliteit. In 2016 is dat het geval. Het effect op de actuele dekkingsgraad is 0,4 procentpunt positief.

Indexatie (toeslag)

In 2016 is 0,05% indexatie toegepast wat bijna geen effect heeft op de actuele dekkingsgraad. Het effect is afgerond 0,0%.

Rente

In deze kolom wordt het effect van de gewijzigde rentetermijnstructuur (de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur inclusief UFR) op de ontwikkeling van de verplichtingen gemeten. De impact hiervan op de actuele dekkingsgraad is 8,2% negatief. Vergeleken met december 2015, is de UFR-curve voor alle looptijden gedaald. Het effect op de actuele dekkingsgraad is hierdoor negatief.

Overrendement

Het overrendement draagt positief bij aan de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad. Dit wordt veroorzaakt door het rendement op de beleggingsportefeuille van het afgelopen jaar, inclusief de attributie uit hoofde van de swap- en valuta-overlay van afgerond 10%. De verplichtingen zijn over geheel 2016 'opgerent' met een rente van 0,06% op jaarbasis. Het overrendement op de actuele dekkingsgraad draagt over 2016 per saldo in totaal 10% bij aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad.

Overig

De kolom 'Overig' is 1,7% negatief en gerelateerd aan overige oorzaken en kruiseffecten.

Premiebeleid

Het Bestuur heeft gekozen om voor de berekening van de kostendekkende premie de systematiek toe te passen die gebaseerd is op het verwacht rendement minus een afslag van 2% voor prijsinflatie. De kostendekkende premie met deze systematiek is voor 2016 op 17,8% en voor 2017 vastgesteld op 18,1%. De verhoging van de premie t.o.v. 2016 is veroorzaakt door wijzigingen in het personeelsbestand en wijziging van de prognosetafels en de populatie-specifieke aanpassingen. Er geldt een vaste opslag voor de werkgever van 0,3%. Deze vaste opslag is in de plaats gekomen van de 2% bijstortverplichting van de werkgever in geval van een beleidsdekkingsgraad onder de 110% op het eind van enig jaar.

Toeslagbeleid

Het verhogen van het pensioen wordt ook wel het toekennen van een "toeslag", een "indexatie" of "indexeren" genoemd. Met deze toeslag wordt de opgebouwde pensioenaanspraak of pensioenuitkering verhoogd. De ambitie is om de pensioenaanspraken en pensioenrechten van deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden jaarlijks te verhogen.

Het Fonds hanteert als maatstaf voor de toeslag de Consumentenprijsindex voor alle huishoudens. Dit wordt ook wel "prijsindexatie" genoemd. De toeslag wordt gebaseerd op de stijging van de kosten van levensonderhoud zoals deze blijkt uit de door het Centraal Bureau voor de Statistiek vastgestelde prijsindexcijfers. Het Fonds hanteert hierbij de Consumentenprijsindex die geen rekening houdt met wijzigingen in de hoogte van belastingen en heffingen. Deze index wordt aangeduid als de CPI-afgeleid. Bekeken wordt de stijging van de CPI-afgeleid van 1 oktober tot 1 oktober voorafgaande aan de vaststelling in enig jaar van de toeslag.

De ambitie en daarmee de toeslag heeft een voorwaardelijk karakter. Dit wil zeggen dat het Pensioenfonds over voldoende financiële middelen moet beschikken om een toeslag te kunnen toekennen. Daarbij wordt door het Fonds bekeken of de toeslag toekomstbestendig is. Dat wil zeggen of deze ook in de toekomst kan worden waargemaakt. Deze toets gebeurt aan de hand van een in het wettelijk financieel toetsingskader voorgeschreven systematiek. Indien uit deze toekomstbestendigheidstoets blijkt dat er onvoldoende financiële middelen zijn, dan wordt de toeslag door het Fonds maar gedeeltelijk of zelfs niet toegekend. Indien de beleidsdekkingsgraad eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% dan kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen.

Toeslag

Per 1 januari 2016 bedroeg de toeslag 0,05%. Per 1 januari 2017 zijn de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen verhoogd met 0%, doordat de beleidsdekkingsgraad lager dan 110% was. De CPI-afgeleid over de periode oktober 2015 - oktober 2016 bedraagt 0,4%.

Niet toegekende toeslagen

Verminderings van toeslagen dan wel niet toegekende toeslagen die op basis van eerdere Pensioenreglementen tussen 2009 en 1 januari 2017 aan de orde zijn geweest, komen in aanmerking voor een inhaaltoeslag wanneer de financiële middelen van het Pensioenfonds dit toelaten onder overigens dezelfde condities als hiervoor aangegeven. Hieronder volgt een overzicht van de tot en met 1 januari 2017 niet toegekende toeslagen. Tot 2015 waren de toeslagen gebaseerd op de Algemene salarisverhoging bij TNO, daarna op de CPI afgeleid.

Over het jaar	per 1 januari	Algemene salaris- verhoging	CPI- afgeleid	toegekend	Niet toegekend	Totaal Niet toegekend
2008	2009	3,30%	2,50%	0%	3,30%	3,30%
2009	2010	0%	0,40%	0%	0%	3,30%
2010	2011	1,25%	1,40%	0%	1,25%	4,55%
2011	2012	1%	2,30%	0%	1%	5,55%
2012	2013	0%	2,00%	0%	0%	5,55%
2013	2014	0%	0,90%	0%	0%	5,55%
2014	2015	1%	0,70%	0,17%	0,83%	6,38%
2015	2016	0,5%	0,40%	0,05%	0,35%	6,73%
2016	2017	3,0%	0,40%	0%	0,40%	7,13%

Indien de beleidsdekkingsgraad voldoende hoog is, kan het Bestuur besluiten om de in de voorgaande vijftien jaar niet (of minder dan de toeslagmaatstaf) toegekende toeslagen in te halen. Dit gaat evenwel niet verder terug dan 2009 en wordt toegepast alleen voor die deelnemers, gewezen deelnemers (die dus de waarde van hun pensioenaanspraken niet hebben overgedragen) en pensioengerechtigden voor wie geldt dat zij bij het Pensioenfonds met deze maatregelen zijn geconfronteerd. Het betreft dan het per jaarlaag in de administratie vastgelegde nominale bedrag van de individuele toeslagachterstand. Hierbij geldt dat (een deel van) de oudste toeslagachterstand het eerst voor compensatie in aanmerking komt. Het Bestuur kan van dit laatste afwijken indien naar het oordeel van het Bestuur een evenwichtige belangenbehartiging dit vergt.

Pensioenbeheer, regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen

Naast de middelloonregeling bouwen deelnemers op vrijwillige basis en volledig voor eigen rekening en risico een kapitaal op in de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP). Dit is een beschikbare premieregeling (DC-regeling). De beleggingsadministratie van deze regeling wordt uitgevoerd door NN Investment Partners (NN IP).

Het Pensioenfonds heeft de beleggingen van het pensioenkapitaal voor het Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP) uitbesteed aan NN Investment Partners.

Zorgplicht

Bij de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP wordt pensioenkapitaal opgebouwd met (beperkte) beleggingsvrijheid. Het Bestuur van het Pensioenfonds bepaalt het fondsenaanbod en zal dit periodiek evalueren en waar nodig aanpassen. Het Pensioenfonds is vanuit de Pensioenwet verplicht de zorgplicht ten opzichte van haar deelnemers te vervullen. Dat betekent concreet dat een deelnemer in staat moet zijn om een weloverwogen beleggingskeuze te maken en behoed wordt voor het nemen van onverantwoorde beleggingsbeslissingen die niet passen binnen het risicoprofiel van de (gewezen) deelnemer. Het Pensioenfonds TNO wordt hierbij ondersteund door de zorgplichtmodule op de website van Mijn Pensioen (<https://mijnpensioen.nnip.com>) van NN Investment Partners. Deelnemers die gebruik willen maken van de mogelijkheid om zelf te beleggen, dienen deze module te doorlopen waarbij ze in een aantal stappen geïnformeerd worden over wat beleggen inhoudt, welke risico's worden gelopen en hoe een beleggingsportefeuille wordt opgebouwd die aansluit bij het risicoprofiel. Als de portefeuille van de deelnemer op enig moment afwijkt van de adviesportefeuille, worden zij met een melding daarop geattendeerd en kunnen ze verschillende keuzes maken om de portefeuille weer in lijn te brengen.

LifeCycle Mixen

Standaard wordt het pensioenkapitaal van de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP van de deelnemers belegd in een LifeCycle Mix, met de optie Defensief, Neutraal of Offensief, afhankelijk van het door de deelnemer opgegeven risicoprofiel. Is geen risicoprofiel door de deelnemer opgegeven, dan wordt standaard de LifeCycle Mix Defensief toegepast. In combinatie met de resterende tijd tot de ingangsdatum van de TOP of de pensioendatum leidt dit tot een verdeling over aandelen-, obligatie- en geldmarktfondsen.

In onderstaande tabel zijn de gemiddelde rendementen van de beleggingskeuzes weergegeven. De rendementen zijn per beleggingsrekening bepaald en weergegeven in het beleggingsproduct waarin op 31 december 2016 werd deelgenomen. De variabele spaarrente bedraagt eind december 2016 0,6%.

	LifeCycle Mix	Eigen verdeling (S)	Vrije Keus	Spaar-rekening	Gemiddeld
Defensief	4,68%		1,21%	1,16%	4,64%
Neutraal	5,17%	5,25%	2,60%	1,32%	4,99%
Offensief	6,56%	5,35%	5,09%	1,04%	6,10%
Gemiddeld	4,79%	5,33%	3,70%	1,18%	4,74%

Beschikbare beleggingsfondsen

Het Pensioenfonds kent een gediversifieerd fondsenaanbod. Mede gezien de wens van de toezichthouder is het aantal categorieën beperkt gehouden en daarmee ook het aantal beschikbare fondsen. Vanuit haar wettelijke zorgplicht acht het Pensioenfonds een periodieke evaluatie op deze fondsen noodzakelijk om de kwaliteit van de aangeboden fondsen te waarborgen.

Voor deze periodieke evaluatie van de fondsen schakelt het Fonds via NN IP het gespecialiseerde managersselectieteam van Altis Investment Management, een onafhankelijk onderdeel van NN IP, in. Deze evaluatie heeft in 2015 voor het laatst plaatsgevonden. In de loop van 2017 zal een nieuwe evaluatie worden opgesteld.

Tijdelijk Ouderdomspensioen

De regeling Tijdelijk Ouderdomspensioen is een gesloten regeling. Er kunnen geen nieuwe deelnemers meer toetreden en er vindt geen inleg meer plaats door de bestaande populatie. De meeste deelnemers in deze categorie maken gebruik van de LifeCycle Mix defensief. Het beschikbare kapitaal in deze regeling wordt vooral gebruikt om vervroegd met pensioen te kunnen gaan.

Extra Pensioen

De betreffende LifeCycle Mixen en beleggingsfondsen zijn ook van toepassing op de per 1 januari 2012 aan de deelnemers geïntroduceerde vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen.

Netto Pensioen

Sinds 1 januari 2015 geldt de nieuwe fiscale wetgeving waarmee de bovengrens aan het pensioensalaris op € 100.000,-- (2017: € 103.317) is gesteld. Hierdoor kan men over het salaris boven dit bedrag niet langer fiscaal voordelig pensioen opbouwen. Het Pensioenfonds heeft hiervoor de regeling Netto Pensioen gestart. Met de "Netto Pensioen" beleggingsrekening bij Mijn Pensioen van NN IP kan de deelnemer gebruik maken van dezelfde beleggingsmogelijkheden als bij de regeling Extra Pensioen en TOP.

Kosten

Kostenbewustzijn

Een van de beleggingsovertuigingen van het Pensioenfonds is dat een goed rendement gediend is met kostenbewustzijn. Deelnemers vragen om transparantie en Pensioenfonds TNO wil daarin vooroplopen. Vandaar dat het Fonds sinds enkele jaren participeert in de wereldwijde benchmarkvergelijkingen door Cost Effectiveness Measurement (CEM), waarbij de kostenstructuur van pensioenfondsen met elkaar wordt vergeleken. Ook participeert het Fonds sinds 2014 in het IBI Benchmarking initiatief dat eveneens de kostenstructuur van pensioenfondsen in kaart brengt. Op een uniforme manier presenteren is essentieel voor de vergelijkbaarheid. Pensioenfonds TNO volgt daarom de aanbevelingen van de Pensioenfederatie.

De meest recente analyses zijn die over 2015. De rapportage hierover vond plaats in 2016. De cijfers over 2016 komen pas in de loop van het 3e kwartaal van 2017 beschikbaar. Aan de CEM-benchmark van 2015 hebben 33 pensioenfondsen meegedaan.

In de aanbevelingen wordt een onderscheid gemaakt in kosten van het pensioenbeheer, kosten van het vermogensbeheer en transactiekosten.

De kosten voor vermogensbeheer (exclusief transactiekosten) liggen in 2015 met 60 basispunten boven de mediaan van alle Nederlandse pensioenfondsen (45,2 basispunten).

Hetzelfde geldt voor de transactiekosten. Deze kwamen in 2015 uit op 12 basispunten terwijl de mediaan uitkwam op 11,4 basispunten. De kosten voor vermogensbeheer zijn met name gestegen vanwege een toename van de performance fees in de Private Equity portefeuille.

Vergeleken met pensioenfondsen van ongeveer dezelfde grootte en dezelfde asset mix, waren de totale vermogensbeheerkosten bij het Fonds in 2015 wel lager. De benchmark kwam in dat jaar namelijk uit op 75,9 basispunten.

Het Fonds is gericht op een goede lange termijnbalans tussen kosten, rendement en risico. De rapportages over de afgelopen jaren bevestigen het beeld dat dit evenwicht aanwezig is en dat het Fonds in vergelijking met de peergroep goed presteert. Het totale netto beleggingsresultaat van 2,6% in 2015 lag 1,6 procentpunt boven de mediaan van de Nederlandse pensioenfondsen van 1,0%.

De kosten per deelnemer en pensioengerechtigde voor het pensioenbeheer zijn in 2016 gedaald. In het derde kwartaal van 2017 zal het Fonds de rapportages van CEM-benchmarking en IBI-benchmarking over 2016 ontvangen en analyseren.

	2016	2015
Pensioenbeheerkosten		
Totaal aantal deelnemers en pensioengerechtigden	9.484	9.524
In Euro's per deelnemer/pensioengerechtigde	€ 305	€ 329
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 2.892	€ 3.133
Vermogensbeheerkosten (incl. transactiekosten)		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,76%	0,72%
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 24.515	€ 22.889
Transactiekosten		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,14%	0,12%
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 4.459	€ 3.822
Gemiddeld belegd vermogen (in duizenden euro's)	€ 3.242.508	€ 3.177.126
Rendement	9,67%	2,60%

In de onderstaande paragrafen worden de kosten verder toegelicht.

Pensioenbeheerkosten

De kosten van het pensioenbeheer drukken we uit in kosten per deelnemer. Het aantal deelnemers is in de richtlijn de optelling van premiebetalende deelnemers en pensioengerechtigde deelnemers. Pensioenfonds TNO heeft als ambitie dat de kosten per deelnemer lager dan € 300,- zijn. Om deze doelstelling te halen worden initiatieven en maatregelen ontwikkeld om de uitvoeringskosten omlaag te brengen. Gezien de daling van het aantal deelnemers en pensioengerechtigden en de noodzakelijke investeringen in automatisering is deze doelstelling uitdagend.

De pensioenbeheerkosten bestaan onder meer uit de kosten voor de uitvoering van de pensioenadministratie, kosten van de toezichthouders, communicatiekosten, actuariële kosten en juridische kosten. Verder behoren hiertoe, de kosten voor de bestuursondersteuning zoals de kosten van het bestuursbureau, de kosten voor huisvesting, de bestuurskosten, eventuele projectkosten en overige bedrijfskosten.

Het aantal slapers en pensioengerechtigden stijgt al enkele jaren. Met de kosten van slapers wordt in de doelstelling geen rekening gehouden. Het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van deelnemers brengt veel administratieve handelingen met zich mee. Ook nam het aantal actieve deelnemers in 2016 weer iets af. Dit alles is ongunstig voor de ontwikkeling van de kosten per deelnemer. Verdergaande automatisering is essentieel om de doelstelling te kunnen realiseren.

In 2016 hebben er geen specifieke implementaties plaatsgevonden in de pensioenadministratie. Wel zijn de website, de pensioenportal en de pensioenplanner verder verbeterd en geoptimaliseerd. Om de kosten van de pensioenuitvoering verder te beheersen is in 2016 een start gemaakt met het elektronisch verstrekken van de pensioenoverzichten aan de deelnemers en de pensioengerechtigden. Deelnemers die een voorkeur hebben voor een printversie ontvangen het pensioenoverzicht nog op papier.

Het Pensioenfonds besteedt veel aandacht aan de voordelen en de mogelijkheden van het elektronisch verstekken van de persoonlijke informatie. Steeds meer pensioengerechtigden schakelen daardoor ook over op deze wijze van communiceren. Uit de cijfers van de website en de pensioenportal blijkt dat deze steeds vaker worden bezocht. In de loop van 2017 zal het mogelijk zijn, zij het nog in beperkte omvang, om mutaties door te geven via de pensioenportal, die dan STP (Straight-Through Processing), zullen worden verwerkt in de pensioenadministratie. Met deze mogelijkheden gaat het Fonds er vanuit dat in eerste instantie de deelnemers beter kunnen worden geserved en het heeft als bijkomend voordeel dat hiermee de uitvoeringskosten beter kunnen worden beheerst.

De kosten per deelnemer zijn dus sterk afhankelijk van onder meer de schaalgrootte van een pensioenfonds maar ook het serviceniveau en de mate en wijze van communiceren naar deelnemers. Het Bestuur van het Fonds heeft nadrukkelijk aandacht voor de uitvoeringskosten en streeft naar een goede verhouding tussen de kosten en de resultaten

Vermogensbeheerkosten

Het totaal van de kosten voor vermogensbeheer in 2016 bedraagt afgerond € 24,5 miljoen. Dit komt overeen met 0,76% van het gemiddeld totaal belegd vermogen. De verschillende kostenniveaus zijn zeer vergelijkbaar met de kosten van vorig jaar. Op een aantal onderdelen zijn de kosten in 2016 licht gestegen. Dit betreft met name de prestatieafhankelijke vergoedingen, door de relatief hoge rendementen die zijn behaald bij de betreffende beleggingen. Daarnaast zijn de transactiekosten licht gestegen als gevolg van een transitie binnen de aandelenportefeuille en een aantal aanpassingen in de rente-afdekking gedurende 2016. Exclusief de transactiekosten, zijn de vermogensbeheerkosten uitgekomen op circa € 20 miljoen versus € 19,1 miljoen vorig jaar.

In onderstaande tabel wordt een uitsplitsing gegeven naar kostensoort en vergeleken met de kosten uit 2015.

Vermogensbeheerkosten (in duizenden euro's)	Gemiddeld % belegd 2016 vermogen		Gemiddeld % belegd 2015 vermogen	
	2016	% belegd vermogen	2015	% belegd vermogen
Beheerkosten	€ 9.672	0,30%	€ 9.298	0,29%
Prestatieafhankelijke vergoedingen	€ 4.428	0,14%	€ 3.516	0,11%
Kosten fiduciair beheer	€ 2.212	0,07%	€ 2.133	0,07%
Bewaarloon	€ 475	0,01%	€ 650	0,02%
Advieskosten Vermogensbeheer	€ 775	0,02%	€ 804	0,03%
Overige kosten	€ 2.494	0,08%	€ 2.666	0,08%
Totaal (exclusief transactiekosten)	€ 20.056	0,62%	€ 19.067	0,60%
Transactiekosten (inclusief transitiekosten)	€ 4.459	0,14%	€ 3.822	0,12%
Totaal vermogensbeheerkosten	€ 24.515	0,76%	€ 22.889	0,72%

Hoewel de beheerkosten in 2016, van 0,30% van het belegd vermogen, relatief ongeveer gelijk zijn gebleven ten opzichte van die in 2015 (0,29%), hebben er onderliggend wel verschuivingen plaatsgevonden. De bestaande Private Equity- en vastgoedfondsen waren minder duur dan in 2015 als gevolg van de distributiefase waarin deze fondsen zich bevinden. Echter, nieuw aangestelde Private Equity-managers berekenen in de regel management fees over committed capital in plaats van belegd vermogen waardoor de beheerskosten van deze asset class per saldo hoger zijn geworden.

In vergelijking met het voorgaande jaar, zijn de prestatieafhankelijke vergoedingen gestegen van 0,11% naar 0,14% van het totaal gemiddeld belegd vermogen. Dit is een stijging van € 0,92 miljoen. Deze stijging komt met name door een manager in de Private Equity-portefeuille, die een van hun holdings zeer succesvol naar de markt heeft gebracht middels een IPO in 2016. Deze IPO bracht een grote waardestijging met zich mee, waarover een performance fee van ongeveer 2,2 miljoen is gereserveerd in onze waardering. Een andere belangrijke oorzaak van de stijging in performance fees kwam voort uit een van de actieve obligatieportefeuilles waar een outperformance werd behaald van 0,74%. Uit de volgende tabel blijkt het verschil in kosten (afgerond) en percentages tussen de diverse beleggingscategorieën.

	Gemiddeld belegd vermogen		Vermogens beheerkosten		Prestatieafhankelijke vergoedingen			=Totaal		
	€ mln	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal
Aandelen	735,63	0,46	0,06%	0,01%	–	–	–	0,46	0,06%	0,01%
Vastrentende waarden	2.106,14	4,24	0,20%	0,13%	1,10	0,05%	0,03%	5,34	0,25%	0,16%
<i>Staatsobligaties</i>	<i>1.048,68</i>	<i>1,64</i>	<i>0,16%</i>	<i>0,05%</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>1,64</i>	<i>0,16%</i>	<i>0,05%</i>
<i>Bedrijfsobligaties</i>	<i>897,85</i>	<i>3,29</i>	<i>0,37%</i>	<i>0,10%</i>	<i>1,10</i>	<i>0,12%</i>	<i>0,03%</i>	<i>4,39</i>	<i>0,49%</i>	<i>0,14%</i>
<i>Hypotheken</i>	<i>159,61</i>	<i>0,41</i>	<i>0,26%</i>	<i>0,01%</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>0,41</i>	<i>0,26%</i>	<i>0,01%</i>
Vastgoed	95,98	1,90	1,98%	0,06%	0,04	0,05%	0,00%	1,95	2,03%	0,06%
Private Equity	184,87	5,19	2,81%	0,16%	3,28	1,78%	0,10%	8,47	4,59%	0,26%
Overige assets	120,28	0,29	0,24%	0,01%	–	–	–	0,29	0,24%	0,01%
Interne/externe ov. kosten	0,00	3,55	0,11%	0,11%	–	–	–	3,55	0,11%	0,11%
Totaal	3.242,51	15,63		0,48%	4,43		0,14%	20,06		0,62%

De prestatieafhankelijke vergoedingen zijn vergoedingen die zijn betaald aan de Private Equity- en vastgoedmanagers. Tevens is in 2016 een prestatieafhankelijke vergoeding betaald aan een van de actieve obligatiemanagers.

Onder overige kosten zijn de kosten voor de custodian opgenomen en overige kosten van externe managers zoals audit fees, legal fees en administration fees.

Transactiekosten

De transactiekosten bevatten naast de transactiekosten ook de transitiekosten. Transitiekosten zijn de kosten die in rekening worden gebracht bij een managers-wisseling.

De transactiekosten bestaan onder meer uit de kosten voor aan- en verkopen als gevolg van rebalancing (het gedurende het jaar terugbrengen van de wegingen van de beleggingscategorieën naar de normweginen) en transactiekosten die voortkomen uit actief beheer. De hiermee verbonden transactiekosten bedragen ongeveer € 4,1 miljoen (2015 € 3,8 miljoen).

De stijging van de totale transactiekosten wordt vooral veroorzaakt door een hoger aantal transacties in rentederivaten als gevolg van een aantal wijzigingen in de renteafdekking in 2016.

In 2016 zijn er twee nieuwe managers aangesteld t.b.v. het invoeren van een Smart Beta-strategie in de aandelenportefeuille. Hierdoor was er in 2016 sprake van transitiekosten in tegenstelling tot vorig jaar. De transitiekosten kwamen in totaal uit op een bedrag van ongeveer €350.000.

**Totale transactiekosten
(in duizenden euro's)**

	2016	% belegd vermogen	2015	% belegd vermogen
Transactiekosten	€ 4.107	0,13%	€ 3.822	0,12%
Transitiekosten	€ 352	0,01%	–	–
	€ 4.459	0,14%	€ 3.822	0,12%

Aansluiting met de jaarrekening

De toelichting op de vermogensbeheerkosten in het bestuursverslag wijkt op onderdelen af van de kosten zoals gepresenteerd in de jaarrekening. Dit wordt als volgt verklaard: de toelichting in het bestuursverslag houdt rekening met de Aanbevelingen Uitvoeringkosten van de Pensioenfederatie. In de jaarrekening zijn de kosten verantwoord overeenkomstig de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving.

In de volgende tabel is de aansluiting tussen de vermogensbeheerkosten zoals gepresenteerd in het bestuursverslag en de kosten zoals opgenomen in de jaarrekening weergegeven.

Aansluiting met de jaarrekening (in duizenden euro's)	Vermogens- beheerkosten	Performance gerelateerde vergoedingen	Transactie- kosten	Totale kosten
Beheervergoedingen	€ 4.770	€ 1.101	€ 0	€ 5.871
Bewaarloon	€ 561	€ 0	€ 0	€ 561
Overige kosten	€ 1.046	€ 0	€ 0	€ 1.046
Kosten opgenomen in de jaarrekening	€ 6.377	€ 1.101	€ 0	€ 7.478
Kosten gesaldeerd met indirecte beleggingsopbrengsten	€ 9.251	€ 3.327	€ 4.459	€ 17.037
Totale vermogensbeheerkosten en transactiekosten	€ 15.628	€ 4.428	€ 4.459	€ 24.515

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP (DC regelingen)

Het Pensioenfonds biedt naast de reguliere pensioenopbouw de mogelijkheid om extra pensioen en netto pensioen op te bouwen door middel van de Defined Contribution (DC) regeling. Daarnaast zijn er nog rechten in het kader van de Tijdelijk Ouderdomspensioenregeling. De beleggingen in deze regelingen zijn volledig voor risico (gewezen) deelnemers. Eind 2016 bedroegen de beleggingen voor risico (gewezen) deelnemers in totaal € 124 miljoen. De beleggingen voor risico (gewezen) deelnemers zijn ondergebracht bij een externe vermogensbeheerder. In onderstaande tabel worden de kosten voor de beleggingen voor risico deelnemers weergegeven voor 2016.

Vermogensbeheerkosten DC regeling
(in duizenden euro's)

Beheerkosten externe vermogensbeheerder
 Kosten beleggingsfondsen
 Overige fondskosten

Totaal vermogensbeheerkosten

	2016	% belegd vermogen
Beheerkosten externe vermogensbeheerder	€ 383	0,32%
Kosten beleggingsfondsen	€ 162	0,13%
Overige fondskosten	€ 162	0,14%
Totaal vermogensbeheerkosten	€707	0,59%

De kosten van de beleggingsfondsen zijn in de koersen van de beleggingen verwerkt. In bovenstaande kosten zijn de administratiekosten van 0,08% die het Pensioenfonds in rekening brengt onder overige fondskosten verwerkt.

De beheerkosten externe vermogensbeheerder, de overige fondskosten en administratiekosten worden per kwartaal in mindering gebracht op de eventuele aanwezige cash of beleggingen.

Risicobeheer

Bij het bepalen van het beleid en het nemen van belangrijke besluiten maakt het Bestuur een afweging tussen risico, en de beheersing daarvan, rendement en de kosten. Daarbij heeft het Bestuur grenzen gesteld aan de omvang van de risico's; deze zijn afgeleid van de risicohouding en risicodraagkracht.

Het Bestuur moet voor zijn eigen processen 'in control' zijn maar ook voor de processen die zijn uitbesteed aan de pensioenuitvoerder en de externe vermogensbeheerders. Het Bestuur moet voldoende inzicht hebben in de mate waarin strategische en operationele doelstellingen worden gerealiseerd, risico's worden onderkend en beheerst, de rapportages van het Fonds betrouwbaar zijn en relevante wet- en regelgeving door het Fonds wordt nageleefd.

In deze paragraaf wordt beschreven hoe het Bestuur het risicobeheer heeft vormgegeven, wat de risico's zijn en welke beheersmaatregelen voor de specifieke risico's genomen zijn.

Risicobereidheid

Het Pensioenfonds heeft de ambitie een waardevast pensioen te realiseren met een acceptabel risico en tegen een acceptabele en stabiele premie. De pensioenen worden gefinancierd uit de premie en de beleggingsopbrengsten. Om dit laatste te kunnen realiseren, moet het Fonds beleggingsrisico's nemen. Het Bestuur heeft na overleg met de sociale partners en het Verantwoordingsorgaan bepaald in welke mate men bereid is risico's te lopen. Dit is vertaald in een risicohouding:

Risicohouding voor de korte termijn

Als maatstaf voor de risicohouding op korte termijn heeft het Bestuur een risicobudget bepaald dat is uitgedrukt in de volatiliteit van de dekkingsgraad. De randvoorwaarde is dat de volatiliteit van de dekkingsgraad niet meer dan 11% bedraagt.

Risicohouding voor de lange termijn

De risicohouding voor de lange termijn heeft het Bestuur uitgedrukt in een minimale dekkingsgraad en een maximale korting. Het Bestuur ziet een actuele dekkingsgraad van 90% als een belangrijke ondergrens. Als de kans op een actuele dekkingsgraad van onder de 90% binnen 1 jaar groter wordt dan 15%, dan zal het Bestuur overwegen het beleggingsbeleid aan te passen om zodoende de beleggingsrisico's te verlagen. Daarnaast streeft het Bestuur ernaar om de maximale korting van de aanspraken en uitkeringen in enig jaar niet groter te laten zijn dan 1,5% per jaar, waarbij rekening is gehouden met het feit dat kortingen mogen worden verdeeld over 10 jaar.

Systeem van risicomanagement

Het beleid van het Pensioenfonds is gericht op integrale bedrijfsvoering. Dit houdt onder meer in het beschikken over een adequate risicomanagementcyclus. De risicomanagementcyclus start bij het Pensioenfonds met het bepalen van de doelstellingen en de risicobereidheid, deze worden zoals hierboven beschreven vastgelegd en jaarlijks geactualiseerd. In 2016 zijn er geen belangrijke wijzigingen aangebracht in de risicohoudingen voor de korte en lange termijn. De volgende stap in de cyclus is het identificeren en inschatten van de risico's. Belangrijke instrumenten in dit kader zijn de periodiek uitgevoerde ALM-studies (2015) en de jaarlijks uitgevoerde Risicoanalyse. In de Risicoanalyse wordt een duidelijke koppeling gelegd tussen de geïnventariseerde risico's en de in de organisatie aanwezige beheersmaatregelen. Mocht de conclusie zijn dat sommige beheersmaatregelen nog onvoldoende zijn, dan worden verbeteracties geformuleerd. De werking van de interne beheersmaatregelen moet worden gemonitord, dit is een continue proces dat vooral plaatsvindt

bij het bestuursbureau van het Pensioenfonds. De laatste stap in de cyclus is bewaking van de verbeteracties en de rapportage over risico's. Hiervoor heeft het Bestuur de beschikking over diverse rapportages, zowel van de verschillende uitvoeringsorganisaties als van het bestuursbureau.

Het interne beheersingssysteem is inhoudelijk ingericht volgens het three lines of defence model. De first line of defence is primair belegd bij de Uitvoeringsorganisatie Beleggingen (UB) en het Hoofd Pensioenbeheer. Echter aangezien meerdere processen van het Pensioenfonds zijn uitbesteed, ligt ook een deel van de uitvoering van de first line of defence bij het management van de uitbestedingspartijen. De UB houdt toezicht op de Lead Overlay Manager, de custodian en de vermogensbeheerders. Het Hoofd Pensioenbeheer houdt toezicht op de pensioenuitvoerder.

De second line of defence is belegd bij de Beleggingsadviescommissie voor toezicht op de UB. De Commissie Pensioenbeheer houdt toezicht op het Hoofd Pensioenbeheer. De Controller houdt toezicht op de financiële administratie en de rapportages aan toezichthouder DNB. En de directie ondersteunt het Bestuur als second line of defence, zij houden toezicht op het overall risicomanagement.

De eindverantwoordelijkheid is belegd bij het Bestuur. Zij wordt daarbij ondersteund door de second en third line of defence. Het Bestuur wordt op dit punt geadviseerd door de Audit, Risk en Compliance Committee. Dit adviesorgaan van het Bestuur beoordeelt de opzet en effectiviteit van het risicomanagement en de interne beheersing. Daarnaast vindt er jaarlijks een toetsing plaats door de Visitatiecommissie en beoordeelt het Verantwoordingsorgaan jaarlijks het gevoerde beleid op basis van onder andere de jaarrekening en het rapport van de Visitatiecommissie. Ook is er jaarlijks de accountantscontrole door een externe accountant en ontvangt het Bestuur een rapport van de certificerend actuaaris. Aanvullend op deze three lines of defence houden de toezichthouders, DNB en AFM, toezicht op het Pensioenfonds.

In 2016 is het Financieel Risico Framework vastgesteld. Dit framework bevat een integrale beschrijving en structurering van de financiële risico's van het Pensioenfonds. Het doel van dit framework is in de eerste plaats om de hiërarchische structuur van de financiële risico's inzichtelijk te maken. Vervolgens wordt per 'risico niveau' aangegeven wat de relevante risico's zijn, wie beslist over de risico-acceptatie, hoe de risico's worden gemeten en gerapporteerd, wie over de risico's adviseren en wie verantwoordelijk zijn voor de monitoring. Het Financieel Risico Framework behandelt uitdrukkelijk niet de niet-financiële risico's zoals operationeel risico, IT-risico en integriteitsrisico. Hoewel deze risico's indirect ook verband houden met de financiële risico's is er voor gekozen om deze niet expliciet te adresseren in het Financieel Risico Framework. Deze risico's en de beheersing daarvan zijn in specifieke op deze gebieden gerichte documenten vastgelegd.

Het Integraal Risico Management (IRM) krijgt veel aandacht en wordt stap voor stap verder versterkt.

Three lines of defence model**Managementrapportages en monitoring**

Voor de besturing is informatie cruciaal. Het Bestuur krijgt in verschillende frequenties rapportages van monitorende en controlerende instanties.

Van de externe uitvoerend actuaris is over 2016 het actuariële analyserapport ontvangen. De certificerend actuaris heeft gezorgd voor de actuariële verklaring en het certificeringsrapport. Van de accountant is het accountantsverslag en de controleverklaring bij de jaarrekening ontvangen. Daarnaast ontving het Bestuur per kwartaal managementrapportages van het bestuursbureau over het vermogensbeheer, het pensioenbeheer en het risicobeheer.

De beleggingsrisico's van het Fonds komen op kwartaalbasis aan bod in de specifiek hiervoor ontwikkelde risicomonitor, welke wordt opgesteld door de ALM-adviseur in samenwerking met de custodian van het Pensioenfonds. Hierin komen diverse facetten van het risicomanagement aan de orde waaronder een ex-post en ex-ante risicoanalyse. Het Bestuur heeft deze rapportages bestudeerd, besproken en daar waar relevant vastgesteld en waar nodig is actie ondernomen.

Naast deze managementrapportages op kwartaalbasis ontving het Bestuur maandelijks tussenrapportages over de beleggingsresultaten van de custodian en wekelijks over de hoogte van de dekkingsgraad, voorzien van de inflatieverwachting en de ontwikkeling van de relevante rentetermijnstructuren.

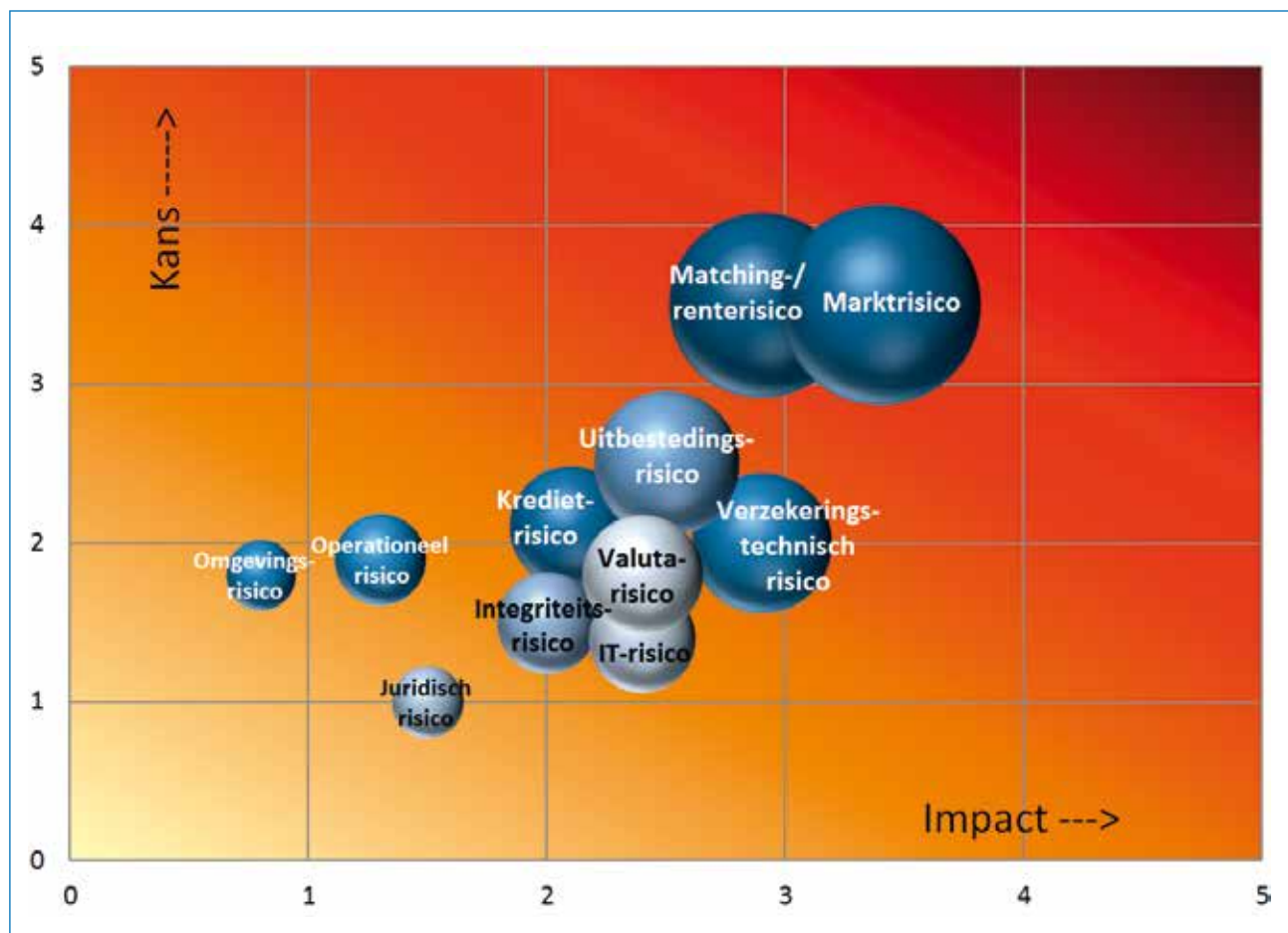
Identificatie van de voornaamste risico's

Voor de identificatie van de voornaamste risico's voert het bestuursbureau jaarlijks een integrale risicoanalyse uit. Beoordeeld wordt of er nieuwe risico's zijn ontstaan en bestaande risico's en beheersmaatregelen worden geëvalueerd. In de Risicoanalyse 2016 zijn de belangrijkste bruto risico's van het Fonds benoemd en ingedeeld in de categorieën van de Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode (FIRM) van DNB.

Financiële risico's	Niet-financiële risico's
Matching-/renterisico	Omgevingsrisico
Valutarisico	Operationeel risico
Marktrisico	Uitbestedingsrisico
Kredietrisico	IT-risico
Verzekeringstechnisch risico	Integriteitsrisico
	Juridisch risico

De bruto risico's zijn gescoord op de kans dat deze zich voordoen en op de verwachte impact indien deze zich voordoen. Voor alle geïnventariseerde risico's is beschreven welke beheersmaatregelen in de organisatie aanwezig zijn. Vervolgens is bepaald wat de restrisico's zijn nadat rekening is gehouden met de beheersmaatregelen. Op basis van de uitkomsten hiervan worden indien nodig aanvullende beheersmaatregelen ontwikkeld teneinde onvoldoende en zwak beheerste risico's (beter) te kunnen beheersen. Naast het bestuursbureau heeft in 2016 ook de Audit, Risk and Compliance Committee, van elke categorie het belangrijkste risico gescoord op bruto risico en netto risico na beheersmaatregelen. Omdat men het Valutarisico een te belangrijk risico vond om op te nemen onder het matching-/renterisico, is besloten vanaf 2016 het Valutarisico als een afzonderlijke categorie te benoemen.

De kwantificering van de belangrijkste financiële risico's is terug te vinden in de S-toets die is opgenomen aan het einde van dit hoofdstuk en in de Risicoparagraaf in de jaarrekening.

Risico categorieën

Aan bovenstaande grafiek valt af te lezen hoe de bruto risico's van het Fonds zijn gescoord. Duidelijk is dat het matching-/renterisico het grootste risico voor het Fonds is. Daarna volgen het marktrisico, het uitbestedingsrisico, het verzekeringstechnischrisico en kredietrisico. Hieronder wordt per risico een beschrijving gegeven van het risico, de getroffen beheersmaatregelen en eventuele ontwikkelingen in het boekjaar.

Matching-/renterisico

Het matching-/renterisico ontstaat als de beleggingen en de verplichtingen niet gematcht zijn. Het belangrijkste geïdentificeerde matching-/renterisico is het renterisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Renterisico	Renteafdekking op basis van de dynamische rentehedge staffel	30,0% afgedekt door middel van staatsobligaties, bedrijfsobligaties, hypotheek en rentederivaten	De custodian monitort op dagbasis de hoogte van de rentehedge

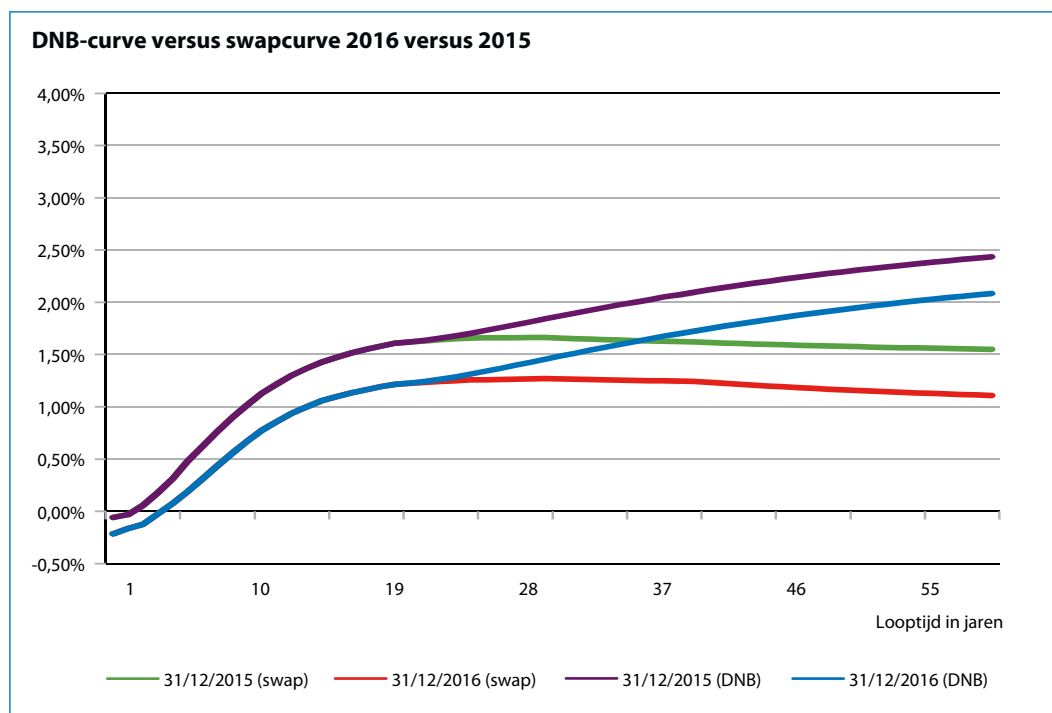
Renterisico

Het renterisico vormt een belangrijk risico voor de financiële positie van het Fonds en ontstaat als er een 'mismatch' is tussen de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de pensioenverplichtingen.

Het Pensioenfonds heeft medio 2015 een dynamische rentestafel vastgesteld (zie pagina 55). In deze staffel is bepaald dat een lager (hogere) niveau van de 30-jaars swaprente leidt tot een lagere (hogere) afdekking. Onderdeel van het renteafdeckingsbeleid is dat bij een dekkingsgraad onder de 104,2%, de renteafdekking niet verder verlaagd mag worden. Met betrekking tot de staffel geldt tevens het 'volg-tenzij'-principe. Indien er zwaarwegende argumenten zijn –welke in de Beleggingsadviescommissie worden besproken– om de rentehedgestaffel niet te volgen, vindt er geen aanpassing plaats.

Begin 2016 besloot het Bestuur de strategische renteafdekking van de pensioenverplichtingen op swapbasis te verlagen van 50% naar 40%. En in juni 2016 is de renteafdekking verder verlaagd naar 30%. Reden hiervoor was het verder dalen van de rente. Dit betekent dat het Bestuur de rentekarakteristieken van de pensioenverplichtingen, gewaardeerd volgens de swapcurve, voor 30% beoogt te repliceren aan de beleggingenkant. Het Pensioenfonds maakt hierbij gebruik van de rentekarakteristieken die aanwezig zijn in het mandaat dat belegt in renteswaps, het mandaat van de langlopende Europese staatsobligaties, het hypotheekmandaat en het mandaat van de Europese bedrijfsobligaties. Eind 2016 is het niveau van de renteafdekking conform de staffel nog steeds 30%.

In onderstaande grafiek is het verloop van de swapcurve voor verschillende looptijden afgezet tegen de DNB-curve voor zowel ultimo 2016 als voor ultimo 2015.

Valutarisico

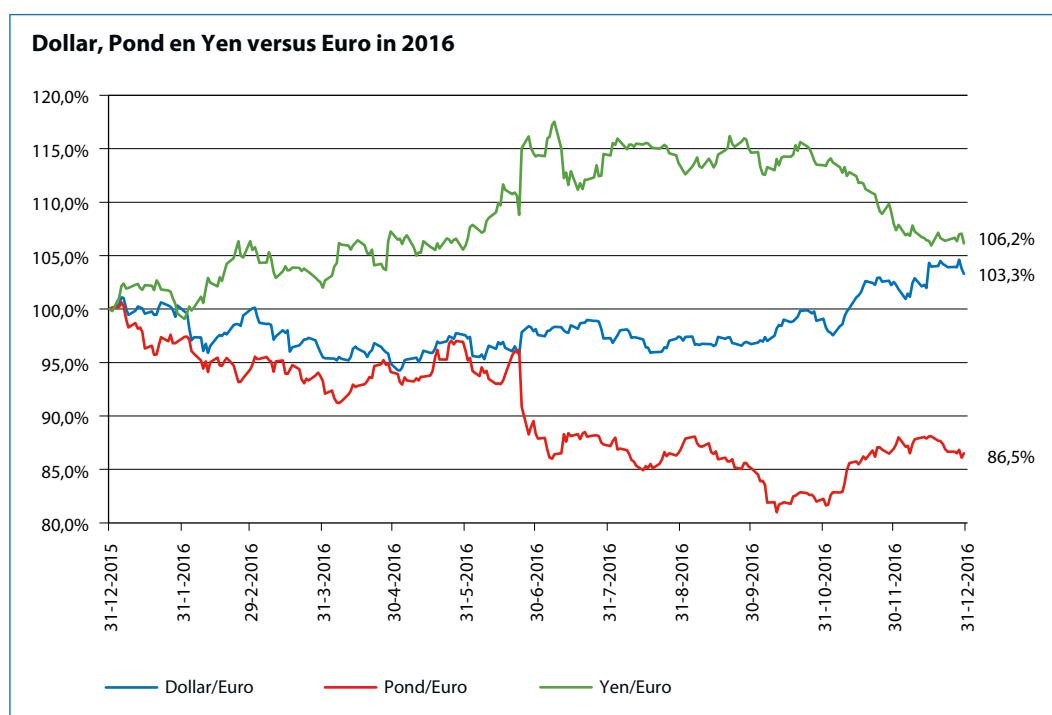
Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Valutarisico	Valuta-afdekking van de USD, GBP en JPY van 100% in de liquide portefeuille. Overige valuta worden niet afgedekt	Het resterende valutarisico is na afdekking 17,9% van de totale portefeuille en daarmee binnen de gestelde limiet van 20%	Per kwartaal wordt gemonitord of de afdekking van het valutarisico gedurende het kwartaal effectief heeft plaatsgevonden

Een deel van het vermogen van het Pensioenfonds is belegd in vreemde valuta. Hierdoor loopt het Pensioenfonds een valutarisico door het meer of minder waard worden van deze valuta's ten opzichte van de euro. Het Bestuur wil op de liquide beleggingen in de belangrijkste valutaposities geen valutarisico lopen. De belangrijkste valutaposities daarin zijn de Amerikaanse dollar, Japanse yen en het Britse pond. Qua strategie is het beleid om alle posities in deze valuta's in de beursgenoteerde aandelen- en obligatieportefeuilles voor 100% af te dekken. Voor de afdekking van bovengenoemde valuta's binnen de aandelenmandaten en binnen het US High Yield-mandaat, maakt het Pensioenfonds gebruik van een aparte manager.

Het totale valutarisico eind 2016 bedroeg afgerond 35% van het totaal belegd vermogen. Dit komt overeen met een bedrag van ongeveer € 1.151 miljoen. Na afdekking door de valuta-overlay-manager en de vermogensbeheerders, resteren ongedekte posities in vreemde valuta's met een omvang van afgerond € 595 miljoen. Dit komt overeen met

ongeveer 17,9% van het totaal belegd vermogen en bestaat uit ongedekte posities van met name de Amerikaanse dollar in Private-Equity en Vastgoed en de valuta's van Emerging Markets, aandelen en -obligaties. Hiermee blijft het Fonds onder de grens van 20% die het acceptabel acht.

In onderstaande grafiek wordt de relatieve beweging van de Amerikaanse dollar, het Engelse Pond en de Japanse Yen getoond ten opzichte van de Euro gedurende 2016. Hieruit blijkt een appreciatie van de dollar en Yen ten opzichte van de Euro. Het Engelse Pond daarentegen, verloor terrein nadat de Britten voor een Brexit hadden gestemd.

Marktrisico

Dit is het risico dat het Fonds verliezen leidt door bewegingen in de financiële markten. De belangrijkste geïdentificeerde marktrisico's zijn het zakelijke waarden risico, het liquiditeitsrisico en het concentratierisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Risico zakelijke waarden (bestaat uit aandelen, vastgoed en PE).	De strategische beleggingsmix en de daarbij gedefinieerde bandbreedtes	De zakelijke waarden allocatie bedraagt 33,0% en daarmee is deze binnen de gestelde bandbreedtes	De strategische bandbreedtes worden door de custodian op dagbasis gemonitord
Liquiditeitsrisico	1% van het belegd vermogen aanhouden in cash, om vier maanden pensioenuitkeringen te kunnen betalen	Er zijn voldoende liquide beleggingen aanwezig, dan wel op korte termijn liquide te maken	Het bestuursbureau stelt maandelijks een cashflowprognose op om de hoogte van de liquide beleggingen te monitoren

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Concentratierisico	In de portefeuille dienen geen materiële concentratierisico's te worden gelopen	Voldoende spreiding in de aard en kenmerken van beleggingen en/of tegenpartijen	Het bestuursbureau monitort dat met voldoende verschillende tegenpartijen wordt gehandeld ten aanzien van collateral

Zakelijke waarden risico

Het zakelijke waarden risico betreft het risico dat het eigen vermogen daalt doordat de waarde van de beleggingen in aandelen, Private Equity en vastgoed daalt. Het risico wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren. Het zakelijke waarden risico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het Pensioenfonds. Naast de strategische mix, heeft het Pensioenfonds in de mandaten die zijn afgesloten met de externe vermogensbeheerders richtlijnen ten aanzien van de sectoren, landen of tegenpartijen waarin mag worden belegd. Het zakelijke waarden risico is in 2016 vrijwel gelijk gebleven aan voorgaand jaar.

Liquiditeitsrisico

Er is een risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen. Dit speelt zodra de pensioenuitkeringen de inkomsten aan pensioenpremie overstijgen. Het Bestuur heeft bij de vaststelling van de jaarlijkse normportefeuille 2016 hiermee rekening gehouden door het overgrote deel van het vermogen te beleggen in instrumenten die snel, en tegen een aanvaardbare prijs, liquide gemaakt kunnen worden. Dit betreffen beursgenoteerde aandelen en obligaties.

Het overige deel, circa 15% van het vermogen, is belegd in meer illiquide beleggingscategorieën, zoals niet-beursgenoteerd vastgoed, Private Equity en hypotheek. Dit percentage is lager dan het door het Bestuur vastgestelde maximum van 20%. Deze beleggingen zijn minder snel van de hand te doen. Het Bestuur heeft bewust voor deze categorieën gekozen, omdat de verwachting is dat met deze categorieën een hoger rendement kan worden behaald. Daarnaast draagt het bij aan een goede risicospreiding.

Ook bij het gebruik van afgeleide producten (derivaten) kan een aanzienlijk liquiditeitsrisico worden gelopen. Bij de keuze voor het gebruik hiervan wordt het liquiditeitsrisico zwaar meegewogen. Voor de derivaten die gebruikt worden voor de renteafdekking wordt de waardeontwikkeling nauwlettend bewaakt. Posities worden afgedekt door het geven, dan wel het verkrijgen, van onderpand. Voor de korte termijn maakt het Pensioenfonds gebruik van een maandelijkse liquiditeitsprognose waarbij onder andere rekening wordt gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies en uitgaven zoals de pensioenuitkeringen en uitgaande waardeoverdrachten. Het Bestuur wil voldoende cash beschikbaar hebben om de maandelijkse uitkeringen voor een periode van minimaal vier maanden te kunnen betalen. Hiervoor wordt een cashpositie aangehouden van ongeveer 1% van het belegd vermogen.

Concentratierisico

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het Fonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld waardering of de financiële positie van een tegenpartij grote financiële gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen en economische sectoren. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering. Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen, bepaalt het Bestuur de spreiding van de beleggingsportefeuille jaarlijks in een normportefeuille waarin de beleggingsmix, voorzien van bandbreedtes, wordt vastgelegd. Deze is gebaseerd op het risicoprofiel van het Fonds en afgeleid uit de ALM-studie uit 2015, die minimaal

eens in de drie jaar wordt geüpdatet. Op kwartaalbasis wordt de normportefeuille getoetst en eventueel herschikt. Daarnaast streeft het Bestuur ook naar spreiding over voldoende tegenpartijen bij de handel in derivatentransacties. Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van bijzondere concentraties in de beleggingsportefeuille en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico hoeft te worden aangehouden.

Uitbestedingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Uitbestedingsrisico	Het Fonds dient geen materieel uitbestedingsrisico te lopen	Contracten en service level agreements met uitvoerder en vermogensbeheerders ingericht	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties, d.m.v. het uitvoeren van controles en eventuele audits

Het Fonds heeft een groot deel van haar uitvoerende taken uitbesteed aan externe partijen, waaronder de pensioenuitvoering. Omdat het Pensioenfonds eindverantwoordelijk is voor de pensioenuitvoering, wordt de uitbesteding door het Bestuur periodiek getoetst. In dit kader heeft het Bestuur de uitvoeringsorganisatie opdracht gegeven de te volgen procedures te documenteren en een incidentenregistratie te voeren. In kwartaalrapportages wordt het Bestuur geïnformeerd over de operationele activiteiten. Belangrijkste aandachtspunten hierbij zijn de continuïteit, de integriteit en de kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden.

Daarnaast wordt ook jaarlijks door het Bestuur getoetst of ze voldoende 'in control' is ten aanzien van de overige uitbestede processen. Deze beoordeling wordt door het bestuursbureau uitgevoerd aan de hand van dossieronderzoek, de afgesloten contracten, de service level agreements, de rapportages en besprekingen met de externe partijen. Getoetst is of én in hoeverre aan de eisen is voldaan die zijn vastgelegd in de wet- en regelgeving, de Guidance uitbesteding pensioenfonds van De Nederlandsche Bank (DNB) en het door het Bestuur vastgestelde Bestuursbeleid Uitbesteding, inclusief de daarbij behorende checklist.

Voor 2016 is vastgesteld dat aan alle eisen wordt voldaan. Van de belangrijkste uitvoerders worden de gecertificeerde ISAE-3402 rapporten opgevraagd en beoordeeld. Hierbij wordt ook specifiek aandacht besteed aan de processen rondom IT-risico's. Deze certificering waarborgt dat de administratieve processen in opzet, bestaan en werking voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen.

Voor de continue monitoring van het uitbestedingsrisico heeft het Bestuur meerdere beheersmaatregelen getroffen. Naast de integrale risicorapportage per kwartaal worden de risico's rondom de uitbesteding van het vermogensbeheer gemonitord door de custodian en het bestuursbureau. De custodian controleert op dagbasis of de afspraken met discretionaire vermogensbeheerders worden nagekomen overeenkomstig de beleggingsrichtlijnen, waaronder het verzoek om af te zien van investeringen in ondernemingen die in strijd handelen met de UN Global Compact Principles, gesanctioneerde landen en de bij wet verboden clustermuniteitbedrijven. Een uitzondering op het controlemodel op dagbasis door de custodian zijn de afspraken met betrekking tot de valutahedge. Deze geschieden op maandbasis.

Voor de monitoring van het uitbestedingsrisico rondom de pensioenuitvoering is er een controlemodel vastgesteld waarin de door het bestuursbureau uit te voeren controles met de uitvoerder zijn afgestemd. De controles rondom de pensioenuitvoering bestaan uit doorlopende controles, periodieke controles op bijvoorbeeld de uitkeringen en de premienota's en eventueel een jaarlijkse audit. Door de set van controles wordt er naar gestreefd een goed beeld te krijgen van de processen en interne controles bij de pensioenuitvoerder.

Operationeel risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Operationeel risico	Het Fonds dient geen materieel operationeel risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties, d.m.v. het uitvoeren van controles

Als operationele risico's zijn onder andere benoemd, het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, de vertrouwelijkheid van gegevens, het verloren gaan van informatie, de kwaliteit van de medewerkers en de kwaliteit van de managementinformatie. Deze risico's worden door het Fonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de medewerkers en de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het bestuursbureau monitort de kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden en ontvangen rapportages en treedt met deze organisaties in overleg om, waar mogelijk, de kwaliteit te verbeteren.

Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van belangrijke resterende operationele risico's en dat er daarom, in de berekening van het vereist eigen vermogen, geen buffer voor het operationeel risico hoeft te worden aangehouden.

Juridisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Juridisch risico	Het Fonds dient geen materieel juridisch risico te lopen	Voldoende juridische kennis intern aanwezig. Indien nodig wordt juridische expertise ingehuurd	De monitoring op juridische risico's vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste juridische risico's zijn het risico op aansprakelijkheid, de complexiteit van contracten en wijzigingen in wet- en regelgeving geïdentificeerd. De af te sluiten contracten, inclusief de aansprakelijkheidsclausules, worden intern juridisch getoetst. Indien dit nodig wordt geacht, bijvoorbeeld in het geval van contracten waarop het buitenlands recht van toepassing is, wordt er externe juridische expertise ingezet. Ten aanzien van de wijzigingen in wet- en regelgeving wordt er door het bestuursbureau periodiek nagegaan of het Fonds nog compliant is met de belangrijkste wet- en regelgeving. In 2015 heeft onder andere DNB een toetsing op de fondsdocumenten uitgevoerd, hieruit zijn geen bijzonderheden naar voren gekomen. In 2016 heeft het Fonds intern een toetsing uitgevoerd.

Integriteitsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Integriteitsrisico	Het Fonds dient geen materieel integriteitsrisico te lopen	Er is veel beleid rondom integriteit en jaarlijkse naleving wordt getoetst	De Compliance Officer monitort de naleving van de Gedragscode door het jaarlijks opvragen van Nalevingsverklaringen bij alle verbonden personen en het opvragen van nevenfuncties, relatiegeschenken, privé-beleggingstransacties bij de insiders

Het integriteitsrisico is het risico dat de integriteit van het Fonds wordt beïnvloed als gevolg van niet integere of onethische gedragingen van de organisatie, de medewerkers of de leiding van het Pensioenfonds. Het Bestuur hecht veel waarde aan het positief beïnvloeden van de cultuur, het gedrag en de motivatie van de medewerkers. Om dit te waarborgen heeft het Bestuur de volgende procedures vastgesteld:

- Integriteitsbeleid;
- Compliance Program;
- Gedragscode;
- Klokkenluiderregeling;
- Incidentenregeling en Regeling operationele voorvallen;
- Interne klachten- en geschillenregeling.

Deze procedures gelden als gedragslijn voor integer en ethisch gedrag van het Pensioenfonds en de medewerkers. Voor de jaarlijkse toetsing op de naleving hiervan heeft het Bestuur een externe en interne Compliance Officer aangesteld. In het verslagjaar zijn geen overtredingen vastgesteld. De nevenfuncties van de bestuursleden zijn opgenomen in bijlage 3.

In 2016 zijn de procedures geactualiseerd en besproken in de Audit, Risk & Compliance Committee. Daarbij is rekening gehouden met de aanpassingen in de regelgeving, de 'Code Pensioenfonds' en het geactualiseerde 'Model Gedragscode van de Pensioenfederatie'. Vanaf 2015 is de kring van insiders uitgebreid met de bestuursleden. De status van insider betekent dat men twee keer per jaar aan de externe Compliance Officer een opgave moet verstrekken van alle beleggingstransacties die men in de afgelopen periode heeft verricht. Beleggingen in fondsen hoeven niet te worden opgegeven.

Het Pensioenfonds was al in het bezit van een incidentenregeling. Deze regeling is in 2015 geactualiseerd. Er hebben zich in 2016 geen incidenten voorgedaan. Wel is er een aantal operationele voorvallen gemeld bij de interne Compliance Officer. Daar waar nodig zijn acties genomen om herhaling in de toekomst te voorkomen.

Krediet risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Kredietrisico	Tegenpartijen in vastrentende waarden, derivaten, collateral en cash dienen minimaal een BBB-rating te hebben, uitzondering zijn beleggingen in High Yield obligaties	De rating afspraken zijn vastgelegd in de contracten met de vermogensbeheerders	De custodian monitort op dagbasis de rating van de verschillende beleggingen

Dit betreft het risico dat partijen waarop het Pensioenfonds vorderingen heeft, hun verplichtingen niet nakomen. Daarom stelt het Bestuur limieten ten aanzien van de kredietwaardigheid van partijen en dient een bewuste spreiding over toegestane tegenpartijen te worden aangehouden. Dit geldt voor alle vermogenscategorieën.

Voor derivaten zijn via gestandaardiseerde contracten strikte eisen gesteld ten aanzien van onder andere de kwaliteit van het onderpand, de frequentie van verrekening en het aantal tegenpartijen. Als uitgangspunt bij beursgenoteerde beleggingen geldt dat in markten wordt belegd met betrouwbare clearing- en settlementsystemen om dit kredietrisico te vermijden.

Het Pensioenfonds beschikt over een derivatenhandboek waarin procedures en richtlijnen rond het gebruik van derivaten, die SP TNO en de externe discretionaire managers dienen te volgen, zijn vastgelegd.

Verzekeringstechnisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Verzekeringstechnisch risico	Minimaliseren van het lang-en kort levenrisico alsmede het risico van arbeidsongeschiktheid en toeslag door toepassing actuele informatie over overlevingskansen.	Prognosetafel AG 2016 is einde 2016 toegepast. Per die datum is ook de fondsspecifieke ervaringssterfte geactualiseerd	Voor de monitoring van het verzekeringstechnisch risico wordt gebruik gemaakt van een adviserend actuaris

De belangrijkste verzekeringstechnische of actuariële risico's zijn de risico's van langleven, overlijden en arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico:

- Het *langlevenrisico* is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevenrisico is het risico dat deelnemers langer leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Het Bestuur houdt hier rekening mee door de pensioenverplichting te berekenen op basis van de actuele prognosetafels van het Actuarieel Genootschap en een correctiefactor daarop toe te passen. De correctiefactor is voor het laatst bepaald in 2016 door het uitvoeren van een onderzoek naar de ervaringssterfte. Hierbij bleek dat de in voorgaande jaren gehanteerde correctiefactoren uit 2014 te ruim zijn bepaald. Vanaf 31 december 2016 worden de pensioenverplichtingen berekend op basis van de prognosetafels AG 2016. Door toepassing van de meest actuele informatie over overlevingskansen wordt het langlevenrisico voor het Fonds gemitigeerd.

- Het *overlijdensrisico* (ook wel kortlevenrisico) betekent dat het Pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een nabestaandenpensioen moet toekennen waarvoor door het Fonds geen of onvoldoende voorzieningen zijn getroffen. Dit risico wordt uitgedrukt in risicokapitalen.
- Het *arbeidsongeschiktheidsrisico* betreft het risico dat het Pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen. Voor dit risico wordt jaarlijks tweemaal de risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat.
- Het *toeslagrisico* omvat het risico dat de ambitie van het Bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen onvoldoende kan worden gerealiseerd. Uitdrukkelijk geldt dat toeslagverlening voorwaardelijk is. Het Bestuur hanteerde daarbij volgens het reglement tot 1 juli 2015 een voorwaardelijk toeslagbeleid met de ambitie om de pensioenen zo veel mogelijk mee te laten groeien met de algemene salarismaatregelen bij TNO. Vanaf 1 juli 2015 geldt als maatstaf voor de toeslagverlening de consumentenprijsindex afgeleid. Bij een dekkings- of een reservetekort wordt het toeslagrisico beperkt door verlaging of het niet toekennen van de toeslagen op grond van de wettelijke toekomstbestendigheidstoets. Het Bestuur heeft begin 2016 een toeslag verleend van 0,05%.

IT- risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
IT-risico	Het Fonds dient geen materieel IT- risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen intern en bij uitvoerders	Het IT-risico bij de uitvoeringsorganisaties wordt gemonitord door het opvragen van de ISAE-beschrijving. Bij eventuele beperkingen in de ISAE wordt de opvolging hiervan specifiek gemonitord

Er is een risico dat de uitvoerende werkzaamheden stagneren door calamiteiten dan wel uitval van personeel en apparatuur. Om de continuïteit van de uitvoeringsorganisatie te waarborgen, hanteert het Bestuur een calamiteitenplan waarin een uitwijkprocedure is opgenomen. De uitwijkprocedure is in het verslagjaar getoetst en verder verfijnd. Vanaf 2013 is naast de uitvoering van het vermogensbeheer ook de pensioenuitvoering uitbesteed aan een externe partij. Deze externe partijen beschikken over adequate maatregelen rondom de beschikbaarheid en continuïteit van de automatisering die onderdeel zijn van hun ISAE3402-verklaring. De externe partij voor wat betreft de pensioenuitvoering werkt gedurende het hele jaar door volgens een Disaster Recovery Plan dat door een externe partij worden getest. Het Fonds krijgt periodiek inzage in de testresultaten.

Omgevingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2016	Monitoring
Omgevingsrisico	Het Fonds dient geen materieel omgevingsrisico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	De monitoring op het omgevingsrisico vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste omgevingsrisico's zijn benoemd, de ontwikkeling van het deelnemersbestand, de afhankelijkheid van andere entiteiten, de concurrentiegevoeligheid en de gevoeligheid voor reputatieschade. Het Bestuur heeft ingeschat dat de gevoeligheid voor reputatieschade het voornaamste omgevingsrisico is. Om reputatieschade te voorkomen wordt er, naast het integriteitsbeleid, ook veel aandacht besteed aan communicatie. Het Pensioenfonds is zich er van bewust dat het beeld dat het publiek heeft van de pensioensector als geheel, niet altijd door het Pensioenfonds kan worden beïnvloed.

Vereist eigen vermogen voor risico pensioenfonds

Solvabiliteitsrisico

Het Bestuur heeft de zorg voor het nakomen van de pensioentoezeggingen. Het belangrijkste risico voor het Pensioenfonds is dat er onvoldoende vermogen aanwezig is om op de korte en lange termijn aan de verplichtingen te voldoen. Dit risico wordt het solvabiliteitsrisico genoemd. Gedurende 2016 daalde de solvabiliteit, om uiteindelijk weer te herstellen naar de beginstand van 2016. De daling gedurende 2016 komt wel tot uitdrukking in de hoogte van de beleidsdekkingsgraad, die in 2016 is gedaald van 111,7% primo 2016, naar 106,1% ultimo 2016. Het Bestuur volgt de ontwikkeling van de solvabiliteit nauwlettend. Wekelijks is aan het Bestuur gerapporteerd over de hoogte van de dekkingsgraad en ieder kwartaal analyseerde een adviesbureau hoe het solvabiliteitsrisico zich ten opzichte van het herstelplan ontwikkelde met betrekking tot de kans op een dekkings- en reservetekort. Om het solvabiliteitsrisico te beheersen, dient het Pensioenfonds kapitaalbuffers aan te houden. De omvang van deze buffers wordt vastgesteld met de door De Nederlandsche Bank voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). De toets is een wiskundig bewerkte som van de risico's en levert een percentage op dat moet worden opgeteld bij een dekkingsgraad van 100%. Hoe groter de risico's die een pensioenfonds loopt, des te groter het vereist eigen vermogen. Diversificatie tussen de verschillende risico's onderling, leidt vervolgens tot een reductie van het vereist eigen vermogen.

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt rekening gehouden met de volgende risicofactoren in de beleggingsportefeuille:

Risico	2016		2015	
	2016	%	2015	%
(bedragen in duizenden euro's)				
S1. Rente	114.166	3,8	110.882	4,0
S2. Aandelen	430.383	14,4	389.550	14,0
S3. Valuta	151.417	5,1	138.189	5,0
S4. Grondstoffen	0	0,0	0	0,0
S5. Krediet	169.115	5,6	151.582	5,5
S6. Verzekeringstechnisch	76.225	2,5	71.783	2,6
Diversificatie-effect	-322.323	-10,8	-297.788	-10,8
Totale risico-opslag	618.982	20,7	564.198	20,3
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.241	-0,8	1.280	-0,8
Totale risico-opslag	620.223	19,9	565.478	19,5

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij voor de samenstelling van de beleggingen, als strategische portefeuille wordt uitgegaan van de normportefeuille voor 2017 in de evenwichtssituatie. De liquiditeits- (S7), concentratie- (S8) en operationele risico's (S9) zijn buiten beschouwing gelaten. De effecten S1 t/m S6 zijn gecombineerd aan de hand van een formule waarin rekening is gehouden met de correlatie tussen sommige risicocategorieën. Het totaal is daarom gecorrigeerd met een diversificatie-effect.

Het vereist eigen vermogen ofwel de risico-opslag is voor het Pensioenfonds eind 2016 uitgekomen op afgerond € 620,2 mln. (2015: € 565,5 mln.). Dit komt overeen met 19,9% van de voorziening pensioenverplichtingen voor rekening pensioenfonds en voor rekening deelnemers. De vereiste dekkingsgraad bedraagt eind 2016 derhalve 119,9%.

Naast de vaststelling van het vereist eigen vermogen geldt ook een Minimaal vereist eigen vermogen van 4,1% voor algemene risico's en komt daarmee eind 2016 uit op € 126,7 mln. De minimaal vereiste dekkingsgraad is gelijk aan de voorziening pensioenverplichtingen, verhoogd met het minimaal vereist eigen vermogen en bedraagt daarom 104,1%. (2015: € 117,5 mln en 104,2%.)

Vaststelling overschot/tekort in € miljoen

	2016	2015
Vereist eigen vermogen (vereiste buffer)	620,2	565,5
Voorziening pensioenverplichtingen	2.994,2	2.775,6
Vereist pensioenvermogen	3.614,4	3.341,1
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa -/- schulden)	3.316,3	3.073,2
Overschot/Tekort	298,1	267,9

Vereist eigen vermogen voor risico deelnemer

De Nederlandsche Bank eist dat pensioenfonds, naast de risico-opslag voor het vermogen voor rekening pensioenfonds, ook een buffer aanhouden voor het vermogen voor risico deelnemers. Dit buffervereiste is vastgesteld op 1%.

Eind 2016 is het vermogen in het kader van de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP € 124,1 miljoen groot.

De middelloonregeling voor risico van het Pensioenfonds, gecombineerd met de regeling voor risico deelnemers, geeft een vereist eigen vermogen van 19,9%.

Vermogensbeheer

Het hoofddoel van het Pensioenfonds is het realiseren van de ambitie tegen een acceptabel risico voor de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers. Hiervoor dient een reëel lange-termijn rendement op het belegd vermogen te worden behaald.

Het Bestuur van het Pensioenfonds streeft bij de totstandkoming van het beleggingsbeleid naar een goede balans tussen risico, rendement en kosten. Hierbij wordt rekening gehouden met de opbouw van het deelnemersbestand, de vereiste solvabiliteit, de wenselijkheid van stabiele premies en de maatschappelijke aanvaardbaarheid van beleggingen. In het volgende wordt nader ingegaan op de beleggingsbeginselen, het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid, het tactische beleid en de normportefeuille.

Beleggingsbeginselen

Het Pensioenfonds gaat in het beleggingsbeleid uit van randvoorwaarden die vastliggen in de Verklaring inzake de beleggingsbeginselen. Zo wil het Bestuur uitsluitend beleggen in producten die qua opzet, werking en kostenstructuur transparant en uitlegbaar zijn.

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen

Het Pensioenfonds heeft al jaren een beleid op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Beleggen. Het Fonds laat zich hierbij adviseren door het onderzoeksbedrijf Sustainalytics dat hierin is gespecialiseerd. Onderdeel van het beleid is dat bedrijven worden uitgesloten die in strijd handelen met de Global Compact Principles van de United Nations. Dit is een tiental internationaal geaccepteerde normen en waarden voor bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en ethiek. Tevens sluit het Fonds staatsobligaties uit van landen aan wie door de Verenigde Naties en/of de Europese Unie sancties zijn opgelegd. Dit beleid is door het Fonds vastgelegd in de Verklaring van de beleggingsbeginselen en in het jaarlijks beleggingsplan van het Fonds. Eind 2016 zijn 31 bedrijven en 10 landen uitgesloten van belegging.

Tot voor kort waren alle aandelenbeleggingen ondergebracht in aandelenindexfondsen. Daardoor was het niet mogelijk voor het Fonds om te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Omdat het Fonds sinds eind 2016 weer een actieve aandelenbelegging heeft waarbij de aandelen op naam van het Fonds staan, doet zich weer de mogelijkheid voor om gebruik te maken van het stemrecht. Op dit moment inventariseert het Bestuur wat de beste optie is om het stembeleid weer te activeren.

Om meer inzicht te krijgen in de onderwerpen die stakeholders van het Pensioenfonds op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB) belangrijk vinden, is op 28 januari 2016 een workshop georganiseerd met afgevaardigden van de diverse stakeholders. Doel van de workshop was om de volgende MVB-onderwerpen te belichten:

- wat zijn de wensen van de stakeholders, is men tevreden met het huidige beleid?
- hoe relateert het beleid van het Pensioenfonds aan de activiteiten en klanten van TNO?
- wat zijn randvoorwaarden bij de uitvoering van het MVB beleid?

Gebaseerd op de uitkomsten van de workshop, is het Bestuur in 2016 bezig geweest het MVB-beleid te actualiseren. Dit heeft vooralsnog geleid tot het expliciet opnemen van de MVB-beleid in de visie van het Fonds zoals opgenomen op blz.9, alsmede in de beleggingsovertuigingen.

Vanaf 2016 spelen bij de selectie van managers MVB-aspecten een nog nadrukkelijker rol. Dit is ook vastgelegd in de hierbij behorende procedure. In 2017 zal het Fonds verder invulling geven aan het MVB-beleid o.a. door de uitbreiding van het instrumentarium. Jaarlijks doet het Fonds mee aan de door de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) georganiseerde benchmark. Deze benchmark wordt gehouden onder de vijftig grootste Nederlandse pensioenfondsen. Het Fonds is in 2016 uitgekomen op plaats 38, dit is een plaats hoger dan het jaar daarvoor.

Normportefeuille en risico-inventarisatie.

Het Bestuur stelt elk jaar het risicokader en de normportefeuille vast. In zijn algemeenheid zag het Bestuur, ondanks de aanhoudende geopolitieke spanningen en de relatief hoge waardering van sommige financiële markten, geen veranderingen in de buitenwereld die eenduidig en significant genoeg zijn om het risicokader ten opzichte van 2015 drastisch te veranderen.

De belangrijkste elementen uit de vastgestelde normportefeuille 2016 zijn de volgende:

- Aandelen Noord-Amerika worden onderwogen ten opzichte van de Strategische Normportefeuille (SNP) terwijl de overwogen positie in Europese aandelen gehandhaafd blijft.
- De weging naar aandelen uit opkomende markten wordt verlaagd van 5% naar 2,5%.
- De allocatie naar high yield –hoogrentende bedrijfsobligaties– wordt verhoogd van 4% naar 6,5%. Dit zal volledig worden geïnvesteerd in US high yield.
- De strategische afdekking van de US dollar wordt in overeenstemming met de SNP opgetrokken naar 100%.

Onderstaand overzicht bevat de wegingen van de afzonderlijke beleggingscategorieën voor de normportefeuille 2016 met ingangsdatum 1 februari 2016. Voor vergelijkingsdoeleinden zijn tevens die van 2015 weergegeven. Let wel, de wegingspercentages van de normportefeuille wijken in de regel af van die van de werkelijke portefeuille als gevolg van marktbevingen.

Normportefeuille 2016 versus 2015

	2016	2015
Vastrentende waarden	63,1%	60,3%
Europese bedrijfsobligaties	25,0%	24,9%
Langlopende overheidsobligaties	21,1%	20,9%
Emerging markets debt	5,5%	5,5%
Global High Yield (US en EU)	6,5%	4,0%
Woninghypotheken	5,0%	5,0%
Aandelen	25,5%	27,8%
Europa	10,4%	10,4%
Noord Amerika	8,6%	9,1%
Emerging markets	2,5%	5,0%
Japan	2,0%	2,0%
Asia developed	2,0%	1,3%
Private Equity	6,0%	5,5%
Vastgoed	3,0%	4,0%
Liquiditeiten	2,4%	2,4%

Op kwartaalbasis wordt het liquide deel van de normportefeuille gerebalanced. Dit houdt in dat dit deel van het vermogen wordt herverdeeld naar de initiële wegingspercentages van de normportefeuille ter voorkoming van het risico dat de actuele wegingen structureel afwijken van de normwelingen. De normportefeuille voorziet ook in de mogelijkheid van tactisch beleid. Daarbij kunnen op basis van vooraf vastgestelde bandbreedtes verschuivingen tussen de beleggingscategorieën aan worden gebracht. In 2016 heeft het Bestuur hier twee keer gebruik van gemaakt. Beide keren betrof het de afdekking van de Amerikaanse dollar op aandelen. Bij het vaststellen van de Strategische Normportefeuille is de afdekking van de Amerikaanse dollar opgetrokken naar 100%, maar de feitelijke afdekking bleef gelijk aan 75%. Deze tactische positie is eind februari teruggedraaid. Na de Brexit is de afdekking opnieuw verlaagd van 100% naar 75%.

Rendement

In 2016 bedroeg het rendement van de totale beleggingsportefeuille van het Fonds afgerond 9,7%. Het behaalde rendement is als volgt verdeeld over de verschillende beleggingscategorieën:

Overzicht beleggingsportefeuille (exclusief regelingen voor risico deelnemer)

Beleggingsportefeuille per categorie

(bedragen in duizenden euro's)

	Bedragen		In %	
	2016	2015	2016	2015
Vastgoed	124.918	76.058	3,8	2,5
Aandelen	776.436	771.241	23,4	25,0
Vastrentende waarden ¹⁾	2.206.498	2.010.715	66,4	65,3
Derivaten (per saldo)	24.710	25.374	0,7	0,8
Private Equity	193.143	197.111	5,8	6,4
Liquide middelen	21.911	40.694	0,7	1,3
Overige vorderingen	0	499	0,0	0,0
Kortlopende schulden	-25.185	-42.204	-0,8	-1,3
Totaal	3.322.430	3.079.488	100	100

1) Dit is inclusief het deel van het vermogen dat belegd is in woninghypotheken. Dit deel bedraagt eind 2016 circa € 164 miljoen.

Rendement**Categorie**

	2016	2015
Vastgoed	6,9%	7,7%
Aandelen	8,8%	8,2%
Vastrentende waarden	9,4%	0,6%
Private Equity	12,9%	15,3%
Woninghypotheken	6,5%	6,4%
Gemiddeld rendement	9,0%	3,5%
Bijdrage Derivaten (per saldo)	0,7%	-0,9%
	9,7%	2,6%

Overzicht rendement afgelopen vijf jaar (exclusief regelingen voor risico deelnemer) versus benchmark.

Rendement in %	2016	2015	2014	2013	2012	5 jaars- gemiddelde
Pensioenfonds TNO	9,7%	2,6%	20,4%	2,3%	14,8%	9,7%
Benchmark	9,5%	2,4%	19,9%	3,7%	14,9%	9,9%

Vastgoed

De beleggingen in vastgoed bestaan uit niet-beursgenoteerd vastgoed. Het Bestuur heeft besloten om het belang naar vastgoed in de komende jaren geleidelijk op te hogen naar 5% met beleggingen die minder recessiegevoelig zijn. Het Bestuur laat zich daarbij adviseren door Kempen Capital Management.

Het relatieve vastgoedbelang kwam ultimo 2016 uit op 3,8%. Dit is een stijging van 1,3 procentpunt ten opzichte van ultimo 2015. Deze stijging vloeit enerzijds voort uit de waardestijging van de bestaande vastgoedportefeuille, anderzijds omdat in 2016 nieuwe investeringen zijn gedaan.

Aandelen

Het jaar 2016 was een goed jaar voor beursgenoteerde aandelen met een rendement van 8,8%. Het soepele monetaire beleid van de Centrale banken zorgde voor lage rentes die op hun beurt de belangstelling voor aandelen aanwakkerde. Immers, de overvloed aan geld in het financiële systeem zoekt zijn weg naar beleggingen die meer opleveren dan obligaties. Beursgenoteerde aandelen zijn hier een voorbeeld van. De positie naar beursgenoteerde aandelen is eind 2016 uitgekomen op 23,4%.

De in 2015 gestarte search naar smart beta-managers, ter vervanging van een deel van de huidige passieve exposure naar aandelen, is in 2016 afgerond. Smart beta-managers construeren portefeuilles met een blootstelling naar meerdere risicofactoren (de zogenaamde beta's), die naar verwachting op langere termijn een positief rendement opleveren. Het Bestuur besloot begin december 2016 tot de aanstelling van een tweetal managers. De allocatie naar smart beta managers is eind 2016 uitgekomen op afgerond 7,9%, het rendement op 2,6%.

Vastrentende waarden (inclusief woninghypotheken)

De obligatieportefeuille bestaat uit verschillende componenten met ieder hun eigen risicoprofiel, looptijd, regionale focus en valutaexposure. In totaliteit bestond ultimo 2016, 66,4% van de beleggingsportefeuille uit vastrentende waarden en werd een rendement behaald van 9,4%.

Het rendement van deze portefeuille is als volgt opgebouwd:

- Hoogwaardige langlopende Europese staatsobligaties behaalden een rendement van 10,9%.
- Europese bedrijfsobligaties behaalden een rendement van 4,2%.
- Obligaties in opkomende markten lieten een winst noteren van 12,8%. De mandaten die beleggen in Europese en Amerikaanse bedrijfsobligaties met een lage rating, de zgn. High Yield-beleggingen, kwamen uit op een gecombineerd resultaat van 21,0%.
- Sinds februari 2015 belegt het Fonds in Nederlandse woninghypotheken. Het jaar 2016 werd afgesloten met een rendement van 6,5%.

Private Equity

Het Bestuur laat zich voor wat betreft de Private Equity-portefeuille adviseren door Wilshire. Deze adviseur ondersteunt het Bestuur bij de selectie, rapportage en monitoring van niet-beursgenoteerde aandelenbeleggingen. In 2016 zijn bedragen gealloceerd aan vier Private Equity-managers. De performance over 2016 bedroeg 12,9%.

De feitelijke weging naar Private Equity is ultimo 2016 uitgekomen op 5,8% van het totaal belegd vermogen. De doelstelling van het Bestuur is om in de periode 2019/2020 een relatieve weging naar Private Equity te hebben van 7,5% van het totaal belegd vermogen.

Renteafdekking

Medio 2015 is de dynamische rentehedgestaffel geïntroduceerd (zie hieronder). Hierbij is de renteafdekking afhankelijk van de stand van de 30-jaars swaprente. Vanwege het onderschrijden van de 1,5%-grens medio december 2015, is de rentehedge begin 2016 verlaagd naar 40%. In juni 2016 kwam de 30-jaars swaprente onder de 1% uit. Op grond van de staffel is de rentehedge verder verlaagd naar 30%.

Dynamische rentestaffel

Rentehedge staffel (obv 30-jaars swap rente)

Renteniveau	Hedge percentage (obv swap curve)
5,0%	100%
4,5%	95%
4,0%	90%
3,5%	80%
3,0%	70%
2,5%	60%
2,0%	50%
1,5%	40%
1,0%	30%
0,5%	25%
0,0%	20%

Actuariële paragraaf

Oordeel van de certificerend actuaaris over de financiële positie.

In zijn actuariële verklaring heeft de certificerend actuaaris geoordeeld dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 PW, met uitzondering van artikel 132 en dat de beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds op balansdatum lager is dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

De vermogenspositie van het Fonds is dus niet voldoende omdat het aanwezige eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen (artikel 132 PW).

Actuariële analyse

In onderstaand overzicht is de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten opgenomen:

Actuariële analyse van het resultaat (in duizenden euro's)

	2016	2015
Wijziging rentetermijnstructuur	-234.766	-134.788
Beleggingsopbrengsten	290.726	70.599
Premies	-8.122	-9.780
Waardeoverdrachten	-165	-107
Kosten	0	0
Uitkeringen	183	-638
Sterfte	1.867	2.855
Arbeidsongeschiktheid	600	615
Toeslagverlening	-1.386	-4.693
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	-21.507	0
Reguliere mutaties voorzieningen	-1.337	-1.403
Overige oorzaken	-1.598	-1.293
	24.495	-78.633

Het positieve resultaat in 2016 is vooral een gevolg van het resultaat behaald op de beleggingen van € 290.726. Door de dalende rente in 2016 hebben de beleggingscategorieën vastrentende waarden en derivaten in 2016 het meeste bijgedragen aan dit positieve resultaat, maar ook de beleggingscategorieën aandelen en Private Equity hebben het in 2016 goed gedaan. Wel is er door de dalende rente in 2016 een negatief resultaat ontstaan door de wijziging van de rentetermijnstructuur. Deze bedraagt in 2016 € 234.766 negatief. Het negatieve resultaat van de wijziging van de actuariële grondslagen van € 21.507, komt enerzijds door de overgang naar de nieuwe prognosetafel AG 2016 (- € 5.374) en anderzijds door de aanpassing van de gevonden ervaringssterfte (- € 16.133). De overige actuariële resultaten waren voor 2016 beperkt.

Premies

Het overzicht van de diverse premies over 2016 is als volgt:

(in duizenden euro's)	2016	2015
Feitelijke premie ¹⁾	44.293	42.552
Zuivere kostendekkende premie ²⁾	62.686	58.445
Gedempte kostendekkende premie ³⁾	41.636	34.770
Premiedekkingsgraad ⁴⁾	84,3%	81,4%

- 1) De feitelijke premie is de premie die het Fonds daadwerkelijk in 2016 van alle aangesloten ondernemingen heeft ontvangen. Pensioenfonds TNO heeft onder het nieuwe FTK gekozen voor het berekenen van de kostendekkende premie volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie (2%). De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd.
- 2) De zuivere kostendekkende premie ad € 62.686 is als volgt samengesteld:
Actuarieel benodigd	47.531
Bijdragen voor risico deelnemers	210
Risicopremies	3.570
Opslag in stand houden vereist vermogen	10.374
Opslag voor uitvoeringskosten	1.001
- 3) De gedempte kostendekkende premie voor 2016 is vastgesteld volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie. De gedempte kostendekkende premie ad € 41.636 is als volgt samengesteld:
Actuarieel benodigd	21.711
Bijdragen voor risico deelnemers	210
Risicopremies	2.445
Opslag in stand houden vereist vermogen	4.904
Opslag voor uitvoeringskosten	1.001
Voorwaardelijke componenten	11.365
- 4) Pensioenfonds TNO baseert de feitelijke premie op de gedempte kostendekkende premie, omdat die meer stabiliteit geeft. De gedempte premie over 2016 bedroeg 17,8% exclusief de 0,3% extra werkgeverspremie. In 2016 was de feitelijke pensioenpremie hoger dan de gedempte premie. Hiermee voldoet het Fonds aan de eisen van de Pensioenwet. De premiedekkingsgraad (de feitelijke premie gedeeld door de inkoop op marktrente) was voor 2016 84,3%. Dit betekent dat de premie niet heeft bijgedragen aan herstel van de dekkingsgraad.
- De premiedekkingsgraad wordt als volgt berekend:

Op basis van stand 31-12-2016

Feitelijke premie
 Minus bijdragen risico deelnemers
 Minus opslag voor uitvoeringskosten

Actuarieel benodigd (47.531+3.570)
 Premiedekkingsgraad

	2016
Feitelijke premie	44.293
Minus bijdragen risico deelnemers	210
Minus opslag voor uitvoeringskosten	1.001
	43.082 (A)
Actuarieel benodigd (47.531+3.570)	51.101 (B)
Premiedekkingsgraad	(A uitgedrukt in B) 84,3%

Vooruitblik

Afkoop kleine pensioenen

Pensioenuitvoerders hebben op grond van de Pensioenwet onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid kleine pensioenen (in 2016 pensioenen lager dan € 465,94 per jaar) twee jaar na afloop van de deelneming af te kopen. De waarde van het pensioen wordt dan in één keer uitbetaald aan de gerechtigde waarmee de pensioenaanspraak verdwijnt uit de pensioenadministratie van het Pensioenfonds. Op die manier kunnen de administratieve lasten van kleine pensioenen bij pensioenuitvoerders worden beperkt.

De staatsecretaris hecht volgens haar brief van 14 april 2016 waarde aan deze beperking van administratieve lasten. Anderzijds zouden pensioenen zoveel mogelijk hun pensioenbestemming moeten behouden. Het voornemen is daarom om het recht op afkoop te vervangen door de plicht om kleine pensioenen over te dragen aan de nieuwe pensioenuitvoerder van de betrokkene. De hoofdlijnen van een nog in te dienen wetsvoorstel zijn geschetst in een brief van 22 november 2016. Het recht op afkoop vóór de pensioendatum wordt vervangen door de bevoegdheid van de pensioenuitvoerder om –zonder tussenkomst of bezwaarmogelijkheid van de betrokkene– de kleine pensioenaanspraak over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder. Het Pensioenregister zou daarbij als gegevensuitwisselaar tussen pensioenfondsen kunnen fungeren.

In haar brief wordt ook ingegaan op aanpassing van de pensioenleeftijd van opgebouwde pensioenaanspraken aan de fiscale pensioenleeftijd. In 2012 heeft de staatssecretaris aangegeven dat de Pensioenwet toelaat dat wordt afgezien van individueel bezwaarrecht van deelnemers bij herrekening naar een hogere pensioenleeftijd, mits dat actuariael neutraal plaatsvindt en er de mogelijkheid is het pensioen te vervroegen naar de oorspronkelijke leeftijd. De staatssecretaris heeft toegezegd met een nadere toelichting te komen en –zo nodig– het wettelijk instemmingsrecht op dit punt aan te passen. De verwachting is dat er medio 2017 een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer wordt ingediend. Het streven daarbij is een inwerkingtreding per 1 januari 2018.

Het Fonds zal in overleg met de pensioenadministrateur er voor zorgen dat de pensioenadministratie en de communicatie vanaf de datum van inwerkingtreding gereed zijn voor een correcte afhandeling.

Raad van toezicht ondernemingspensioenfondsen

Ondernemingspensioenfondsen hebben op grond van de Wet versterking bestuur pensioenfondsen de mogelijkheid om te kiezen voor een permanente, interne raad van toezicht of voor een jaarlijkse, externe Visitatiecommissie. Zo heeft Pensioenfonds TNO gekozen voor een externe Visitatiecommissie. Al tijdens de plenaire behandeling van het wetsvoorstel is aangegeven dat dit zou worden geëvalueerd. Inmiddels is een wetsvoorstel ingediend waarbij een ondernemingspensioenfonds met een belegd vermogen van meer dan € 1 miljard de verplichting heeft om een Raad van Toezicht in te stellen.

Bovenstaande is onderdeel van de Verzamelwet pensioenen 2017 en beoogt een verbetering van de pensioenwetgeving. De beoogde inwerkingtreding van dit wetsvoorstel is 1 juli 2017. Pensioenfondsen krijgen zes maanden de tijd om een Raad van Toezicht in te stellen. Voor Pensioenfonds TNO geldt dat er slechts zeer beperkt sprake is van een adequate implementatietermijn.

Stijgende levensverwachting

De pensioenrichtleeftijd is de 'rekenleeftijd' die wordt gebruikt voor de berekening van de jaarlijkse maximaal toegestane fiscale pensioenopbouw. Deze pensioenrichtleeftijd is sinds 1 januari 2014 bij wet afhankelijk gesteld van de 'gemiddelde resterende' levensverwachting. De pensioenrichtleeftijd wordt als gevolg van de gestegen levensverwachting met ingang

van 1 januari 2018 met een jaar verhoogd van 67 naar 68 jaar. De AOW leeftijd gaat in 2022 omhoog naar 67 jaar en 3 maanden

Gevolgen voor de pensioenen

Conform het pensioenreglement zullen de opgebouwde pensioenaanspraken in de periode 2015 tot en met 2017 worden geconverteerd van een ingangslleeftijd op 67 naar een ingangslleeftijd op 68 jaar. Het Bestuur zal in de loop van 2017 beslissen hoe omgegaan wordt met de opgebouwde pensioenaanspraken tot en met 31 december 2014 met een ingangslleeftijd van 65 jaar.

Pensioencommunicatie

Op het gebied van pensioencommunicatie zijn in 2016 grote stappen gezet. Het Fonds wil dat de communicatie dichter bij de mensen komt te staan. Met meer emotie en vooral ook persoonlijke interactie. Nieuwe technieken bieden deze mogelijkheden. In 2017 zal worden gestart met het gefaseerd persoonlijk (digitaal) informeren over de keuzemogelijkheden van onze pensioenregeling. Op deze manier wordt het voor de deelnemer eenvoudiger om een goede afgewogen beslissing te nemen.

Een specifiek in het oog springend onderdeel van de Wet Pensioencommunicatie is dat in het pensioenregister het ouderdomspensioen moet worden getoond in drie scenario's. Deze bedragen zijn gecorrigeerd met de inflatie, hetgeen –als de inflatie niet volledig wordt gecompenseerd met toeslagen– lagere bedragen zal opleveren dan de nominale bedragen die nu nog worden getoond in het pensioenregister. In eerste instantie werd in 2017 het besluit verwacht met de datum waarop aan deze nieuwe informatieverplichting moet worden voldaan, maar staatssecretaris Klijnsma heeft in een brief aan de Tweede Kamer van 22 november 2016 aangekondigd dat de verplichting tot weergave in drie scenario's is uitgesteld tot 2018. Pensioenfonds TNO zal in samenwerking met de pensioenuitvoerder de ontwikkelingen op dit punt nauwgezet volgen zodat de weergave in drie scenario's ook zo snel mogelijk na de verplichting geïmplementeerd kan worden.

Thema's Toezicht DNB 2017

De risico's en uitdagingen vormen het vertrekpunt voor de toezichtagenda en staan daarmee het komend jaar centraal in het doorlopend toezicht. De speerpunten in het toezicht van DNB sluiten op deze thema's aan. Zoals o.a.:

- 1) DNB geeft in samenwerking met de AFM een vervolg aan het project Financiële Opzet en Informatie uit 2016. De huidige financiële positie betekent voor veel pensioenfondsden een verhoogd risico op korting en een beperkte kans op toeslagverlening. Indien pensioenfondsden deelnemers niet duidelijk informeren over wat zij redelijkerwijs kunnen verwachten op basis van de financiële opzet van het Fonds, kan dit het vertrouwen in het pensioenstelsel verder aantasten. DNB en de AFM willen bereiken dat pensioenfondsden hun deelnemers en gepensioneerden correct en duidelijk informeren over mogelijke kortingen en het uitblijven van indexering.
- 2) In 2016 voerde DNB een onderzoek uit naar de visie en strategie van de grote pensioenfondsden. In 2017 zal DNB dit onderzoek bij de kleinere pensioenfondsden in de vorm van een nulmeting uitvoeren.
- 3) In 2017 zal DNB bij een aantal pensioenuitvoeringsorganisaties onderzoek verrichten naar (de beheersing van) de pensioenadministratie.

Wendbaarheid

Wendbaarheid heeft betrekking op de organisatie, het geheel aan mensen, systemen en geautomatiseerde processen. Het gaat om de reguliere dienstverlening en de vernieuwing ervan.

Zo werkt het Fonds blijvend aan klanttevredenheid, risicobeheersing, effectiviteit en kostenreductie. De financiële crisis heeft een grote 'in control'-behoefte tot gevolg, mede ingegeven door stringenter toezicht en nieuwe wet- en

regelgeving. Het heeft impact gehad op dienstverlenende en ondersteunende processen en de bijbehorende organisatie, mensen en IT-systemen.

De aandacht is daardoor sterk gericht op minder complexiteit, matigen van risico's, kostenreductie, optimale inrichting van processen, verdere automatisering en digitalisering. Met oog voor proces- en productinnovatie. Een pensioenstelsel in beweging vraagt om wendbaarheid en verandervermogen. Daarin wil het Fonds investeren. Zeker als dit leidt tot structureel lagere tarieven voor de pensioenuitvoering in de toekomst. Kortom, wendbaarheid tegen lagere kosten. Hierover wil het Fonds afspraken maken met de pensioenuitvoerder. Dit maakt onderdeel uit van de servicelevelbesprekingen met onze pensioenuitvoerder.

Het Fonds wil de mogelijkheden benutten die digitalisering biedt, niet alleen bij de beheersing van de kosten, maar ook bij het versterken van de band met aangesloten werkgevers en deelnemende werknemers. De komende jaren wil het Fonds de digitale visie verder uitwerken en implementeren bij de doelgroepen.

Rijswijk, 6 juni 2017

Bestuur Stichting Pensioenfonds TNO

ir. Dick Ph. Schmidt
Voorzitter

dr. Frank Phillipson RTD
Secretaris

Medezeggenschap, verantwoording en toezicht

Verantwoordingsorgaan

Oordeel Verantwoordingsorgaan 2016

Inleiding

Het verantwoordingsorgaan (VO) nieuwe stijl is nu ongeveer halverwege haar zittingstermijn. Medio 2018 zullen weer verkiezingen worden gehouden waarbij het voltallige VO aftredend zal zijn. Dit is in 2016 een bewuste keuze geweest omdat het stellige voornemen is om bij gelegenheid van volgende benoemingen inhoud te gaan geven aan een diversiteitsbeleid.

Het VO heeft door zich te organiseren in een drietal deskundigheidsgroepen aansluiting gezocht en gevonden bij gelijkaardige commissies van het Bestuur. Ook het overleg op diverse niveaus is nu goed gestructureerd. De diverse overleggen kenmerkten zich door een grote mate van openheid. Hierbij mag zeker vermeld worden dat het VO toegang heeft tot vrijwel alle in de bestuurdershoek opgenomen stukken.

Het voltallige VO heeft een tweetal overlegvergaderingen (mei en december) gehad met een delegatie van het Bestuur en de directie. Voorts is op regelmatige basis overleg gevoerd tussen de voorzitters van Bestuur en VO alsmede tussen dagelijks Bestuur van het VO en directie en VO-deskundigheidsgroepen met bestuurscommissies. Het voltallige VO heeft tenslotte nog zeven plenaire vergaderingen belegd.

Adviezen

Het VO heeft in 2016 een vijftal adviezen uitgebracht. In alle gevallen betrof het een positief advies over een door het Bestuur geformuleerd voorgenomen besluit.

Oordeel

Bij het vellen van een eindoordeel over het in enig jaar gevoerde beleid is het van belang om te kunnen vaststellen dat bij door het Bestuur genomen besluiten in alle gevallen sprake is geweest van een evenwichtige afweging van belangen van de diverse stakeholders en of die besluiten op voldoende wijze zijn onderbouwd. Het VO herkent zich in de opmerking van de Visitatiecommissie dat niet altijd sprake is van een systematische expliciete afweging van de belangen van alle belanghebbenden. In ieder geval is die afweging onvoldoende in de notulen terug te vinden.

Bij het formuleren van het eindoordeel door het VO is gebruik gemaakt van o.a. de volgende documenten: het jaarverslag, rapportages van de raadgevend en certificerend actuaire en het rapport van de accountant. Daarnaast heeft het rapport van de Visitatiecommissie en de reactie van het Bestuur hierop input geleverd voor het oordeel.

Het VO is over het geheel genomen positief over het gevoerde beleid en is er van overtuigd dat door het Bestuur naar beste weten en kunnen is gehandeld om tot een evenwichtige besluitvorming te komen. Dit positieve oordeel is ook ingegeven door het feit dat over 2016 een mooi rendement op de beleggingsportefeuille is behaald van 9,7%. Wel moet de indexatieambitie nog worden waar gemaakt.

Aandachtspunten

Het jaarverslag voldoet aan de eisen van diverse toezichthouders, die ongetwijfeld de voor hen relevante informatie zullen aantreffen. Het VO mist echter soms een concrete formulering van doelstellingen, criteria volgens welke ingezet beleid geëvalueerd kan worden, in welke mate doelen zijn bereikt en redenen van eventuele afwijkingen. Dit zou de leesbaarheid, ook voor de minder deskundige doelgroepen, kunnen verbeteren. Overigens zal een verkorte en gepopulariseerde versie van jaarverslag opgenomen worden in een kort na publicatie van het jaarverslag uit te brengen Pensioenkrant.

Ultimo 2016 werd de aandacht van het VO gevestigd op de premiedekkingsgraad welke naar een lage waarde tendeerde. Hoewel dit een parameter is die niet meer in regelgeving wordt gehanteerd is de waarde ervan niet zonder betekenis. Het VO is verheugd over het feit dat de adviserend actuaire is opgedragen de betekenis en consequenties van een lage premiedekkingsgraad in kaart te brengen.

Het VO heeft het onderwerp "duurzaam beleggen" rond 2014 ter tafel gebracht. Hoewel sindsdien wel enige stappen zijn gezet (organisatie van een workshop en een beperkte enquête onder deelnemers) is het VO nog niet in staat gesteld kennis te nemen van een concreet beleidsvoornemen ter zake. Een begin 2016 toegezegde notitie zal medio 2017 het VO ter bespreking worden aangeboden.

Het VO vraagt zich af waarom het onderwerp duurzaam beleggen niet al duidelijker vorm heeft gekregen.

Het VO is positief over het feit dat vacatures in het Bestuur nog steeds vervuld konden worden. Ontwikkelingen met betrekking tot een nieuw stelsel alsmede en vooral de strengere eisen welke met name DNB aan potentiële kandidaten stelt, maken dat het aantal potentieel geschikte kandidaten voor een functie in het Bestuur, en overigens ook in het VO, kleiner aan het worden is. Gelet op het voorgaande en rekening houdend met de ontwikkelingen bij de aangesloten organisaties is het van belang dat het Bestuur zich blijft realiseren dat de huidige constellatie toch redelijk kwetsbaar is en dat hij blijvend aandacht schenkt aan mogelijkheden om de positie van het Fonds te versterken.

Het VO roert bij herhaling het onderwerp "kosten" aan. Omdat het zo langzamerhand welhaast onmogelijk lijkt om het kostenniveau (zowel de kosten voor de uitvoering als kosten voor het vermogensbeheer) te verlagen is het ook vanuit kostenoverwegingen van belang om de toekomstige positie van het Fonds te blijven evalueren. Het VO verwacht dat het Bestuur zich zo breed mogelijk oriënteert en dat de eventueel te nemen stappen tot een voor alle betrokken partijen bevredigend besluit zal leiden. Het VO prijst zich gelukkig dat over dit onderwerp nu regelmatig en open wordt gecommuniceerd.

Overigens is een toegezegde notitie waarin de relatie tussen risico, kosten en rendement ter zake van het vermogensbeheer meer inzichtelijk zou worden gemaakt nog niet verschenen. Evenals inzake de eerder gememoreerde notitie over duurzaam beleggen verwacht het VO proactief geïnformeerd te worden over de status van toezeggingen.

Het VO is positief over het feit dat ten aanzien van de communicatie met belanghebbenden flinke stappen zijn gezet op het punt van de digitalisering en dat goed wordt nagedacht over de vraag waar papier nog steeds nodig en/of nuttig is.

Er liggen weer (grote) veranderingen in het verschiep. Te denken valt aan de instelling van een Raad van Toezicht, waardoor de Visitatiecommissie zal komen te vervallen. Dit zal een periode van gewenning met zich meebrengen. Op wat langere termijn moet worden ingespeeld op een nieuw pensioenstelsel, waarvan de contouren nu zichtbaar beginnen te worden. Het VO onderschrijft de stellingname van het Bestuur om op dit laatste punt geen voortrekkersrol te

willen vervullen mede gelet op de hiertoe benodigde capaciteit, die ook nauwelijks beschikbaar is. Het VO verwacht op adequate wijze bij de veranderingsprocessen te worden betrokken.

Bestuursreactie

Het Bestuur heeft kennis genomen van het algemene oordeel van het VO, waarbij is uitgesproken dat het VO over het geheel genomen positief is over het gevoerde beleid en er van overtuigd is dat door het Bestuur naar beste weten en kunnen is gehandeld om tot een evenwichtige besluitvorming te komen.

Bij het algemeen oordeel merkt het VO ook een aantal kritische opmerkingen op en bevat het een aantal aanbevelingen en adviezen.

De opmerkingen van het VO m.b.t. het jaarverslag zijn zoveel mogelijk nog in het onderhavige jaarverslag 2016 meegenomen. Naast het uitgebreide jaarverslag verschijnt ook een pensioenkrant met een verkorte en meer toegankelijke versie van het jaarverslag. Uit het eind 2016 gehouden klanttevredenheidsonderzoek is gebleken dat de jaarverslag versie van Life & Pension (de digitale en papieren versie van de pensioenkrant van het Fonds) goed heeft gescoord wat betreft het gebruik, de gebruiksintensiteit en de waardering. Ook wat betreft het jaarverslag over 2016 zal het Bestuur weer een verkorte en meer toegankelijke versie in Life & Pension publiceren.

Het VO vraagt zich af waarom het onderwerp duurzaam beleggen niet al duidelijker vorm heeft gekregen. Het Bestuur merkt op dat het beleid op dit punt verder vorm heeft gekregen. Binnenkort zal hierover ook een beleidsdocument in het Bestuur worden behandeld.

Het VO is positief over het feit dat vacatures in het Bestuur nog steeds vervuld konden worden. Daarbij wijst het VO op ontwikkelingen met betrekking tot een nieuw stelsel alsmede en vooral de strengere eisen welke met name DNB aan potentiële kandidaten stelt. Het Bestuur bevestigt dat. Ook vanuit bestendigheid, kwaliteit en kosten is het van belang om de toekomstige positie van het Fonds te blijven evalueren. Het Bestuur oriënteert zich zo breed mogelijk. In de loop van 2017 zal het Bestuur de toekomstvisie en strategie opnieuw iken en daarbij onder meer ook het VO betrekken. Op de bestuurstafel ligt een beleidsdocument waarin de relatie tussen risico, kosten en rendement ter zake van het vermogensbeheer meer inzichtelijk wordt gemaakt. Dit document zal met het VO worden besproken.

Het Bestuur constateert dat het VO zich positief uitspreekt over het feit dat ten aanzien van de communicatie met belanghebbenden flinke stappen zijn gezet op het punt van de digitalisering. Het beleid en de daaruit voortkomende acties heeft het Bestuur vastgelegd in het Communicatieplan 2016 - 2017, waarover het VO in de gelegenheid is gesteld om te adviseren. Met het ontvangen advies zal het Bestuur zo goed mogelijk rekening houden.

Zoals het VO terecht aangeeft liggen er (grote) veranderingen in het verschiep. Te denken valt aan de instelling van een Raad van Toezicht, waardoor de Visitatiecommissie zal komen te vervallen. Het Bestuur is het ermee eens dat dit een periode van gewinning met zich mee zal brengen. Op wat langere termijn moet worden ingespeeld op een nieuw pensioenstelsel. Het Bestuur stelt vast dat het VO de stellingname van het Bestuur onderschrijft om op dit laatste punt geen voortrekkersrol te willen vervullen. Het Bestuur spreekt de intentie uit om het VO op adequate wijze bij de veranderingsprocessen te betrekken.

Visitatiecommissie

Bevindingen Visitatiecommissie 2016

Inleiding

De taak van Visitatiecommissie (hierna VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het Bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO (hierna het Fonds), op de algemene gang van zaken in het Fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het Bestuur. De VC heeft de periode november 2015 tot en met oktober 2016 onderzocht. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna VITP).

De leden van de VC zijn door het Bestuur benoemd, nadat het verantwoordingsorgaan (hierna VO) een bindende voordracht heeft gedaan voor de benoeming van de leden van de VC. De VC legt jaarlijks haar bevindingen vast in een rapport en legt verantwoording af aan het VO, aan het Bestuur en aan de werkgever.

Belangrijkste conclusies en bevindingen

Het functioneren van de governance

De VC is van oordeel dat de organen van het Fonds adequaat statutair verankerd zijn en de reglementen van het Fonds, met uitzondering van het VC-reglement dat nog moet worden geactualiseerd, op orde zijn. De taakverdeling en de bevoegdheden zijn goed vastgelegd in de reglementen van de vaste bestuurscommissies en in de SLA met het bestuursbureau. De VC heeft vastgesteld dat het VO niet geheel tevreden is over de tijdigheid en de inhoud van de informatievoorziening. De VC beveelt aan om daarover met het VO afspraken te maken.

Het Bestuur voert jaarlijks een zelfevaluatie uit. Norm 51 van de Code Pensioenfonds schrijft voor dat het Bestuur één keer in de twee jaar een derde partij betreft bij de zelfevaluatie. In 2014 heeft dat plaatsgevonden, echter niet in 2016. De VC beveelt aan om de zelfevaluatie in 2017 onder begeleiding van een derde uit te voeren.

Het functioneren van het Bestuur

De VC is van oordeel dat het Bestuur en haar commissies het werk goed voorbereiden en weloverwogen, zorgvuldig, gedegen en planmatig ter hand nemen en uitvoeren. Consequentie van deze professionele werkwijze is dat verandering en besluitvorming soms een wat langere doorlooptijd vergen. De tijdige opvolging van de voorzitter, om een adequate inwerkperiode te garanderen, ziet de VC als aandachtspunt voor het Bestuur. De VC beveelt aan om de digitale bestuurdershoek inzichtelijker in te richten.

Het beleid van het Bestuur

De VC is van mening dat het beleid van het Bestuur, algemeen en op de specifieke beleidsterreinen goed geformuleerd en onderbouwd is. De VC beveelt aan de missie, visie en strategie van het Fonds eensluidend in de diverse documenten op te nemen. Het beleidsdocument ICT dient op deelonderwerpen zoals cybercrime en cloud computing verder uitgeschreven en aangescherpt te worden. De VC beveelt aan het meest waarschijnlijke toekomstscenario voor het Fonds te blijven monitoren en regelmatig te evalueren, mede omdat de opslag op de premie en voorzieningen voor excassokosten, die nu op een relatief laag niveau ligt, van het toekomstscenario wordt afgeleid.

Algemene gang van zaken in het Fonds

De VC is van oordeel dat het Bestuur 'in control' is. De VC is verheugd dat met name verdere veranderingen in de risicomanagementfunctie zijn doorgevoerd. De countervailingpower op het beleggingsgebied is versterkt. De VC beveelt aan tijdig te starten met de vernieuwing van het contract inzake administratieve dienstverlening, waarvan

de contractduur eind 2017 afloep, rekening houdend met hetgeen in de markt voor administratieve dienstverlening beschikbaar is aan partijen, diensten en tarieven.

Adequate risicobeheersing

De VC is van oordeel dat het Fonds een goede invulling heeft gegeven aan het Integraal risicomanagement. Een en ander is goed gedocumenteerd. Taken en verantwoordelijkheden zijn belegd en periodiek worden de risico's herijkt. De rol van het ARC is hierin steeds prominenter geworden. Het hanteren van "soft controls" zonder nadere kaders leidt tot een hoge vrijheidsgraad bij overschrijdingen van risicolimieten. De VC beveelt dan ook aan de kaders aan te scherpen om de vrijheidsgraden bij overschrijdingen van risicolimieten (actie, tenzij) niet te ruim te laten zijn. De VC is van mening dat in de bestuursverslagen de risico-overwegingen bij belangrijke onderwerpen en besluiten explicieter moeten worden vastgelegd. Het bestuur beheerst het risico van compliant zijn met wet- en regelgeving voldoende, intern en extern door de compliance officers en het bestuursbureau. De VC beveelt aan het beheersen van het uitbestedingsrisico uit te breiden met eigen eisen met betrekking tot de scope van ISAE 3402. Tevens beveelt de VC aan de certificerend actuaaris toe te voegen aan de "third line of defense".

Evenwichtige belangenafweging

De VC heeft waargenomen dat het bestuur en de individuele bestuurders belangen evenwichtig afwegen. De VC ziet nog onvoldoende gestructureerd in de notulen terug het benoemen van alle belanghebbenden en de afweging van hun belangen om uiteindelijk tot een bestuursbesluit te komen. De VC beveelt aan het analyseren van de belangen die bij een voorgenoemen besluit een rol spelen, in een oplegger op te nemen.

Communicatie

De VC is van oordeel dat het bestuur de communicatie goed op orde heeft en uitgebreid heeft vastgelegd in het communicatieplan 2015-2016. De VC beveelt aan het opstellen van het communicatieplan vroeger in te plannen. Het risicobereidheidonderzoek is daarin een vast onderdeel met daarbij de terugkoppeling van de resultaten van de peiling en van de beleidsgevolgen die het Fonds daaraan verbindt. De steeds verdergaande digitalisering van informatie kan extra aandacht van deelnemers en gepensioneerden vragen. De VC beveelt aan de operationele uitvoering van het communicatiebeleid strakker structureel te beleggen.

Naleving Code Pensioenfondsen

De VC is van oordeel dat het bestuur vrijwel aan alle normen van de Code Pensioenfondsen voldoet, met uitzondering van de normen 3, 51, 66 en 68. Dat niet voldaan is aan de normen 66 en 68 heeft het bestuur onderkend en verklaard. Dat geldt niet voor het niet voldoen aan de normen 3 en 51. De VC beveelt aan te gaan voldoen aan de laatste genoemde normen of gemotiveerd in het jaarverslag 2016 te vermelden waarom het bestuur daarvan afwijkt.

Cultuur en gedrag

De VC is van oordeel dat het bestuur blijf geeft van een volwassen en professionele houding naar elkaar in de besluitvorming en naar buiten. De VC beveelt aan normenkaders op te stellen waaraan besluitvorming (achteraf) wordt getoetst. Tevens beveelt de VC aan te bezien of externe expertise in bestuursvergaderingen toegevoegde waarde kan hebben.

Opvolging aandachtspunten van het Verantwoordingsorgaan

Het Bestuur heeft ruime aandacht voor de relatie met het VO en neemt de aanbevelingen en adviezen serieus. De VC beveelt aan bij het niet overnemen van een advies van het VO, de beweegredenen daarvoor goed te onderbouwen.

Opvolging van eerdere aanbevelingen van het interne toezicht

De VC heeft vastgesteld dat het Bestuur de aanbevelingen in het visitatierapport 2015 over het algemeen genomen tijdig heeft opgepakt en opgevolgd. In geval de aanbevelingen niet zijn overgenomen, heeft het Bestuur daarvoor gemotiveerd aangegeven op grond waarvan daarvan is afgeweken. Het Bestuur heeft in het jaarverslag 2015 de samenvatting van de bevindingen van de VC en de bestuursreactie daarop gepubliceerd. Het Bestuur heeft het visitatierapport 2015 met het VO besproken.

Rijswijk, 14 maart 2017

De heer drs. H.J.J. Debrauwer (voorzitter)

De heer mr. A.W.J. van Coberen

Mevrouw mr. M. Meijer-Zaalberg

Bestuursreactie

De Visitatiecommissie heeft in haar rapport een aantal adviezen en aanbevelingen gedaan. Deze bestuursreactie zal puntsgewijs daarop ingaan.

Het functioneren van de governance

Het reglement van de Visitatiecommissie is inmiddels geactualiseerd. Met het Verantwoordingsorgaan zal worden besproken hoe het Bestuur de tijdigheid en de inhoud van de informatievoorziening naar het oordeel van het Verantwoordingsorgaan kan verbeteren, waarna hierover afspraken zullen worden gemaakt. Het Bestuur zal in 2017 volgens norm 51 van de Code Pensioenfondsen een zelfevaluatie uitvoeren onder begeleiding van een derde partij.

Het functioneren van het Bestuur

De opvolging van de huidige voorzitter heeft de aandacht van de werkgever en het Bestuur. Een ruime en goed geplande inwerkperiode is een vereiste om de verantwoordelijkheid van het voorzitterschap te kunnen overnemen. De digitale Bestuurdershoek ten behoeve van het Bestuur, de commissies en het Verantwoordingsorgaan, waarin de belangrijkste fondsdocumenten beschikbaar zijn, zal toegankelijker worden ingericht

Het beleid van het Bestuur

De missie, visie en strategie van het Fonds zullen volgens de aanbeveling van de Visitatiecommissie eensluidend in de diverse fondsdocumenten worden opgenomen. Het beleidsdocument ICT zal met de specifieke deelonderwerpen zoals cybercrime en cloud computing verder worden uitgeschreven en aangescherpt. Het Bestuur monitort en evalueert periodiek het meest waarschijnlijke toekomstscenario voor het Fonds en zal dit ook blijven doen.

Algemene gang van zaken in het Fonds

Het Bestuur is in de tweede helft van 2016 gestart met een uitgebreide evaluatie van de kwaliteit van de verrichte werkzaamheden van de huidige pensioenuitvoerder als voorbereiding op een eventuele continuering van de overeenkomst. In 2017 zal deze evaluatie als basis dienen voor een vergelijk met de administratieve diensten die andere partijen in de markt aanbieden.

Adequate risicobeheersing

Het Bestuur zal volgens aanbeveling van de VC de kaders aanscherpen om de vrijheidsgraden bij overschrijdingen van risicolimieten (actie, tenzij) niet te ruim te laten zijn. De risico-overwegingen zullen bij belangrijke onderwerpen en besluiten explicieter in de verslagen van de bestuursvergaderingen worden vastgelegd.

Het Bestuur zal beoordelen of de scope van ISAE 3402 uitbreiding behoeft, met eigen eisen met betrekking tot de beheersing van het uitbestedingsrisico. Tevens zal de certificerend actuaris volgens aanbeveling van de VC worden toegevoegd aan de “third line of defense”.

Evenwichtige belangenafweging

Het benoemen van alle belanghebbenden en de afweging van hun belangen om uiteindelijk tot een bestuursbesluit te komen, zal explicieter in de verslagen van de bestuursvergaderingen worden opgenomen. Voor de analyse van de belangen zal de standaard oplegger ten behoeve van de behandeling van een beleidsdocument in het Bestuur worden uitgebreid.

Communicatie

In het communicatieplan wordt uitgebreid aandacht besteed aan de rol die het Fonds, de werkgever en AZL hebben op het gebied van pensioencommunicatie. Bij de steeds verdergaande digitalisering van informatie zal extra aandacht uitgaan naar deelnemers en pensioengerechtigden. Gedurende de komende periode zal het plan continu worden aangevuld en/of bijgesteld naar gelang de ervaringen en behoeften. Jaarlijks zal het VO op de hoogte worden gebracht van deze aanpassingen. De operationele uitvoering van het Communicatieplan is structureel belegd bij het bestuursbureau.

Naleving Code Pensioenfondsen

Het Bestuur heeft als doel te voldoen aan alle normen van de Code Pensioenfondsen. Volgens het Comply or Explain-principe heeft het Bestuur aangegeven waarom er niet voldaan wordt aan de normen 66 en 68. Voor de normen 3 en 51 zal het Bestuur op aanbeveling van de VC aangeven op welke wijze hier invulling aan wordt gegeven, zie daartoe de matrix die op de website van het Fonds is gepubliceerd.

Cultuur en gedrag

Op aanbeveling van de VC zal het Bestuur normenkaders opstellen waaraan besluitvorming (achteraf) kan worden getoetst. Het Bestuur schakelt, als daartoe aanleiding is en het waarde toevoegt, externe expertise in bestuursvergaderingen in. Het betrekken van externe expertise heeft het Bestuur vormgegeven door de benoeming van één of meerdere externe deskundigen in de vaste bestuurscommissies van het Fonds.

Opvolging aandachtspunten van het Verantwoordingsorgaan

Het Bestuur zal op aanbeveling van de VC, indien een advies van het VO niet wordt overgenomen, de beweegredenen daarvoor goed en helder onderbouwen.

Als pensioenfonds staan we letterlijk en figuurlijk midden in de maatschappij. Veel organisaties die zijn ontstaan vanuit TNO zijn bovendien aangesloten bij het pensioenfonds. Ondertussen is het ook een tijd van verandering en ontwikkeling. Samen werken we aan een toekomstbestendig pensioenfonds voor en door alle deelnemers en pensioengerechtigden.

Jaarrekening

Balans

(na bestemming saldo; in duizenden euro)

Jaarrekening

Activa	2016	2015
Beleggingen voor risico pensioenfonds [1]		
Onroerende zaken	124.918	76.058
Aandelen	776.436	771.241
Vastrentende waarden	2.206.498	2.010.715
Derivaten	97.819	102.641
Overige beleggingen	193.143	197.111
	3.398.814	3.157.766
Beleggingen voor risico deelnemers [2]		
Onroerende zaken	50	37
Aandelen	20.153	20.616
Vastrentende waarden	66.211	68.549
Overige	37.698	38.729
	124.112	127.931
Vorderingen en overlopende activa [3]	887	627
Liquide middelen [4]	21.911	40.694
Totaal activa	3.545.724	3.327.018

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2016	2015
Reserves		
Fondsvermogen [5]	322.096	297.601
	322.096	297.601
Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds		
Technische voorziening pensioenverplichtingen [6]	2.993.946	2.775.148
Overgangsverplichtingen Levensloopregeling [7]	238	420
	2.994.184	2.775.568
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [8]	124.112	127.931
Derivaten [9]	73.109	77.267
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	32.223	48.651
Totaal passiva	3.545.724	3.327.018

Jaarrekening

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Jaarrekening

	2016	2015
Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	33.288	36.971
Indirecte beleggingsopbrengsten	263.255	44.406
Kosten van vermogensbeheer	-7.478	-6.373
	289.065	75.004
Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers [12]		
Indirecte beleggingsopbrengsten	4.297	3.194
	4.297	3.194
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [13]	51.386	50.425
Premiebijdragen voor risico deelnemers [14]	210	235
Saldo van overdrachten van rechten [15]	505	430
Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers [16]	-8.326	-8.940
Pensioenuitkeringen [17]	-94.878	-93.432
Mutatie overige voorzieningen [18]		
Pensioenopbouw	-57.430	-57.846
Indexering en overige toeslagen	-1.386	-4.693
Kanssystemen	2.467	3.233
Rentetoevoeging	1.662	-4.405
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	95.061	92.794
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	814	774
Wijzigen marktrente	-234.767	-134.788
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-670	-537
Wijziging actuariële uitgangspunten	-21.507	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-3.042	-2.858
	-218.798	-108.326

[...] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

	2016	2015
Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling [19]	182	295
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [20]	3.819	5.511
Herverzekering [21]	2	2
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [22]	-2.892	-3.133
Overige baten en lasten [23]	-77	102
Saldo van baten en lasten	24.495	-78.633
Bestemming van het saldo		
Fondsvermogen	24.495	-78.633
	24.495	-78.633

Jaarrekening

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro)

Jaarrekening
Pensioenactiviteiten
Ontvangsten

Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	43.176	42.702
Afkopen regeling TOP en Extra Pensioen	7.303	8.087
Overgenomen pensioenverplichtingen	1.520	2.960
Inkoopsommen	0	21
Overige	61	282

2016
2015
52.060
54.052
Uitgaven

Uitgekeerde pensioenen	-94.815	-93.438
Overgedragen pensioenverplichtingen	-112	-2.271
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-2.779	-3.059
Overige	-122	0

-97.828
-98.768
Totaal Pensioenactiviteiten
-45.768
-44.716
Beleggingsactiviteiten
Ontvangsten

Verkopen en aflossingen beleggingen	2.311.199	1.910.734
Directe beleggingsopbrengsten	33.788	38.538

2.344.987
1.949.272
Uitgaven

Aankopen beleggingen	-2.310.169	-1.972.856
Kosten van vermogensbeheer	-7.833	-6.334

-2.318.002
-1.979.190
26.985
-29.918
Mutatie liquide middelen
-18.783
-74.634
Saldo liquide middelen 1 januari
40.694
115.328
Saldo liquide middelen 31 december
21.911
40.694

Grondslagen

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. Het Fonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41150258.

Het Bestuur heeft op 6 juni 2017 de jaarrekening opgemaakt.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 boek 2 BW vereist dat het Bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren, die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen, die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Schattingswijziging

In 2016 heeft de Commissie Overlevingstafels van het AG een nieuwe prognosetafel gepubliceerd, zijnde de Prognosetafel AG2016, en heeft het Fonds besloten over te gaan op deze nieuwe overlevingstafel. Dit is in 2016 verantwoord als een schattingswijziging.

Ultimo 2016 is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds verhoogd met € 5.374 duizend als gevolg van deze schattingswijziging. Daarnaast is de ervaringssterfte aangepast. Deze aanpassing verhoogt de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds met € 16.133 duizend.

Het effect van beide schattingswijzigingen op de technische voorziening en het resultaat bedraagt € 21.507 duizend in 2016.

Saldering activa en passiva

De activa en passiva worden gesaldeerd als netto bedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen.

De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Grondslagen voor de waardering

De pensioenbeleggingen en technische voorzieningen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige vorderingen, overlopende activa en schulden worden in eerste instantie gewaardeerd op basis van actuele waarde. Indien dit niet mogelijk is worden ze gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. De baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Valuta

Alle bedragen zijn vermeld in duizenden euro's tenzij anders vermeld. Activa en passiva in vreemde valuta zijn tegen de ultimo van het verslagjaar geldende koersen omgerekend in euro's. Daarbij wordt rekening gehouden met eventuele termijncontracten in vreemde valuta. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta's worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum. Valutaverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Vastgoed

Het direct Vastgoed is gewaardeerd op de actuele waarde, gebaseerd op onafhankelijke externe taxaties, welke eenmaal in de vijf jaar worden gehouden. Het indirect Vastgoed is eveneens gewaardeerd op actuele waarde tegen geldende beurskoersen. Indien geen beursnotering voor handen is, wordt zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van het Vastgoed dat getoetst wordt door de externe accountants.

Aandelen, obligaties, Private Equity en hedge funds

Deze worden gewaardeerd op actuele waarde. De actuele waarde is de beurswaarde ultimo van het jaar. Bij de waardering van Private Equity wordt, indien beurswaardering ontbreekt, zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van de Private Equity, hetgeen getoetst wordt door de externe accountants.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op reële waarde, te weten de relevante marktnotering of, als die er niet is, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen. De waarde van de derivaten is opgenomen onder de pensioenbeleggingen (tenzij een schuld) en de resultaten van de derivaten zijn opgenomen onder de indirecte beleggingsopbrengsten.

Voorziening Pensioenverplichtingen

De actuele waarde van de voorziening pensioenverplichtingen wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december 2016. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het Bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex ante condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen wordt tevens rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid. Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen. De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen:

Intrest

De rentetermijnstructuur ultimo 2016 zoals gepubliceerd door DNB.

Sterfte

Prognosetafel AG2016 met toepassing van fondsspecifieke ervaringssterfte op basis van een externe maatstaf gebaseerd op economische klassen.

Gehuwdheid

Vóór de pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het onbepaalde partnersysteem, met leeftijdsafhankelijke huwelijksfrequenties. Na pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het bepaalde partnersysteem.

Slotuitkering

De opslag in het kader van slotuitkeringen bedraagt 0,7%. Deze opslag is alleen van toepassing op het levenslang ouderdomspensioen.

Uitkeringen

De uitkeringen worden continu betaalbaar verondersteld.

Leeftijden

Leeftijden worden in jaren en maanden nauwkeurig vastgesteld.

Leeftijdsverschil

Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw is op 2,5 jaar gesteld (man ouder dan vrouw).

Kosten

In de voorziening voor risico fonds is een kostenvoorziening begrepen van 2% van de nettovoorziening.

Overgangsverplichtingen Levensloopregeling

In verband met de invoering van de levensloopregeling zijn overgangsregelingen getroffen voor medewerkers in dienst voor 1 januari 2006 en geboren op of na 1 januari 1950 en voor 1 maart 1957, die voor het Pensioenfonds uit de hiervoor bestemde voorziening worden voldaan. De contante waarde van deze verplichtingen is actuariel bepaald en als voorziening opgenomen.

Verplichting Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP) en Extra Pensioen

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen. Vanaf 2012 worden er geen premies meer gestort in de regeling TOP, dit is een gesloten regeling. Op 1 januari 2012 is er voor de deelnemers een vrijwillige regeling geïntroduceerd, te weten de Regeling Extra Pensioen. Het betreft een regeling voor risico van de deelnemers, waarbij een kapitaal kan worden opgebouwd voor bijvoorbeeld een extra pensioen of een vervroeging van het pensioen.

Het vrijgekomen kapitaal van de regeling TOP kan worden gebruikt voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen, dan wel een levenslang ouderdomspensioen. Voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen gelden aangepaste tarieven waarover periodiek door het Bestuur wordt besloten. Voor de inkoop van een levenslang ouderdomspensioen gelden de reguliere actuariële tarieven. De deelnemer kan ervoor kiezen de inkoop van pensioen op basis van een tijdelijke wettelijke regeling te knippen. Ook bestaat de mogelijkheid om bij de aanwending van het kapitaal voor een andere pensioenuitvoerder te kiezen (shopmogelijkheid).

Grondslagen voor de resultaatbepaling

In de staat van baten en lasten worden de baten en lasten opgenomen die aan het boekjaar kunnen worden toegerekend. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen

van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de rekening van baten en lasten opgenomen onder aftrek van de kosten voor het vermogensbeheer. De opbrengsten van de beleggingen tijdelijk ouderdomspensioen worden geheel toegerekend aan de verplichtingen tijdelijk ouderdomspensioen.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is conform de directe methode opgesteld. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

Toelichting op de balans

(in duizenden euro)

Activa**[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds**

Categorie	Stand ultimo 2015	Aankopen/ Verstrekingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggingsresultaten	Stand ultimo 2016
Onroerende zaken					
Directe vastgoedbeleggingen	4.300	0	0	-350	3.950
Indirecte vastgoedbeleggingen	71.758	53.538	-12.680	8.352	120.968
	76.058	53.538	-12.680	8.002	124.918
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	771.241	314.423	-366.787	57.559	776.436
	771.241	314.423	-366.787	57.559	776.436
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	2.010.715	1.899.280	-1.847.124	143.627	2.206.498
	2.010.715	1.899.280	-1.847.124	143.627	2.206.498
Derivaten					
Rentederivaten	35.970	944	-54.088	41.160	23.986
Aandelenderivaten	7	0	-51	46	2
Valutaderivaten	-10.603	21.435	-474	-9.636	722
	25.374	22.379	-54.613	31.570	24.710
Overige beleggingen					
Private Equity	197.111	20.549	-47.014	22.497	193.143
	197.111	20.549	-47.014	22.497	193.143
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	3.080.499	2.310.169	-2.328.218	263.255	3.325.705
Derivaten opgenomen onder kortlopende schulden en overige passiva	77.267				73.109
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds activa zijde	3.157.766				3.398.814

Jaarrekening

Direct vastgoed

Dit betreft het kantoorpand te Rijswijk, dat deels door derden wordt gehuurd. Huurcontracten zijn aangegaan voor 5 jaar. Het pand is voor het laatst in 2016 getaxeerd.

Aandelen

In de waardering van de aandelen is ook een post liquide middelen opgenomen van € 2,8 miljoen.

Vastrentende waarden

In de waardering van de vastrentende waarden is ook een post liquide middelen opgenomen van € 5,4 miljoen en een post overige vorderingen van € 1,1 miljoen.

Derivaten

In de waardering van de derivaten is ook een post liquide middelen opgenomen van minus € 0,6 miljoen en een post overige vorderingen van € 0,7 miljoen.

Rentederivaten

Het betreft een 34-tal contracten met een looptijd tussen de 3 en 49 jaar.

Verpanding

Het Fonds heeft eind 2016 evenals in 2015, geen securities lending toegepast. Bij het afsluiten van derivaten contracten wordt onderpand gevraagd of gegeven. Dit kan zowel worden gegeven in stukken als in cash. Van de totale obligatieportefeuille is per 31 december 2016 € 23,2 mln. (2015: € 29,6 mln.) uitgegeven als onderpand. Het totale bedrag aan ontvangen onderpand per 31 december 2016 bedraagt € 54,6 mln. (2015: € 65,1 mln.). Hiervan is € 22,1 mln. (2015: € 37,3 mln.) ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Obligatieportefeuille, als in de post Kortlopende schulden. De € 32,5 mln. (2015: € 27,8 mln) onderpand die is ontvangen in stukken is niet opgenomen op de balans. Als ontvangen collateral in stukken worden alleen hoogwaardige Europese staatsobligaties geaccepteerd.

Ultimo 2016	Directe markt-notering	Afgeleide markt-waarderings-notering	Overige methoden	Totaal
Onroerende zaken	3.066	0	121.852	124.918
Aandelen	776.426	0	10	776.436
Vastrentende waarden	2.042.481	163.642 ¹⁾	375	2.206.498
Derivaten	-34	24.743	1	24.710
Private Equity	0	0	193.143	193.143
Overige	-3.275	0	0	-3.275
	2.818.664	188.385	315.381	3.322.430

De Totale beleggingen in bovenstaande levelindeling sluit niet aan bij de Totale beleggingen van het verloopoverzicht. Het verschil wordt veroorzaakt door de post Overige, die bestaat uit de kortlopende vorderingen en schulden en de liquide middelen met betrekking tot de beleggingen.

1) De levelindeling van de hypotheekportefeuille is gewijzigd ten opzichte van voorgaand jaar.

Ultimo 2015	Directe markt-notering	Afgeleide markt-waarderings-notering	Overige methoden	Totaal
Onroerende zaken	0	0	76.058	76.058
Aandelen	771.198	0	43	771.241
Vastrentende waarden	1.856.698	154.017 ¹⁾	0	2.010.715
Derivaten	0	25.367	7	25.374
Private Equity	0	0	197.111	197.111
Overige	-1.011	0	0	-1.011
	2.626.885	179.384	273.219	3.079.488

Jaarrekening

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

Categorie	Stand ultimo 2015	Stortingen	Indirecte Onttrekkingen	Indirecte beleggings-resultaten	Stand ultimo 2016
Onroerende zaken					
Vastgoed beleggingsfondsen	37	66	-55	2	50
	37	66	-55	2	50
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	20.616	1.327	-4.063	2.273	20.153
	20.616	1.327	-4.063	2.273	20.153
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	68.549	1.970	-6.446	2.138	66.211
	68.549	1.970	-6.446	2.138	66.211
Overige					
Liquiditeitsfondsen	38.729	20.773	-21.688	-116	37.698
	38.729	20.773	-21.688	-116	37.698
Totaal beleggingen voor risico deelnemers	127.931	24.136	-32.252	4.297	124.112

De aankopen en de verkopen bevatten ook switches tussen de beleggingscategoriën. De omvang van deze switches is € 23.926. De zuivere stortingen in en onttrekkingen uit de regeling zijn € 210 respectievelijk € -8.326.

1) De levelindeling van de hypotheekportefeuille is gewijzigd ten opzichte van voorgaand jaar.

Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds**[6] Technische voorziening pensioenverplichtingen**

Stand per 1 januari

2.775.148

2.666.822

Het verloop van de voorziening is als volgt:

Pensioenopbouw

57.430

57.846

Indexering en overige toeslagen

1.386

4.693

Kanssystemen

-2.467

-3.233

Rentetoevoeging

-1.662

4.405

Onttrekking voor pensioenuitkeringen

-95.061

-92.794

Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten

-814

-774

Wijzigen marktrente

234.767

134.788

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

670

537

Wijziging actuariële uitgangspunten

21.507

0

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

3.042

2.858

Stand per 31 december**2.993.946****2.775.148**

De duratie van de voorziening bedraagt 17,3 (2015: 16,7).

[7] Overige technische voorziening*Overgangsverplichtingen Levensloopregeling*

Stand per 1 januari

420

715

Mutatie

-182

-295

238**420****Totaal technische voorzieningen****2.994.184****2.775.568**

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:

Actieven

955.046

884.877

Pensioengerechtigden

1.377.371

1.286.786

Gewezen deelnemers

656.632

598.064

Overig

5.135

5.841

2.994.184**2.775.568**

Jaarrekening

[8] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

Stand per 1 januari	127.931	133.442
Stortingen	210	235
Onttrekkingen	-8.326	-8.940
Rendement	4.297	3.194

Stand per 31 december**124.112****127.931****[9] Negatieve derivaten**

Derivaten	73.109	77.267
-----------	--------	--------

73.109**77.267****[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva**

Schulden inzake beleggingen (onderpand derivaten)	25.186	42.204
Belastingen en sociale premies	2.161	2.101
Vakantiedagen en salarissen	161	156
Kosten vermogensbeheer	2.116	2.471
Schulden aan aangesloten ondernemingen	0	90
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	114	273
Vooruit ontvangen bedragen volgend boekjaar	1.591	730
Overige schulden	894	626

32.223**48.651**

In de post Schulden inzake beleggingen is € 22,1 mln. ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Vastrentende waarden, als in de post Kortlopende schulden.

Niet in de balans opgenomen direct opeisbare verplichtingen

Per 31 december 2016 heeft het Fonds openstaande direct opeisbare verplichtingen inzake:

1. Deelname in private equityfondsen voor een bedrag van € 142 mln. (2015: € 63 mln.).
2. Deelname in vastgoedfondsen voor een bedrag van € 13 mln. (2015: € 10 mln.).

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen belangrijke gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Baten en lasten	2016	2015
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen		
Directe beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	479	245
Aandelen	12	0
Vastrentende waarden	40.925	41.170
Derivaten	-8.025	-4.374
Banken	-113	-69
Waardeoverdrachten	3	8
Overig	7	-9
Totaal directe beleggingsopbrengsten	33.288	36.971
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	8.002	6.228
Aandelen	57.559	64.290
Vastrentende waarden	143.627	-29.053
Derivaten	31.570	-27.024
Overige beleggingen	22.497	29.965
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	263.255	44.406
Kosten van vermogensbeheer		
Vastgoed	-21	-57
Aandelen	-91	-49
Vastrentende waarden	-3.621	-2.528
Derivaten	196	-259
Overige beleggingen	-1	-2
Overige vermogensbeheerkosten	-3.547	-3.476
De transactiekosten zijn gesaldeerd met de beleggingsopbrengsten. De transactiekosten kunnen niet betrouwbaar worden vastgesteld, omdat deze verrekend zijn in de aan- en verkoopprijzen.		
Totaal kosten vermogensbeheer	-7.478	-6.373
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen	289.065	75.004

Jaarrekening

[12] Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onroerende zaken	2	1
Aandelen	2.273	2.048
Vastrentende waarden	2.138	1.011
Overige beleggingen	-116	134

Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	4.297	3.194
--	-------	-------

Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers

4.297 **3.194**

[13] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers

Pensioenpremie werkgevers	29.389	28.211
Pensioenpremie werknemers	14.694	14.106
Inkoopsommen	7.180	7.963
Inkoopsommen TOP	123	145

51.386 **50.425**

Feitelijke premie	44.293	42.552
Kostendeekkende premie	62.686	58.445
Gedempte kostendeekkende premie	41.636	34.770

De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:

Actuarieel benodigd	51.102	50.431
Bijdragen voor risico deelnemers	210	235
Opslag in stand houden vereist vermogen	10.374	6.506
Opslag voor uitvoeringskosten	1.001	1.273

62.686 **58.445**

De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:

Actuarieel benodigd	24.156	29.461
Bijdragen voor risico deelnemers	210	235
Opslag in stand houden vereist vermogen	4.904	3.801
Opslag voor uitvoeringskosten	1.001	1.273
Voorwaardelijke componenten	11.365	0

41.636 **34.770**

De feitelijke premie is in 2015 gekoppeld aan de hoogte van de beleidsdekkingsgraad aan het eind van het voorgaande kalenderjaar volgens een tussen de sociale partners en het Fonds overeengekomen premiestaffel. De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendeekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd. In 2016 is de feitelijke premie niet meer gekoppeld aan de hoogte van de beleidsdekkingsgraad.

De feitelijke premie moet tenminste gelijk zijn aan de gedempte kostendeekkende premie. Aan deze eis is voor 2016 voldaan.

[14] Bijdragen voor risico deelnemers

Bijdragen Extra en Netto Pensioen

210

235

[15] Saldo van overdrachten van rechten

Overgenomen pensioenverplichtingen

1.520

2.960

Overgedragen pensioenverplichtingen

-1.015

-2.530

505

430

[16] Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers

Onttrekking i.v.m. inkoop rechten

-8.249

-8.447

Onttrekking i.v.m. overgedragen rechten

-77

-256

Onttrekking i.v.m. overlijden

0

-237

-8.326

-8.940

[17] Pensioenuitkeringen

Pensioenen

Ouderdomspensioen

-77.252

-75.826

Partnerpensioen

-16.205

-16.206

Wezenpensioen

-144

-149

Arbeidsongeschiktheidspensioen

-735

-823

Subtotaal

-94.336

-93.004

Jaarrekening

	2016	2015
<i>Andere uitkeringen</i>		
Afkoopsommen	-129	-69
Overige	-413	-359
Subtotaal	-542	-428
Totaal pensioenuitkeringen	-94.878	-93.432
[18] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen		
Pensioenopbouw	-57.430	-57.846
Indexering en overige toeslagen	-1.386	-4.693
Kanssystemen	2.467	3.233
Rentetoevoeging	1.662	-4.405
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	95.061	92.794
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	814	774
Wijzigen marktrente	-234.767	-134.788
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-670	-537
Wijziging actuariële uitgangspunten	-21.507	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-3.042	-2.858
	-218.798	-108.326
[19] Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling		
Onttrekking levensloop	182	295
	182	295
[20] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stortingen	-210	-235
Onttrekkingen	8.326	8.940
Rendement	-4.297	-3.194
	3.819	5.511
[21] Herverzekering		
Premies herverzekering	0	0
Uitkeringen uit herverzekering	2	8
Winstdeling herverzekering	0	-6
	2	2

	2016	2015
[22] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Personeelskosten	-1.169	-1.152
Administratie	-1.012	-1.023
Projectkosten	-214	-465
Kosten Bestuur	-376	-365
Huisvestingskosten	-111	-111
Contributies en bijdragen	-220	-218
Advieskosten	-112	-168
Actuaris	-101	-113
Automatisering en technische bedrijfsmiddelen	-72	-82
Communicatiekosten	-205	-139
Accountantscontrole van de jaarrekening	-70	-75
Overige kosten	-135	-112
	-3.797	-4.023
Kosten intern vermogensbeheer	905	890
	-2.892	-3.133
[23] Overige baten en lasten		
Vrijval overlijden	0	237
Fondsbijdrage levensloopregeling	-81	-154
Overige	4	19
	-77	102
Saldo van baten en lasten	24.495	-78.633

Jaarrekening

Accountantskosten

Deloitte heeft € 70.000 aan honorarium ten behoeve van de controle van de jaarrekening, als bedoeld in artikel 2:382 lid a BW, ten laste van het Fonds gebracht.

Bezoldiging bestuursleden

De gepensioneerde bestuursleden van Stichting Pensioenfonds TNO hebben in 2016 een bezoldiging ontvangen van € 9.000 per persoon. Voor de door de overige bestuursleden (werkgevers en werknemers) gemaakte uren is een vaste vergoeding aan de werkgevers betaald. De salarissom inclusief vakantietoeslag, 13e maand en sociale lasten van de directie bedroeg € 385.000 (2015: € 369.000).

Personeel

Gedurende het boekjaar 2016 had Stichting Pensioenfonds TNO 8,4 fte's in dienst (2015: 8,4).

Verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen het Fonds, de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. De bestuurders nemen deel aan de pensioenregeling van het Fonds op basis van de voorwaarden in het pensioenreglement.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

Er zijn meerjarige contracten met de vermogensbeheerder en de administrateur afgesloten. Het contract met de administrateur is jaarlijks opzegbaar en het contract met de vermogensbeheerder is op ieder moment opzegbaar.

Resultaatbestemming

Statutaire bepalingen omtrent de resultaat bestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming.

Resultaatverdeling

Het Bestuur heeft besloten het resultaat over het boekjaar 2016 als volgt te verdelen:

(in duizenden euro's)

	2016	2015
Fondsvermogen	24.495	-78.633
	24.495	-78.633

Actuariële analyse van het saldo

	2016	2015
Wijziging rentetermijnstructuur	-234.766	-134.788
Beleggingsopbrengsten	290.726	70.599
Premies	-8.122	-9.780
Waardeoverdrachten	-165	-107
Kosten	0	0
Uitkeringen	183	-638
Sterfte	1.867	2.855
Arbeidsongeschiktheid	600	615
Toeslagverlening	-1.386	-4.693
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	-21.507	0
Reguliere mutaties voorzieningen	-1.337	-1.403
Overige oorzaken	-1.598	-1.293
	24.495	-78.633

Risicoparagraaf

(bedragen in duizenden euro)

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd. Conform de berekeningen van het vereist eigen vermogen in het Actuarieel Rapport is de risicoparagraaf gebaseerd op basis van het doorkijkbeginsel (lookthrough-principe). In de risicoparagraaf worden de afzonderlijke risico's van het vereist eigen vermogen gerelateerd aan de voorziening voor risico Fonds. Er wordt getoetst op basis van het vereist eigen vermogen gebaseerd op de strategische verdeling. De impact van de afzonderlijke risico's wordt tevens getoond voor het feitelijk vereist eigen vermogen omdat de vereiste dekkingsgraad op basis van de feitelijke verdeling in het nieuwe FTK onder andere een belangrijke rol speelt bij de korte termijn risicohouding van het Fonds.

Solvabiliteitsrisico

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico dat het Fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het Fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het Fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het Fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het Pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkingsgraad. Hoeveel eigen vermogen het Fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkingsgraad om te bepalen of het Pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Eind 2016 wordt geen rekening meer gehouden met eventuele additionele risico's. Hieromtrent heeft afstemming plaats gevonden met Bestuur, waarmerkend actuaris en DNB. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2016 van 119,9% en 2015 van 119,5%.

	2016		2015	
	€	%	€	%
Renterisico (S1)	114.166	3,8	110.882	4,0
Zakelijke waarden risico (S2)	430.383	14,4	389.550	14,0
Valutarisico (S3)	151.417	5,1	138.189	5,0
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	0	0,0
Kredietrisico (S5)	169.115	5,6	151.582	5,5
Verzekeringstechnisch risico (S6)	76.225	2,5	71.783	2,6
Diversificatie-effect	-322.323	-10,8	-297.788	-10,8
Vereist eigen vermogen	618.983	20,7	564.198	20,3
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.240	-0,8	1.280	-0,8
	620.223	19,9	565.478	19,5
Aanwezige dekkingsgraad		110,3		110,2
Beleidsdekkingsgraad		106,1		111,7
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,1		104,2
Vereiste dekkingsgraad		119,9		119,5

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds is per 31 december 2016 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het Pensioenfonds in een tekort verkeert. In boekjaar 2016 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 106,1%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2015 van 111,7%, is de beleidsdekkingsgraad afgenomen met 5,6%-punt.

Onderstaande specificatie van het belegd vermogen wordt in het verdere verloop van deze risicoparagraaf gebruikt om de risico nader te kwantificeren.

	2016		2015	
	€	%	€	%
Vastgoed	124.918	3,8	76.058	2,5
Aandelen	776.436	23,4	771.241	25,0
Vastrentende waarden	2.206.498	66,4	2.010.715	65,3
Derivaten (per saldo)	24.710	0,7	25.374	0,8
Private Equity	193.143	5,8	197.111	6,4
Liquide middelen	21.911	0,7	40.694	1,3
Overige vorderingen	0	0,0	499	0,0
Kortlopende schulden	-25.186	-0,8	-42.204	-1,3
	3.322.430	100,0	3.079.488	100,0

Renterisico

Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Het Pensioenfonds kent een langere looptijd voor pensioenverplichtingen dan voor de looptijd van de beleggingen. Onderstaande duratiecijfers geven meer inzicht.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief rentederivaten) 8,1 (2015: 12,8)

Duratie van de pensioenverplichtingen 17,3 (2015: 16,7)

Voor de vaststelling van het renterisico bij het vereist eigen vermogen worden de kasstromen van de rentegevoelige beleggingen afgezet tegen de kasstromen van de voorziening pensioenverplichtingen. Vervolgens worden beide kasstromen afgezet tegen door DNB bepaalde renteschokken die per looptijd verschillen. Op basis van deze renteschokken kan de impact op de technische voorziening en de impact op alle rentegevoelige beleggingen worden berekend. Overeenkomstig kan een afdekkingspercentage worden berekend. Rentegevoeligheid is één van de belangrijkste factoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie van de portefeuille.

Derivaten

Met behulp van deze derivaten wordt het strategisch afdekkingspercentage vorm gegeven. Strategisch dekt het Fonds volgens het beleggingsmandaat 30% (2015: 50%) van het renterisico van haar verplichtingen af.

Hoogte buffer

Op basis van de berekeningen van het vereist eigen vermogen bedraagt de buffer voor het feitelijk renterisico 120.737 (4,0%) en voor het strategisch renterisico 114.166 (3,8%).

Aandelen en vastgoed

Het Pensioenfonds loopt het risico dat haar beleggingen in aandelen, vastgoed en hedgefonds en private equity in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwwaarden (prijsrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende aandelen en vastgoed categorieën getoond.

Verdeling aandelen en vastgoed per categorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Beursgenoteerd vastgoed	3.066	0,3	0	0,0
Niet-beursgenoteerd vastgoed	121.852	13,5	76.058	9,0
Ontwikkelde markten (Mature markets)	698.930	77,5	665.558	78,6
Opkomende markten (Emerging markets)	77.506	8,7	105.683	12,4
	901.354	100,0	847.299	100,0

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch aandelen- en vastgoedrisico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging. Deze standaardschokken zijn verder opgehoogd om zodoende rekening te houden met de volgende additionele risicocomponenten: leverage risico en liquiditeitsrisico. De buffer voor het feitelijk aandelen- en vastgoedrisico bedraagt 336.901 (11,3%) en voor het strategisch aandelen- en vastgoedrisico 430.383 (14,4%).

Valutarisico

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van het Pensioenfonds in euro's luiden terwijl een gedeelte van de beleggingen van het Pensioenfonds in andere valuta luiden. Het Pensioenfonds loopt het risico dat haar buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Het Pensioenfonds kiest er daarom voor om (een gedeelte) van haar buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het Pensioenfonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het Fonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro.

Het valutarisico wordt berekend aan de hand van een scenario waarbij wordt uitgegaan van een waardedaling van de beleggingen in vreemde valuta in ontwikkelde landen van 20% en van de beleggingen in vreemde valuta in opkomende markten van 35%. Het valutarisico is het totale negatieve effect op de waarde van alle beleggingen als gevolg van dit scenario.

Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten.

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Totaal beleggingen naar valuta voor afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.171.718	65,4	2.042.582	66,3
Amerikaanse dollar	601.294	18,1	534.426	17,4
Britse pound sterling	102.257	3,1	107.142	3,5
Japanse yen	73.734	2,2	61.373	2,0
Overige valuta	373.427	11,2	333.965	10,8
	3.322.430	100,0	3.079.488	100,0
<i>Totaal beleggingen naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.727.045	82,1	2.496.378	81,1
Amerikaanse dollar	234.318	7,1	252.907	8,2
Britse pound sterling	5.549	0,2	5.851	0,2
Japanse yen	13.343	0,4	2.794	0,1
Overige valuta	342.175	10,3	321.558	10,4
	3.322.430	100,0	3.079.488	100,0

Derivaten

Ter afdekking van de valutarisico's op de effectenportefeuille zijn er door de vermogensbeheerders valutatermijntransacties afgesloten. De post valutatermijntransacties bestaat uit de volgende transacties, omgerekend in euro per 31 december 2016:

in duizenden euro's

	aankoop transacties	verkoop transacties	uiterlijke einddatum
Amerikaanse dollar	411.501	-413.160	3-3-2017
Britse pound sterling	102.373	-102.279	3-3-2017
Japanse yen	62.485	-60.392	3-3-2017
	576.359	-575.831	

Jaarrekening

Strategisch dekt het Fonds 100% van haar liquide beleggingen in Amerikaanse dollar, Britse pound sterling en Japanse Yen af.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking. De buffer voor het feitelijk valuta risico bedraagt 119.482 (4,0%) en voor het strategisch valuta risico 151.417 (5,1%).

Kredietrisico

Het pensioenfonds loopt het risico dat één of meerdere van haar tegenpartijen niet aan de voorafgesproken betalingen kan voldoen. Bij de berekening van het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar. Een Europese AAA rating impliceert dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geclassificeerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd.

Rating vastrentende waarden:

	2016		2015	
	€	%	€	%
AAA	840.635	38,1	826.488	41,1
AA	359.674	16,3	330.477	16,4
A	285.594	12,9	241.689	12,0
BBB	281.622	12,8	293.693	14,6
Lager dan BBB	240.724	10,9	140.410	7,0
No rating	198.249	9,0	177.958	8,9
	2.206.498	100,0	2.010.715	100,0

Verdeling vastrentende waarden naar looptijd:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Fondsen	461.144	20,9	451.810	22,5
Resterende looptijd < 1 jaar	54.630	2,5	35.472	1,8
Resterende looptijd <= 5 jaar	311.656	14,1	284.715	14,2
Resterende looptijd >= 5 jaar	1.379.068	62,5	1.238.718	61,5
	2.206.498	100,0	2.010.715	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd conform de ratingverdeling van de vastrentende waardenportefeuille. Naar mate de rating slechter wordt neemt de te hanteren buffer toe. Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer voor het feitelijk kredietrisico van 161.939 (5,4%) en voor het strategisch kredietrisico van 169.115 (5,6%).

Verzekeringstechnisch risico

Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevensrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

Hoogte buffer

De buffer voor het feitelijk verzekeringstechnisch risico bedraagt 76.225 (2,5%) en voor het strategisch verzekeringstechnisch risico 76.225 (2,5%).

Concentratierisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen.

De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook "grote posten" zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd

	2016		2015	
	€	%	€	%
vastgoed				
<i>Verdeling onroerende zaken per sector:</i>				
Kantoren	3.950	3,2	4.300	5,7
Beursgenoteerd vastgoed	3.066	2,4	0	0,0
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	117.902	94,4	71.758	94,3
	124.918	100,0	76.058	100,0
<i>Verdeling onroerende zaken per regio:</i>				
Europa	106.915	85,6	55.694	73,2
Noord-Amerika	3.106	2,5	2.536	3,3
Pacific	1.984	1,6	3.369	4,4
Azië	12.748	10,2	14.459	19,1
Overige	165	0,1	0	0,0
	124.918	100,0	76.058	100,0

Jaarrekening

Aandelen*Verdeling aandelen per regio:*

	2016		2015	
	€	%	€	%
Europa	320.318	41,3	297.681	38,6
Noord-Amerika	244.633	31,5	259.396	33,6
Pacific	139.725	18,0	95.906	12,4
Azië	43.250	5,6	96.721	12,5
Overige	28.510	3,6	21.537	2,9
	776.436	100,0	771.241	100,0

Grote posten: aandelen van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 10% van de totale beleggingen in aandelen

Vanguard Investment Series PLC - SRI European Stock	259.768	33,5	288.398	37,4
Vanguard Inst. Index Fund	94.440	12,2	253.262	32,8

Vastrentende waarden*Verdeling vastrentende waarden per regio:*

	2016		2015	
	€	%	€	%
Europa	1.783.390	80,8	1.713.109	85,2
Noord-Amerika	243.383	11,0	137.754	6,9
Pacific	12.848	0,6	18.020	0,9
Azië	36.708	1,7	37.569	1,9
Overige	130.169	5,9	104.263	5,1
	2.206.498	100,0	2.010.715	100,0

Grote posten: vastrentende waarden van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 5% van de totale beleggingen in vastrentende waarden

Staatsobligaties Duitsland	358.153	16,2	344.016	17,1
Staatsobligaties Nederland	344.702	15,6	316.036	15,7
Staatsobligaties Frankrijk	165.832	7,5	157.422	7,8
DMF Hypotheken	163.640	7,4	153.612	7,6

Effect toerekenen naar totale vereiste dekkinggraad

Om van de vereiste dekkinggraad voor risico Fonds te geraken tot de vereiste dekkinggraad dient een aanpassing van 0,8%-punt toegevoegd te worden op basis van de feitelijke verdeling en een aanpassing van 0,8%-punt op basis van de strategische verdeling. Deze aanpassingen dienen gemaakt te worden omdat het Fonds een technische voorziening voor risico deelnemers heeft.

Er zijn geen beleggingen uitgeleend en er zijn geen beleggingen in de aan het Fonds verbonden ondernemingen.

Rijswijk, 6 juni 2017

Bestuur Stichting Pensioenfonds TNO

Er zijn veel ontwikkelingen geweest van toen tot nu, maar één ding is niet veranderd... 75 jaar geleden zijn we opgericht om medewerkers financiële zekerheid te bieden. Voor als ze stoppen met werken of voor een partner- en wezenpensioen. Dat is waar wij ons ook nu en in de toekomst voor inzetten: geld voor de toekomst.

Overige gegevens

Resultaatbestemming

Statutaire bepalingen omtrent de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Hiervoor wordt verwezen naar de opgenomen verklaring op pagina 105.

Verklaringen

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk is aan Aon Hewitt Nederland cv de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het Pensioenfonds. Omdat Aon Hewitt Nederland cv beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Aon Hewitt Nederland cv wel andere werkzaamheden verrichten voor het Pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het Bestuur van het Pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op EUR 15.000.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven EUR 750.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het Pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het Pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het Pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het Pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het Pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (Vereist eigen vermogen).

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds TNO is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Rotterdam, 26 juni 2017

Drs. M. van de Velde AAG
verbonden aan Aon Hewitt Nederland cv

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het Bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO

Verklaring over de jaarrekening 2016

VERKLARING OVER DE IN HET VERSLAG OVER HET BOEKJAAR 1 JANUARI 2016 TOT EN MET 31 DECEMBER 2016 OPGENOMEN JAARREKENING 2016

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit verslag over het boekjaar 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds TNO per 31 december 2016 en van het saldo van baten en lasten over 2016 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

1. De balans per 31 december 2016;
2. De staat van baten en lasten over 2016;
3. De toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie "Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening".

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op € 15 miljoen. De materialiteit is gebaseerd op 0,5% van de som van het aanwezige stichtingskapitaal en reserves en de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het Bestuur overeengekomen dat wij aan het Bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 0,75 miljoen rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het Bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Financiële positie en de gevoeligheden ten aanzien van de waardering van de technische voorzieningen voor risico pensioenfondsen

De technische voorzieningen voor risico pensioenfondsen waaronder de technische voorziening pensioenverplichtingen betreft de belangrijkste verplichting in de balans van Stichting Pensioenfondsen TNO en vormt één van de belangrijkste componenten voor de berekening van de actuele dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad. Per 31 december 2016 bedraagt de actuele dekkingsgraad 110,3 procent en de beleidsdekkingsgraad 106,1 procent.

Bij onze controle hebben wij bijzondere aandacht gegeven aan de voorziening voor pensioenverplichtingen waarvan de waardering gevoelig is voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen.

Stichting Pensioenfondsen TNO heeft in de grondslagen voor waardering van activa en passiva op pagina 78 en 79 de grondslagen voor de waardering van de technische voorziening pensioenverplichtingen toegelicht. In noot [6] bij de jaarrekening is een verdere detaillering van de technische voorziening pensioenverplichtingen gegeven. Uit deze detaillering blijkt dat aanpassingen hebben plaatsgevonden in de (actuariële) veronderstellingen door toepassing van de in 2016 verschenen nieuwe prognosetafel 2016 van het Actuarieel Genootschap en een actualisering van de fondsafhankelijke ervaringssterfte. Volgens deze toelichting en de toelichting op pagina 77 is de technische voorziening pensioenverplichtingen hierdoor Euro 21,5 miljoen hoger uitgekomen.

Wij hebben de redelijkheid van de aannames en schattingen van het Bestuur met betrekking tot de gekozen (actuariële) veronderstellingen en de gehanteerde waarderingsgrondslagen getoetst en besproken met de certificerend actuaaris. De certificerend actuaaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorziening pensioenverplichtingen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen uit de Pensioenwet. Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde administratieve basisgegevens te toetsen.

Waardering van (illiquide) beleggingen

De beleggingen zijn een significante post op de balans van Stichting Pensioenfondsen TNO. Deze beleggingen dienen volgens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde.

Voor een groot deel van de beleggingen is de marktwaarde te toetsen aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten, maar er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van waarderingsmodellen. Het met behulp van deze modellen bepalen van de marktwaarde is complex en bevat subjectieve elementen die bij de berekening worden gehanteerd.

In de grondslagen voor waardering van activa en passiva op pagina 78 alsmede in noot [1] bij de jaarrekening geeft Stichting Pensioenfondsen TNO inzicht in de gehanteerde waarderingsmethoden van de beleggingen. Uit deze toelichting blijkt dat ultimo 2016 ruim € 315 miljoen is gewaardeerd met behulp van waarderingsmodellen en technieken.

Wij hebben beoordeeld of de in de grondslagen voor de waardering van activa en passiva op pagina 78 alsmede in de toelichting 'Beleggingen voor risico pensioenfondsen' beschreven methoden en technieken geschikt zijn om, binnen

de geldende verslaggevingsregels, te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Verder hebben wij getoetst of de toepassing van deze modellen is uitgevoerd overeenkomstig de uitgangspunten.

Daarnaast hebben wij de veronderstellingen die het Bestuur hierbij heeft gemaakt geëvalueerd om de redelijkheid hiervan vast te stellen.

Betrouwbare uitvoering van processen voor vermogensbeheer en rechtenbeheer bij uitvoeringsorganisaties

Stichting Pensioenfonds TNO heeft de uitvoering van de pensioenadministratie en een deel van het vermogensbeheer uitbesteed, maar blijft conform wetgeving eindverantwoordelijk voor de gehele dienstverleningsketen. De financiële informatie die ontvangen wordt van de uitvoeringsorganisaties is opgenomen in de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds TNO. Stichting Pensioenfonds TNO loopt het risico dat de uitbesteede processen niet of onvoldoende worden beheerst en/of dat de ontvangen financiële informatie van de uitvoeringsorganisaties niet betrouwbaar is. In het bestuursverslag op pagina 44 in het hoofdstuk Risicobeheer, geeft het Bestuur een nadere toelichting over de uitbesteding en de wijze waarop risico's verbonden met deze uitbesteding worden beheerst.

Wij hebben de juiste werking van interne beheersingsmaatregelen bij de uitvoeringsorganisaties, voor zover relevant voor onze controle van de jaarrekening, beoordeeld. Hierbij hebben wij gebruik gemaakt van de ontvangen 3402 type II-rapportages. Verder hebben wij kennis genomen van de rapportages van de uitvoeringsorganisaties en de toelichtingen hierop aan het Bestuur. Daarnaast hebben wij gegevensgerichte cijferanalyses en deelwaarnemingen uitgevoerd, gericht op de uitkomsten van de relevante financiële informatiestromen.

VERKLARING OVER DE IN HET VERSLAG OVER HET BOEKJAAR 1 JANUARI 2016 TOT EN MET 31 DECEMBER 2016 OPGENOMEN ANDERE INFORMATIE

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het verslag over het boekjaar 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 andere informatie, die bestaat uit:

- Fondskarakteristieken;
- Bestuursverslag;
- Overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- Met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- Alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de fondskarakteristieken, het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

VERKLARING BETREFFENDE OVERIGE DOOR WET- OF REGELGEVING GESTELDE VEREISTEN

Benoeming

Wij zijn door het Bestuur benoemd als accountant van Stichting Pensioenfonds TNO vanaf de controle van het boekjaar 2015 en zijn sinds die datum tot op heden de externe accountant.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor de jaarrekening

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het Bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het Bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het Bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het Bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het Bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is, waarbij opgemerkt wordt dat het Bestuur op basis van de Pensioenwet het korten van pensioenen als ultimatum remedium kan inzetten.

Het Bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De organen belast met governance zijn verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het Bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.

- Het vaststellen dat de door het Bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaet zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven.
- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen.
- Het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het Bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het Bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het Bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de het Bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 26 juni 2017

Deloitte Accountants B.V.
Drs. M. van Luijk RA

Paraaf voor identificatiedoeleinden:

Bijlagen

1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2016)

Het Fonds verzorgt de pensioenregelingen voor onderstaande aangesloten werkgevers.

Batavia Biosciences B.V.
 Biodentify B.V.
 BiosparQ B.V.
 CelSian Glass & Solar B.V.
 Cosanta B.V.
 Delft Patents B.V.
 Den Haag Centrum voor Strategische Studies
 Diana FEA B.V.
 Ducares B.V.
 Efectis B.V.
 ENDURES B.V.
 EuroLoop B.V.
 First Dutch Innovations B.V.
 Fytagoras B.V.
 Investors in People Nederland B.V.
 Keuren en Kalibreren B.V.
 Lightweight Structures B.V.
 MARIN
 NMi Certin B.V.
 ProQares B.V.
 RONT Management Consultants
 Stichting Pensioenfonds TNO
 TASS B.V.
 TASS International Homologations B.V.
 TASS International Powertrain Center B.V.
 TASS International Safety Center B.V.
 TNO
 TNO Bedrijven B.V.
 TNO Heimolen B.V.
 Trinomics B.V.
 Triskelion B.V.
 TÜV Rheinland Nederland B.V.
 Verispect B.V.
 VSL B.V.

2. Begrippenlijst

1. ABTN

Afkorting voor 'Actuariële en Bedrijfstechnische Nota'. In een ABTN beschrijft het Bestuur van een pensioenfonds de financiële opzet, de technische uitgangspunten en het beleid van het Pensioenfonds. Zo staat in een ABTN wat de verplichtingen zijn naar de deelnemers, hoe wordt omgegaan met risico's en wat de uitgangspunten zijn voor de beleggingen. Een ABTN kan gezien worden als het bedrijfsplan van een pensioenfonds.

2. Accounting standaarden

Lijst met richtlijnen voor het opstellen van een jaarrekening en jaarverslag. Beursgenoteerde ondernemingen, banken en verzekeringsmaatschappijen zijn vanaf 2005 verplicht om de International Financial Reporting Standards (IFRS) te gebruiken. Het doel van de IFRS is om de transparantie en internationale vergelijkbaarheid van jaarrekeningen en jaarverslagen te verbeteren. Niet-beursgenoteerde bedrijven, zoals een pensioenfonds, hebben de keuze om de IFRS toe te passen of de Nederlandse Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving te gebruiken. Het Pensioenfonds heeft gekozen voor de Nederlandse Richtlijnen voor Jaarverslaggeving.

3. Actuariële grondslagen

De uitgangspunten waarmee een actuaris berekeningen doet voor een verzekering of pensioen. Voorbeelden hiervan zijn de rekenrente, de sterftekansen, arbeidsongeschiktheidskansen, revalideringskansen, frequenties van getrouwd zijn, kostenopslagen (bijvoorbeeld administratie en uitbetalingskosten).

4. Actuaris

Een actuaris berekent en evalueert de financiële risico's van verzekeringen en pensioenen. Een actuaris kan antwoord geven op de vraag wat de kostprijs en de waarde van toekomstige pensioenuitkeringen is.

5. Actuele dekkingsgraad

De dekkingsgraad is de verhouding tussen de bezittingen en verplichtingen. Is de dekkingsgraad 100%, dan is er precies genoeg geld om alle pensioenen te betalen. Hoe hoger de dekkingsgraad, hoe beter de financiële situatie. De actuele dekkingsgraad is een momentopname: deze geeft de financiële situatie op één moment weer.

6. Actuele waarde

De actuele waarde is de waarde van beleggingen op de balansdatum. Voor beleggingen, zoals aandelen en obligaties, is de actuele waarde de beurswaarde. Voor beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en *Private Equity*, wordt de actuele waarde afgeleid van taxaties en/of recente transacties in vergelijkbare beleggingen. Voor hypotheekleningen, wordt de actuele waarde bepaald op basis van hoeveel geld vrijkomt minus de kosten als de lening of hypotheek afloopt.

7. AFM

Afkorting voor 'Autoriteit Financiële Markten'. De AFM is samen met DNB toezichthouder op de financiële sector. De AFM richt zich daarbij op financiële instellingen, zoals banken, pensioenfondsen en verzekeraars, en stimuleert deze financiële instellingen om eerlijk en open te werken.

8. ALM-studie

Afkorting voor 'Asset Liability Management' studie. Bij een ALM-studie wordt geanalyseerd wat de impact is van het financierings-, beleggings- en indexatiebeleid op zowel het verwachte pensioenresultaat als de korte- en langetermijrisico's. Op basis van de uitkomsten van deze ALM-studie wordt het beleggingsbeleid opgesteld.

9. AOW-overbruggingspensioen

Het AOW-overbruggingspensioen is een uitkering voor de periode waarin men wel al (gedeeltelijk) met pensioen is, maar nog geen AOW krijgt. Hiervoor kan een deel van het ouderdomspensioen gebruikt worden.

10. Beleggingsmix

Verdeling van de beleggingen over de verschillende beleggingscategorieën.

11. Beleidsdekkingsgraad

De *dekkingsgraad* laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een *dekkingsgraad* van 100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde *dekkingsgraad* van de laatste twaalf maanden. De beleidsdekkingsgraad vormt een belangrijk cijfer voor het herstelplan en het bepalen van de hoogte van de premie en de *toeslag*.

12. Benchmark

Een vergelijking van de resultaten van de eigen organisatie met vergelijkbare organisaties.

13. Beurskoers

Marktprijs van een aandeel, obligatie of andere waardepapieren die op de beurs worden verhandeld.

14. Compliance

Het toezicht op de naleving van wet- en regelgeving en gedragscodes die van toepassing zijn voor een organisatie.

15. Contante waarde

Het bedrag dat op dit moment nodig is om een of meerdere betalingen in de toekomst te kunnen doen. Hierbij wordt rekening gehouden met de rentegroei (rekenrente) en eventuele *actuariële grondslagen*.

16. Coupon

Genummerd deel van een obligatie waarop de jaarlijkse rente wordt uitbetaald.

17. Credit spread

Het verschil in *rendement* tussen een bedrijfsobligatie en een staatsobligatie in dezelfde valuta en met dezelfde *duration*.

18. Custodian

Vroeger gingen verkochte effecten van hand tot hand. Tegenwoordig worden deze fysieke stukken bij een aangewezen partij, een custodian of bewaarbank genoemd, in bewaring gegeven. Een financiële instelling houdt bij hoeveel en welke effecten verhandeld zijn.

19. Defined benefit

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de pensioenuitkering vooraf is bepaald.

20. Defined contribution

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de inleg, ofwel de premie, is bepaald. De hoogte van de pensioenuitkering is afhankelijk van de premie-inleg, de beleggingsresultaten en het tarief voor de inkoop van het pensioen op de pensioendatum. Op het moment van pensionering wordt het opgebouwde kapitaal namelijk gebruikt om een pensioen van te kopen.

21. Dekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een dekkingsgraad van 100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De dekkingsgraad is de verhouding tussen de waarde van de pensioenaanspraken op een bepaalde datum en het aanwezige vermogen.

22. Dekkingstekort

Van een dekkingstekort is sprake als de *dekkingsgraad* lager is dan de wettelijke minimaal vereiste *dekkingsgraad* van 104,2%.

23. Derivaten

Financiële contracten waarvan de hoogte afhankelijk is van een of meer onderliggende waarden. Voorbeelden van derivaten zijn *opties*, termijncontracten en *rente- en valuta swaps*.

24. Directe beleggingsopbrengsten

Onder directe beleggingsopbrengsten worden verstaan: huur-, dividend- en renteopbrengsten van beleggingen.

25. DNB

Afkorting voor 'De Nederlandsche Bank'. DNB is samen met de AFM toezichthouder op de financiële sector. DNB richt zich op de financiële stabiliteit van het financiële systeem als geheel. Ze houden onder andere toezicht op het naleven van de Pensioenwet.

26. Duration

De duration is een graadmeter voor het renterisico van een obligatie en wordt uitgedrukt in jaren. Het wordt berekend op basis van gewogen gemiddelden van de tijdsperioden tot de rente en uitkering worden ontvangen. In de regel geldt: hoe langer de looptijd van een obligatie, hoe gevoeliger de koers van die obligatie is voor renteveranderingen. Als men een daling van de rente verwacht, is het profijtelijk een obligatie met een zo lang mogelijke duration te kopen, aangezien de koers daarvan het meest zal oplopen.

27. Exposure

Het bedrag waarover risico wordt gelopen.

28. Extra Pensioen

Sinds 2012 is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico extra pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Extra Pensioen. De premie wordt, net als de premie voor de verplichte pensioenopbouw, ingehouden op het salaris.

29. FIRM

Afkorting voor 'Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode'. Dit is een methode van De Nederlandsche Bank om een risicoprofiel te maken van een financiële instelling. Ook voor pensioenfonds wordt deze methode gebruikt.

30. Franchise

Het deel van het pensioengevend salaris waarover geen pensioen wordt opgebouwd. Dit wordt ook wel drempelbedrag genoemd. Bij de pensioenopbouw wordt namelijk rekening gehouden met de AOW die men van de overheid ontvangt. Over het pensioengevend salaris minus de franchise wordt pensioen opgebouwd.

31.FTK

Afkorting voor 'Financieel toetsingskader'. Het FTK is het onderdeel van de Pensioenwet waarin de financiële eisen voor pensioenfondsen en verzekeraars zijn vastgelegd.

32.Future

Termijncontract dat op de beurs wordt verhandeld. Het is een overeenkomst waarin de koop en verkoop van financiële producten voor een vooraf gesteld prijs en tijd zijn vastgelegd.

33.Haalbaarheidstoets

Sinds 2015 moeten alle Nederlandse pensioenfondsen volgens de regels van De Nederlandsche Bank een haalbaarheidstoets uitvoeren. De haalbaarheidstoets stelt twee zaken vast. Ten eerste of op basis van de financiële opzet van een pensioenfonds de pensioenambitie gerealiseerd kan worden. Ten tweede wordt vastgesteld of het pensioenresultaat in een slechtweerscenario niet meer afwijkt van de ambitie dan dat de sociale partners als maximaal acceptabel hebben bepaald.

34.Hedge Funds

Beleggingsfondsen die een zo hoog mogelijk positief *rendement* willen halen door bepaalde effecten te beschermen tegen ongewenste koersveranderingen door weer andere investeringen. In de regel gelden voor deze fondsen minder beleggingsrestricties. Ook kunnen ze gebruikmaken van leverage ofwel *rendement* verbeteren met geleend geld.

35.Hedgen

Het afdekken van financieel risico van een investering, bijvoorbeeld een belegging, door een andere investering.

36.Herstelplansystematiek

Vanuit het nieuwe Financiële Toetsingskader (FTK) hanteert De Nederlandsche Bank vanaf 2015 een aanpak voor herstelplannen, waarbij een pensioenfonds elk jaar opnieuw moet aantonen dat het vanaf dat moment kan herstellen binnen de wettelijke hersteltermijn.

37.Index

Een indexcijfer of kortweg index is een economische indicator voor de financiële ontwikkeling van bijvoorbeeld aandelen. Als het gaat om een index van verschillende eenheden, zoals bij de beurskoersen in Amsterdam, is de index een gewogen gemiddelde.

38.Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten vallen de gerealiseerde verkoopresultaten inclusief valutaresultaten en de niet-gerealiseerde herwaarderingsresultaten.

39.Intrinsieke waarde

De intrinsieke waarde per aandeel is de 'werkelijke' waarde van dat aandeel. Deze waarde wordt berekend door de waarde van de bezittingen (activa) te verminderen met de schulden (passiva) en dat saldo te delen door het aantal uitstaande aandelen.

40.ISAE 3402

Afkorting voor 'International Standard on Assurance Engagement 3402'. De ISAE 3402 is een richtlijn voor rapportages en verklaringen over beheersingsprocessen die vanaf 2011 is ingegaan.

41. Kansstelsels

Voor het berekenen van de hoogte van pensioenaanspraken wordt gebruikgemaakt van diverse kansberekeningen. Deze verschillende kansberekeningen wordt ook wel aangeduid met kansstelsels. Voorbeelden hiervan zijn sterftekansen, invalideringskansen, ontslagkansen, kans op gehuwdheid en kansen rondom individuele loonontwikkeling.

42. Koopsom

Naast het betalen van de maandelijkse verplichte pensioenpremie voor de pensioenopbouw, is het ook mogelijk om het pensioenkapitaal aan te vullen met een koopsom. Een koopsom is in feite een extra bedrag dat men aan de pensioenuitvoerder betaald. Van dat extra pensioenkapitaal kan men als men met pensioen gaat extra pensioenaanspraken kopen.

43. Kostendekkende premie

Pensioenfondsen zijn wettelijk verplicht om tenminste een kostendekkende pensioenpremie te hanteren. Om te berekenen of een premie kostendekkend is, worden de wettelijke richtlijnen van De Nederlandsche Bank gebruikt.

44. Matchingportefeuille

Om aan financiële verplichtingen te kunnen voldoen, zoals het uitbetalen van pensioenen, moet een pensioenfonds tijdig voldoende financiële middelen beschikbaar hebben. De beleggingen die voor deze kasstroom moeten zorgen, vormen samen de matchingportefeuille.

45. Middelloonregeling

Elk jaar bouwt een deelnemer een stukje pensioen op. Het pensioen dat men zo opbouwt, is de optelsom van al die stukjes. Dit is een middelloonregeling. Vanaf de pensioendatum ontvangt men dit pensioen zo lang men leeft.

46. Minimaal vereiste dekkingsgraad

De overheid stelt in het kader van het toezicht op de pensioenfondsen eisen aan de solvabiliteit. Dit vindt zijn uitwerking in een minimum dekkingsgraad. Een pensioenfonds dat onder de minimale dekkingsgraad komt (in Nederland 105%) moet een herstelplan afspreken met de toezichthouder, waarin binnen een beperkte termijn de onderdekking wordt weggewerkt.

47. Nominale waarde

Dit is de waarde zoals die op een aandeel of obligatie is aangegeven. Bij een koers van 100 (= 100%) is de prijs van het waardepapier gelijk aan de nominale waarde.

48. Opbouwpercentage

Ieder jaar bouwt men pensioen op over een deel van het brutoloon dat men in dat jaar verdient. Het deel van het loon waarover geen pensioen wordt opgebouwd, is het drempelbedrag. Dat drempelbedrag wordt ook wel 'franchise' genoemd. Over het brutoloon minus de *franchise* bouwt men jaarlijks 1,75% aan *ouderdomspensioen* op. Deze 1,75% is het opbouwpercentage van het *ouderdomspensioen*.

49. Optie

Verhandelbaar recht om iets te mogen kopen (call optie) of te mogen verkopen (put optie) tegen een vooraf vastgestelde prijs gedurende een vooraf vastgestelde termijn.

50. Ouderdomspensioen

Het pensioen dat vanaf de pensioendatum levenslang aan de deelnemer wordt uitgekeerd.

51. Outperformance/underperformance

Het verschil tussen het behaalde *rendement* en het *rendement* van de *benchmark*. Bij out- of underperformance van een portefeuille is het *rendement* hoger (outperformance) of lager (underperformance) dan de *benchmark*.

52. Over- of onderweging

In een beleggingscategorie zitten vaak van het ene aandeel meer in dan van het andere. Het Pensioenfonds heeft hiervoor uitgangspunten opgesteld. Als van die uitgangspunten af wordt geweken, is er sprake van overweging (meer aandelen) of onderweging (minder aandelen).

53. Netto Pensioen

Vanaf 2015 is het salaris waarover pensioen opgebouwd wordt gemaximeerd. In 2016 is dat maximale pensioengevende salaris € 101.519 (2017: € 103.317). Voor deelnemers van het Pensioenfonds die meer verdienen, is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico een netto pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Netto Pensioen. De netto premie wordt ingehouden op het netto salaris.

54. Partnerpensioen

Het pensioen dat wordt uitgekeerd aan de nabestaande als de (gewezen) deelnemer of gepensioneerd overlijdt. Dit pensioen gaat in vanaf de eerstvolgende maand na het overlijden van de (gewezen) deelnemer of gepensioneerd.

55. Pensioengrondslag

Het bedrag waarover men *ouderdomspensioen* opbouwt heet pensioengrondslag. De pensioengrondslag is niet gelijk aan het brutoloon. Er wordt namelijk rekening gehouden met de AOW, die men van de overheid ontvangt vanaf de AOW-leeftijd. Dat deel van het loon waarover men geen pensioen opbouwt, is het drempelbedrag (ook wel *franchise* genoemd). Het brutoloon minus de *franchise* is de pensioengrondslag. Bij het brutoloon worden ook de vakantietoeslag en eventuele andere pensioengevende toeslagen zoals de 13e maand meegeteld.

56. Pensioenresultaat

De ontwikkeling van het pensioenresultaat geeft de koopkracht van het pensioen weer. De ontwikkeling van het pensioen inclusief de toeslagverlening wordt dan vergeleken met de ontwikkeling van de prijzen in Nederland. Blijft het pensioen gelijk, zoals de laatste jaren het geval is, maar stijgen de prijzen (inflatie), dan daalt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen met hun pensioen minder kopen. Als de prijzen bij een gelijkblijvend pensioen zouden dalen (deflatie), dan stijgt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen dan met hun pensioen meer kopen.

57. Performance

Het *rendement* dat is behaald met de beleggingen.

58. Premievrije aanspraak

Dit is opgebouwd pensioen waarvoor geen premies meer betaald worden, bijvoorbeeld omdat een deelnemer niet meer bij een aangesloten werkgever werkt. Als de deelnemer een nieuwe baan heeft, dan kan hij of zij ervoor kiezen om de waarde van deze premievrije aanspraak over te dragen naar het nieuwe pensioenfonds (*waardeoverdracht*). Een andere vorm van een premievrije aanspraak is het bijzonder *partnerpensioen* dat de ex-partner ontvangt bij scheiding of het beëindigen van een geregistreerd partnerschap.

59. Private Equity

Een belegging bij een niet-beursgenoteerde onderneming.

60. Prognosetafel

Voor pensioenberekeningen wordt onder andere een prognosetafel gebruikt. Dit is een tabel die de trend in overlevingskansen aangeeft. Een pensioen wordt immers zo lang men leeft uitgekeerd. Voor een pensioenfonds is het belangrijk om de juiste inschatting te maken of het kapitaal van een pensioenfonds toereikend is.

61. Reële dekkingsgraad

In de reële dekkingsgraad wordt de verwachte stijging van de prijzen meegenomen als pensioenverplichting. Een reële dekkingsgraad van 100% wil zeggen dat het Fonds voldoende vermogen heeft om aan de pensioenverplichtingen te voldoen én om de pensioenen volledig te verhogen met de verwachte stijging van de prijzen. Voor de berekening van de contante waarde van de toekomstige indexatie ten behoeve van de reële dekkingsgraad is een rekenrente van 6,75% gehanteerd.

62. Rendement

Het *rendement* geeft weer hoeveel het vermogen van een pensioenfonds is gegroeid of gedaald.

63. Rente swap

Een rente swap is een overeenkomst om renterisico's af te dekken of te beheersen. Met een rente swap wordt de ruil van rentestromen of renterisico's met een andere partij vastgelegd. In de regel heeft het Pensioenfonds een receiver swap. Hierbij wordt een vaste rente ontvangen en een variabele korte rente betaald, zodat renterisico's van betalingsverplichtingen worden opgevangen.

64. Rentetermijnstructuur

Ook wel *yield curve* genoemd. De rentetermijnstructuur geeft het verband weer tussen de looptijd van een vastrentende belegging en de daarop te ontvangen marktrente.

65. Reservetekort

Een pensioenfonds heeft een reservetekort als de *beleidsdekkingsgraad* lager is dan de wettelijk vereiste *beleidsdekkingsgraad*.

66. Securities Lending

Dit is het uitlenen van effecten. Net als bij een gewone geldlening gebeurt dit tegen een vergoeding.

67. Service Level Agreement (SLA)

De afspraken waaraan de dienstverlening/service moet voldoen.

68. Solvabiliteit

Het vermogen om nu en op lange termijn aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

69. Solvabiliteitstoets

Toets die in kaart brengt of een pensioenfonds aan zijn financiële verplichtingen kan voldoen. Het vrij beschikbare kapitaal moet dan ten minste gelijk zijn aan het totaal van de pensioenverplichtingen van nu en voor over een jaar.

70. Toeslag

Vanaf 2016 heeft het Pensioenfonds als doel de pensioenen mee te laten groeien met de stijging van de prijzen. Als maatstaf wordt de consumentenprijsindex afgeleid (CPI-afgeleid) gehanteerd van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De toeslagverlening wordt uit beleggingsrendement gefinancierd. De toeslag wordt vastgesteld volgens wettelijke

rekenregels. De toekomstbestendigheidstoets bepaalt hoe hoog de toeslag wordt. De toeslag wordt gefinancierd uit de financiële ruimte die beschikbaar is boven de 110%. Indien de beleidsdekkingsgraad eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% dan kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen. Op basis van de financiële situatie beslist het Bestuur van het Fonds jaarlijks hoe hoog de toeslag precies wordt.

71. Totale premie

De pensioenpremie die door de werkgever wordt betaald. Hierin zit ook het werknemersdeel.

72. Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP)

De regeling voor het Tijdelijk Ouderdomspensioen is in 1996 ingegaan als vervanger van de VUT. Met de TOP-regeling kon kapitaal opgebouwd worden voor een tijdelijk bruto pensioen voor de periode tussen de leeftijd van 62 en 65 jaar. Inmiddels is deze regeling gestopt. Ook alle premiebetalingen zijn inmiddels gestopt. Het pensioenkapitaal van de TOP-regeling wordt belegd via Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

73. Ultimate Forward Rate (UFR)

DNB publiceert op maandbasis de actuele rentetermijnstructuur (RTS) voor de waardering van de verplichtingen van pensioenfondsen. Introductie van de Ultimate Forward Rate betreft een aanpassing van het deel van de RTS voorbij het zogenoemde laatste liquide punt (20 jaar).

74. Vastgoed

Beleggingen in niet-beursgenoteerd vastgoed.

75. Vastrentende waarden

Hypotheeken, leningen op schuldbekentenissen en obligaties.

76. Vereiste dekkingsgraad

Is de dekkingsgraad die wordt berekend op basis van het vereist eigen vermogen. Dit is het vermogen dat nodig is om met een 97,5% zekerheid te voorkomen dat de waarde van de beleggingen binnen 1 jaar lager is dan de technische reserves (Voorziening Pensioenverplichtingen).

77. Verzekeringstechnische analyse

Ook wel actuariële analyse genoemd. In deze analyse worden door de actuaris de verschillen tussen de gehanteerde *actuariële grondslagen* en werkelijke ontwikkelingen verklaard.

78. Verzekeringstechnische risico's

Bij het verzekeren van pensioenaanspraken loopt een pensioenfonds diverse risico's. Zo is er een langlevensrisico voor het *ouderdomspensioen* als verzekerden langer leven dan volgens de gebruikte overlevingstafel wordt verwacht. Voor het nabestaandenpensioen loopt het Fonds een kortlevensrisico als de verzekerden korter leven dan volgens de overlevingstafel wordt verwacht. Ook het invaliditeitsrisico kan tot de verzekeringstechnische risico's gerekend worden.

79. Volatiliteit

De beweeglijkheid van de beleggingsrendementen.

80. Voorziening pensioenverplichtingen (VPV)

Het vermogen dat een pensioenfonds nodig heeft om op de balansdatum alle pensioenverplichtingen te kunnen dekken.

81. Waardeoverdracht

Als men van werkgever verandert en daardoor naar een andere pensioenuitvoerder gaat, kan men ervoor kiezen om de waarde van het opgebouwde pensioen mee te nemen. Dat heet waardeoverdracht. Dit wettelijke recht heeft als doel pensioenbreuk en/of versnippering van pensioenaanspraken over verschillende pensioenuitvoerders zo veel mogelijk te beperken.

82. Waardevast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de prijsstijgingen.

83. Welvaartsvast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de algemene salarisstijgingen.

84. Yield curve

Zie *rentetermijnstructuur*.

85. Zakelijke waarden

Verzamelnaam voor beleggingen in aandelen, vastgoed en andere risicodragende beleggingen, die geen zekerheid bieden dat de nominale waarde niet wordt aangetast.

3. Overzicht huidige en nevenfuncties 2016

Naam	Huidige functie	Nevenfuncties
Ir. D. Ph. Schmidt	Medewerker speciale projecten	Fonds Schiedam Vlaardingen (Bestuurslid, lid beleggingscommissie) Schmidt advies en bestuursdiensten (Zelfstandig ondernemer)
Drs. J.A. Veltman	Beleidsmedewerker Strategy	Geen
Dr. F. Phillipson RTD	Sr. Research Scientist	Phillipson belastingadvies (Eigenaar) Diaconie Ypenburg (Administrateur/Adviseur)
Mevrouw I.J. Blankers MSc	Project manager	Lid Ondernemingsraad
Dr. Ir. J.W.L. Boumans	Technology Transfer Manager	Geen
Dr. C.L. Ekkers	Pensioengerechtigde	TNO Bedrijven B.V. (President-commissaris)
Mevrouw mr. drs. F. Marring RA	Chief Financial Officer, Lid RvB TNO	Oasen N.V. (lid RvC) Novac B.V. (lid RvC) Stichting Beheer LTP Stichting Toegepaste Psychologie, bestuurslid. Stichting Van Panhuys, penningmeester Stichting Steunfonds Rotary-Club Minerva Marlijn Consultancy (Bestuurslid)
M. Paulus	Manager HR	Kennisnetwerk HRM (Dagelijks bestuur)
Drs. J.T. Ruijgrok MBA	Pensioengerechtigde	Stichting Pensioenfonds UWV (voorzitter Raad van Toezicht)
Mevrouw A.C. Westerlaken MSc.	Research Manager	Geen
Afgetreden bestuursleden:		
Ir. J.W. Vethaak	Investment Manager TNO Bedrijven	Supervisory Board Member, Efectis Holding SAS

4. Ontwikkeling deelnemersbestand middelloonregeling

Deelnemers

Het Pensioenfonds beheert en administreert het totaal aan verplichtingen van de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden en verzorgt tevens de premie-incasso bij de aangesloten ondernemingen en de uitkeringen aan de pensioengerechtigden. Hieronder volgt een overzicht van het mutatieverloop in 2016.

Verzekerdenbestand

(Aantallen)

Bijlagen

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers	Pensioen- gerechtigden	Totaal
Stand per 31 december 2015	4.303	6.078	5.221	15.602
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	335	0	0	335
Ontslag met premievrije aanspraak	-382	382	0	0
Waardeoverdracht	0	-28	0	-28
Ingang pensioen	-58	-180	365	127
Overlijden	0	-7	-252	-259
Afkoop	0	-47	-1	-48
Andere oorzaken	9	5	-56	-42
Mutaties per saldo	-96	125	56	85
Stand per 31 december 2016	4.207	6.203	5.277	15.687
Specificatie pensioengerechtigden		2016	2015	2014
Ouderdomspensioen		3.844	3.798	3.726
Nabestaandenpensioen		1.386	1.373	1.375
Wezenpensioen		47	50	51
Totaal		5.277	5.221	5.152

De actieve deelnemers bevatten 128 deelnemers met (gedeeltelijke) premievrijstelling in verband met arbeidsongeschiktheid.

Pensioenuitkeringen

Het totaal aan pensioenuitkeringen (exclusief TOP) steeg in 2016 met circa € 1,9 mln. naar € 91,2 mln. Deze stijging werd voornamelijk veroorzaakt door de toename van het aantal pensioengerechtigden

Uitkeringen (in duizenden euro's)

	2016	2015	2014
Ouderdomspensioenen	73.585	75.826	74.465
Partnerpensioenen	16.205	16.206	16.102
Wezenpensioenen	144	149	152
Arbeidsongeschiktheidspensioenen	734	823	893
Afkoopsommen	129	69	418
Overige uitkeringen	412	359	350
Totaal (inclusief TOP € 3.667)	94.878	93.432	92.380

In 2016 is aan TOP in totaal € 3.667 uitgekeerd (2015; € 4.122)

Pensioengerechtigdenbestand (aantallen)

	Ouderdoms-pensioen	Partner-pensioen	Wezen-pensioen	Arbeidsongeschiktheids-pensioen
Stand 1 januari 2016	3.798	1.373	50	132
Ingang pensioen	250	111	4	-8
Einde wegens overlijden	-162	-90	0	0
Andere oorzaken	-42	-8	-7	4
Stand 31 december 2016	3.844	1.386	47	128

In het verslagjaar maakten 28 deelnemers gebruik van de mogelijkheid om het pensioen bij verandering van baan over te dragen naar een ander pensioenfonds. Daar tegenover staat dat 44 nieuwe deelnemers het pensioen hebben overgedragen naar het Pensioenfonds TNO. Dit is minder dan voorgaande jaren aangezien het wettelijk niet is toegestaan waardeoverdracht te doen indien de beleidsdekkingsgraad van één van de fondsen lager is dan 100%.

**Overzicht waardeoverdrachten
(Waarde in duizenden euro's)**

Overdracht

Aantal vertrekkers

Waarde

Overname

Aantal indiensttreders

Waarde

	2016	2015	2014	2013
Aantal vertrekkers	28	39	111	36
Waarde	1.015	2.530	7.188	2.465
Aantal indiensttreders	44	66	155	104
Waarde	1.520	2.960	5.758	1.536

5. Ontwikkeling deelnemersbestand regeling Extra Pensioen Netto Pensioen en TOP

Tijdelijk Ouderdomspensioen

Het Pensioenfonds heeft de belegging van het pensioenkapitaal voor het Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP) uitbesteed aan NN Investment Partners.

Er namen op 31 december 2016 5.013 personen deel aan de regeling en het totaal uitstaande kapitaal bedroeg € 122,8 mln. Er vindt geen premie-inleg meer plaats. Het totaal aan uitkeringen voor de TOP die ingegaan zijn in het boekjaar bedroeg € 3,7 mln.

Aantallen

Deelnemersbestand TOP-rekeningen (aantallen)

	Actieven	Overige
Stand 31 december 2016	1.891	3.122
Stand 31 december 2016	1.891	3.122
Waarvan mannen	1.420	2.047
Waarvan vrouwen	471	1.075

Uitkeringen

(in duizenden euro's)

	2016	2015	2014	2013
Tijdelijk ouderdomspensioen (TOP)	3.667	4.122	4.647	7.157

In het verslagjaar gingen 51 personen met TOP. Eind 2016 zijn er 133 deelnemers met een ingegaan Tijdelijk Ouderdomspensioen

Extra Pensioen

De betreffende LifeCycle Mixen en beleggingsfondsen zijn ook van toepassing op de per 1 januari 2012 aan de deelnemers geïntroduceerde vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen. In het verslagjaar maakten 236 deelnemers gebruik van de regeling Extra Pensioen. Per 31 december 2016 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Extra Pensioen € 1,145 miljoen.

Deelnemersbestand Extra Pensioen (aantallen)

	Actieven	Overig
Stand 31 december 2016	228	8
Stand 31 december 2016	228	8
Waarvan mannen	184	7
Waarvan vrouwen	44	1

Netto Pensioen

In het verslagjaar maakten 48 deelnemers gebruik van de regeling Netto Pensioen. Per 31 december 2016 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Netto Pensioen € 0,157 miljoen.

Deelnemersbestand Netto Pensioen (aantallen)

	Actieven	Overig
Stand 31 december 2016	47	1
Stand 31 december 2016	47	1
Waarvan mannen	43	1
Waarvan vrouwen	4	0

Er zijn 180 deelnemers die meerdere kapitaalrekeningen hebben bij NN Investment Partners. Voorts zijn er 104 personen bij wie de rekening is gesplitst in twee rekeningnummers in verband met pensioenverevening. Hierdoor komt het aantal rekeningnummers uit op 5.402. Deze 5.402 kennen de onderstaande profielen:

	defensief	neutraal	offensief
LifeCycle Mix	5.241	4.622	429
Eigen Verdeling	15		190
Vrije keus	92		
Spaarrekening	54		

Bestuursbureau Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165, 2289 DD Rijswijk
Postbus 7018, 2280 KA Rijswijk
info@sp.tno.nl
070 – 4138 602

www.pensioenfondstno.nl